

ЛЕВ ТРОЦЬКИЙ

ТЕРОРИЗМ
і
КОМУНІЗМ

КОСМОС

PROPERTY OF
*University of
Michigan
Libraries*

1817

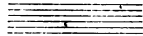
ARTES SCIENTIA VERITAS

ТЕРОРИЗМ І КОМУНІЗМ.

.....

.....

№

„Матеріальну силу можна подолати тільки матеріальною ж силою; але й теорія обертається в матеріальну силу, коли огановує маси.“

МАРКС.

Trotsky, Leon
Л. ТРОЦЬКИЙ

ТЕРОРИЗМ І КОМУНІЗМ

АВТОРИЗОВАНИЙ
ПЕРЕКЛАД З РОСІЙСЬКОЇ

КОСМОС

УКРАЇНО-АМЕРИКАНСЬКЕ ВИДАВНИЧЕ Т-ВО
ХАРКІВ — БЕРЛІН — НЬЮ-ІОРК — ВІННІПЕГ
1923

LABADIE
COLLECTION

HX
36
.K21
T86

Передрук заборонено
Printed by Max Mattisson
Berlin, Germany

11/24/52

ПЕРЕДМОВА АВТОРА до українського видання.

Український пролетаріят, як і цілий український народ, пошматовано між кількома європейськими державами; крім того, він має значне число емігрантів, найбільше в Сполучених Державах Америки і в Канаді. Український пролетаріят, як класа — молодий. Цим пояснюється, чому він до цього часу не встиг нагромадити великого теоретичного і практичного революційного досвіду. Але ті ж умови — молодість і подвійний гніт, класовий і національний, забезпечують революційну сприйнятливість українського пролетаріату в капіталістичних державах і служать запорукою його швидкого ідейного розвитку на шляху комунізму. Тоді сама та пошматованість трудящої України і розпорошення її синів у Європі і в Америці можуть виявити себе потужним революційним чинником: молодий, повний непочатих сил, український пролетаріят може стати і, сподіваємося, стане, в різних капіталістичних державах могутнім ферментом революції.

LABADIE
COLLECTION

HX
36
.K21
T86

Передрук заборонено
Printed by Max Mattisson
Berlin, Germany

ПЕРЕДМОВА АВТОРА до українського видання.

Український пролетаріят, як і цілий український народ, пошматовано між кількома європейськими державами; крім того, він має значне число емігрантів, найбільше в Сполучених Державах Америки і в Канаді. Український пролетаріят, як класа — молодий. Цим пояснюється, чому він до цього часу не встиг нагромадити великого теоретичного і практичного революційного досвіду. Але ті ж умови — молодість і подвійний гніт, класовий і національний, забезпечують революційну сприйнятливість українського пролетаріату в капіталістичних державах і служать запорукою його швидкого ідейного розвитку на шляху комунізму. Тоді сама та пошматованість трудящої України і розпорошення її синів у Європі і в Америці можуть виявити себе потужним революційним чинником: молодий, повний непочатих сил, український пролетаріят може стати і, сподіваємося, стане, в різних капіталістичних державах могутнім ферментом революції.

Скільки ця моя книжка, написана проти розслаблення й задурювання робітничих голів старечим вченням Кавцького, зможе хоч би трохи прислужитися поступовому українському пролетареві на шляху його революційного самоозначення, я заздалегodi радий фактові видання її на українській мові.

Москва, 1 жовтня 1923 р.

З братнім привітанням

Л. Троцький.

ПЕРЕДМОВА

Привід до написання цієї книжки подав учений па-сквіль Кавцького під тим же самим заголовком.*) Нашу працю розпочато за доби найтяжчих боїв проти Деникіна й Юденича і не раз події на фронтах переривали її. В найтяжчі дні, коли писано було перші розділи, всю увагу Радянської Росії зосереджено було на чисто воєнних завданнях. Треба було посамперед одборонити саму можливість соціалістичної господарської творчості. Промисловістю ми могли піклуватися мало чим більше, ніж що було потрібним для обслуговування фронтів. Економічне клепання Кавцького ми мусили висвітлювати здебільшого з аналогії з його політичним клепанням. Потворні твердження Кавцького, ніби руські робітники не здатні до дисциплінованої праці й до господарського самообмеження, на початку цієї праці — майже перед роком — ми могли спростовувати переважно посиленнями на високу дисциплінованість і бойове героїство російських робітників на фронтах горожанської війни. Цього досвіду було більше, ніж треба, щоб одбити дрібноміщанські наклепи. Але тепер, через кілька місяців, ми можемо звернутися й до фактів та дока-

*) „Terrorismus und Kommunismus. Ein Beitrag zur Naturgeschichte (!) der Revolution“ von K a r l K a u t s k y.

зів, взятих безпосередньо з господарського життя Радянської Росії.

Ледви тільки військовий нагніт ослаб — після погрому Колчака й Юденича та кількох рішучих ударів Деникинові, після замирення з Естонією, початку переговорів з Литвою й Польщею — по всій країні розпочався поворот до господарства. І сам цей факт хуткого й зосередженого перенесення уваги й енергії з одних завдань на інші, цілком одмінні, але зв'язані з не меншими жертвами, є незаперечним свідомством могутньої життєздатності радянського ладу. Не зважаючи на всі політичні труднощі, не дивлячися на фізичні лиха й жахи, трудящі маси стоять без кінця далеко від політичного розкладу, морального розвалу й апатії. Завдяки режимові, що хоч і наклав на них великий тягар, але усвідомив їхнє життя і дав йому високу мету, вони зберігають просто неймовірну моральну витривалість і незнану ще в історії здатність зосереджування уваги й волі на колективних завданнях. Зараз по всіх галузях промисловости йде енергійна боротьба за встановлення суворої трудової дисципліни і за піднесення продуктивності праці. В цій царині навипередки працюють партійні організації, професійні спілки, правління заводів і фабрик, користаючи з однодушної підтримки громадської думки цілої робітничої класи. Заводи один по одному добровільно збільшують робітний день ухвалою своїх загальних зборів. Петербург і Москва подають приклад, провінція рівняється на Петербург. «Суботники» й «недільники», себ-то добровільна й безплатна праця в години, призначені для відпочинку, чим раз поширюються, втягуючи в своє коло сотні тисяч робітників і робітниць. Напруженість і продуктивність праці по «суботниках» і «недільниках», на оцінку фахівців і за свідомством чисел, визначаються надзвичайною висотою.

Добровільні мобілізації для трудових завдань у партії і в союзі молоді переводяться з таким же самим захопленням, як раніше для бойових завдань. Трудове добровільництво доповнює й животворить трудову повинність. Недавно створені комітети трудової повинності охоплюють своєю сіткою всю країну. Притягування населення до масових робіт (очищення залізниць від снігу, ремонт їх, рубання, запасання й перевіз дров, прості будівельні роботи, добування лупцю й торфу) набувають що раз ширшого й планомірнішого розвитку. Що раз ширше притягування до праці військових частин було б цілком неможливим, коли б не було високого трудового піднесення . . .

Правда, ми живемо в умовах важкого господарського підпаду, виснаження, злиднів, голоду. Однак, це не доказ проти радянського режиму: всі перехідні доби характеризуються подібними ж трагічними рисами. Всяке класове суспільство (рабське, феодальне, капіталістичне), вичерпавшись, не просто сходить з кону, а його силою скидається геть у напруженій внутрішній боротьбі, що завдає своїм учасникам не раз безпосередньо більших злиднів і страждань, ніж ті, проти яких вони повстали.

Перехід від феодального господарства до буржуазного — піднесення величезного поступового значіння — являє собою потворний мартиролог. Як ні терпіли кріпацькі маси за феодалізмом, як ні тяжко жилося й живеться пролетаріатові за капіталізмом, ніколи муки трудящих не досягали такої гостроти, як за доби, коли насильничче руйновано було старий феодальний лад, чим звільнювалося місце новому ладові. Французька революція XVIII віку, осягнувши свого велетенського розмаху під нагіттом змучених мас, сама на довгий час безмірно поглибила й загострила їхні злидні. Чи могло ж бути інакше?

Придворні перевороти, що вичерпуються персональними змінами на вершках, можуть відбуватися за короткий час, майже не впливаючи на господарське життя країни. Інша річ — революції, що втягають до свого виру цілі мільйони трудящих. Яка б ні була форма суспільства, його збудовано на праці. Відриваючи народні маси від праці, затягаючи їх на довгий час у боротьбу, порушаючи цим їхні продукційні звязки, революція тим самим завдає ударів господарству і неминуче понижує той економічний рівень, що його вона застала на своїм порозі. Що глибшим є соціальний переворот, що ширші маси він захоплює, що довше триває, то до більшої руйни спричинюється він у продукційнім апараті, то дужче нищить суспільні запаси. Звідси походить лише той ясний без доказів висновок, що горожанська війна шкодить господарству. Але ставити це на рахунок господарської системи — це однаково як і обвинувачувати нову людську істоту за муки матери, що привела її на світ. Завдання в тім, щоб скоротити горожанську війну. А цього досягається лише рішучістю заходів. Але саме проти революційної рішучості і звернено всю книжку Кавцького.

* * *

З часу виходу розглядуваної нами книжки не лише в Росії, але й у цілім світі, а посамперед у Європі, відбулися великого значіння події, розвинулися далі значні процеси, що підкопують останні підвалини кавцькіянства.

В Німеччині горожанська війна набуває чим раз гострішого характеру. Зовнішня організаційна могутність старої партії і професійної демократії робітничої класи не тільки не створила умов для більш мирного й «гуманного» переходу до соціалізму, як мало б статися в згоді з теперішньою теорією Кавцького, але навпаки,

лишень спричинилася до безнадійного затягання боротьби та до невпинного зросту її запеклости. Що більш консервативним тягарем стала німецька соціал-демократія, то більше сил, життя й крові мусить витратити зраджений нею німецький пролетаріят у низці попережних атак на підвалини буржуазного суспільства, щоб у процесі самої боротьби створити собі нову, дійсно революційну організацію, здатну привести його до остаточної перемоги. Змова німецьких генералів, тимчасове захоплення ними влади та дальші криваві події виявили потім знову, яким убогим і нікчемним маскарадом є так звана демократія в умовах розвалу імперіялізму і горожанської війни. Демократія, що пережила себе саму, не розв'язує ані одного питання, не змякшує ні одного протистивства, не загоює ані одної рани, не запобігає повстанням ні з правого, ні з лівого боку — вона безсила, нікчемна, брехлива й служить лише на те, щоб збивати спантелику відсталі верстви народу, особливо дрібної буржуазії.

Висловлена Кавцьким у кінцевій частині його книжки надія на те, що західні країни, «старі демократії» Франції й Англії, до того ж увінчані перемогою, дадуть нам картину здорового, нормального, мирного, дійсно кавцькіянського розвитку аж до соціялізму — є одною з найбезглуздіших ілюзій. Так звана республіканська демократія переможної Франції являє собою найбільш реакційне, криваве й роспусне з усіх правлінь, які будь-коли існували на світі. Його внутрішню політику збудовано на страху, зажерливості й насильстві в такій же мірі, як і його зовнішню політику. З другого боку, французький пролетаріят, обдурений більше, ніж яка класа будь-коли дозволяла себе обдурити, чим раз рішучіше переходить на шлях безпосереднього чинення. Лава репресій уряду республіки на Загальну Конфедерацію

Праці свідчить, що навіть синдикалістичному кауцькіянству, себ-то лицемірному угодовству, нема законного місця в рямах буржуазної демократії. Революціонізація мас, роззлученість власників і банкрут проміжних угруповань — три рівнобіжні процеси, що зумовлюють і віщують близькість запеклої горожанської війни, — йшли на наших очах у Франції протягом останніх місяців повною ходою.

В Англії події, одмінні своєю формою, йдуть тим же самим основним шляхом. В цій країні, що її командна класа тепер більше ніж будь-коли гнобить і грабує весь світ, формули демократії втратили своє значіння навіть як знаряддя парламентського шахрайства. Найбільш кваліфікований фахівець у цій царині, Лойд-Джордж, апелює тепер не до демократії, а до союзу консервативних і ліберальних власників проти робітничої класи. В його аргументах не залишилося й сліду з демократичної розпливчастости «марксиста» Кавцького. Лойд-Джордж стоїть на ґрунті класових реальностей і тому саме говорить мовою горожанської війни. Англійська робітничка класа з властивим їй тяжким емпіризмом наближується до тої доби своєї боротьби, перед якою збліднуть найгероїчніші моменти чартизму, як зблідне Паризька Комуна перед близьким переможним повстанням французького пролетаріату.

Саме тому, що історичні події з суворою енергією розвивали протягом цих місяців свою революційну логіку, автор цієї книжки ставить собі питання, чи є ще потреба її публікувати? Чи треба ще теоретично спростовувати Кавцького? Чи є ще теоретична потреба виправдувати революційний тероризм?

На жаль — є. Ідеологія грає в соціалістичнім русі, — в згоді з самою природою його, — величезну ролю. Навіть для емпіричної Англії надійшов час, коли робіт-

нича класа змушується виявляти чим раз більший попит на теоретичне узагальнення свого досвіду і своїх завдань. Тим часом психологія, навіть пролетарська, має в собі страшну інерцію консерватизму, — тим більше, що тут мова йде не про що інше, як про традиційну ідеологію партій Другого Інтернаціоналу, що колись будили пролетаріят і ще недавно мали таку силу. Після банкруту офіційного соціал-патріотизму (Шайдеман, В. Адлер, Ренодель, Вандервельд, Гендерсон, Плеханов і т. д.) інтернаціональне кавцькіянство (штаб німецьких незалежних, Фрідріх Адлер, Лонге, значна частина італійців, англійські «незалежники», група Мартова і т. д.) є основним політичним чинником, що на нього спирається хитка рівновага капіталістичного суспільства. Можна сказати, що воля трудящих мас усього цивілізованого світу, безпосередньо підштовхувана ходом подій, є тепер без порівняння революційніша, ніж їхня свідомість, над якою ще тяжать забобони парламентаризму й угодовства. Боротьба за диктатуру робітничої класи означає для біжучого моменту завзяту боротьбу проти кавцькіянства в осередку робітничої класи. Брехню й забобони угодовства, що ще затроюють атмосферу навіть у партіях, що тяжіють до Третього Інтернаціоналу, повинно рішуче одкинути геть. Справі непримиренної боротьби проти боягузницького, половинчастого й лицемірного кавцькіянства всіх країн повинна служити ця книжка.

* * *

P.S. Тепер ось (травень 1920) над Радянською Росією знову нависли хмари. Буржуазна Польща своїм нападом на Україну розпочала новий наступ світового імперіалізму на Радянську Росію. Величезні небезпеки, що знову повстають перед революцією, і велетенські жертви, що їх накладає війна на трудящі маси, знову штовхають

руських кавцькіянців на шлях одвертого протичинення Радянській владі, себ-то фактично на шлях допомоги світовим катам соціялістичної Росії. Призначення кавцькіянців полягає в тім, щоб «заходжуватися» допомагати революції, коли їй поводитья добре, і чинити їй усякі можливі перешкоди, коли вона прикро потребує допомоги. Кавцький уже не раз пророчив нам загибель, що має стати найкращим доказом його, Кавцького, теоретичної непогрішности. Цей «спадкоємець Маркса» докотився до того, що єдиною серйозною політичною програмою його є спекуляція на зруйнування пролетарської диктатури.

Він помилился й цим разом. Погромлення буржуазної Польщі Червоною армією під проводом комуністичних робітників стане новою маніфестацією могутности пролетарської диктатури і саме цим завдасть рішучого удару дрібноміщанському скептицизмові (кавцькіянству) в робітничім русі. Не вважаючи на шалену плутанину зовнішніх форм, гасел і барв, сучасна нам історія до неймовірности спростила істотний зміст свого процесу, звівши його лишень на боротьбу імперіялізму з комунізмом. Пільсудський воює не лише за землі польських шляхтичів на Україні й Білорусі, не тільки за капіталістичну власність і католицьку церкву, але й за парламентарну демократію, за еволюційний соціалізм, за Другий Інтернаціонал, за право Кавцького залишатися критичною похлібницею буржуазії. Ми воюємо за Комуністичний Інтернаціонал, за міжнародню пролетарську революцію. Ставка з обох боків велетенська. Боротьба буде впертою й тяжкою. Але ми сподіваємося на перемену, бо маємо на неї всі історичні права.

Л. Троцький.

Москва, 29-го травня 1920 р.

І. ВІДНОШЕННЯ СИЛ.

Аргумент, що його повсякчас повторює критика радянського ладу в Росії, а особливо критика революційних спроб переходу до нього в інших країнах, — це аргумент *відношення сил*. Радянський лад у Росії — утопічний, бо «не відповідає відношенню сил». Відстала Росія не може ставити собі завдань, що були б під силу хиба поступовій Німеччині. Але й для пролетаріату Німеччини було б божевіллям захоплювати в свої руки політичну владу, бо «під теперішню хвилю» це порушило б відношення сил. Ліга націй недосконала, але зате відповідає відношенню сил. Боротьба за скинуття імперіалістичного панування утопічна, — відношенню сил відповідає вимога поліпшення Версальської угоди. Коли Лонґе лишень шкандибав за Вільсоном, то це діялося не наслідком політичного слабосилля Лонґе, а на славу законові відношення сил. Австрійський президент Зайц і канцлер Реннер неодмінно повинні, на думку Фрідріха Адлера, вправляти свою міщанську ницисть на центральних посадах буржуазної республіки, бо інакше це порушило б відношення сил. Років за два перед світовою війною Карл Реннер, тоді ще не канцлер, а «марксівський» адвокат опортунізму, вияснивав мені, що третьочервневий режим, себ-то увін-

чаний монархією союз поміщиків і капіталістів, неминуче протримається в Росії протягом цілої історичної доби, бо він відповідає відношенню сил.

Що ж воно таке це відношення сил, сакраментальна формула, що повинна зумовлювати, скеровувати й пояснювати всю ходу історії, гуртом і в роздріб? Чому власне у теперішньої школи Кавцького формула відношення сил неодмінно стає виправданням нерішучости, закоцюблости, боягузництва, зради і перекинчництва?

Під «відношенням сил» розуміється все, що хочете: досягнутий рівень продукції, ступінь класової диференціації, число організованого робітництва, готівка в касі професійних спілок, іноді результат останніх виборів до парламенту, а як коли то й ступінь податливости міністерства чи фінансової олігархії, найчастіше ж — загальне політичне вражіння напів осліплого педанта чи так званого реального політика, що хоч і засвоїв собі фразеологію марксизму, однак на ділі керується найбільш плесковатими комбінаціями, міщанськими забобонами та парламентськими «прикметами». Пошептавшись із директором департаменту поліції, австрійський соціал-демократичний політик за добрих і не так уже давніх часів завжди добре знав, чи відповідає «відношенню сил» мирна демонстрація на улицах Відня в день Першого Травня. Для Ебертів, Шайдеманів і Давидів теж іще не так давно точним мірилом відношення сил було те, скільки пучок простягав їм на зустрічі в райхстазі Бетман-Гольвеґ або й сам Людендорф.

Як каже Фрідріх Адлер, встановлення радянської диктатури в Австрії було б згубним порушенням відношення сил: Антанта засудила б Австрію на голод. На доказ цього Фрідріх Адлер з'їзди рад у липні 1919-го року вказував на Угорщину, де тоді угорським Реннерам ще не пощастило з допомогою угорських Адлерів ски-

нути владу рад. На перший погляд могло й справді здаватися, що відносно Угорщини Фрідріх Адлер мав рацію: пролетарську диктатуру там незабаром було скинуто, а на її місці розсілося міністерство ката Фрідріха. Але зовсім вільно спитати, чи відповідаю це останнє відношенню сил? У всякім разі ані Фрідріх, ані його Гусар не могли б і на час дістатися до влади, коли б не румунська армія. Звідси ясно, що пояснюючи долю радянської влади на Угорщині доводиться брати на увагу «відношення сил» принаймні в межах двох країн: самої Угорщини й сусідньої Румунії. Але не тяжко зрозуміти, що на цьому спинятися ніяк не можна, бо коли б у Австрії встановилася диктатура рад ще перед початком угорської кризи, то скинуття радянської влади в Будапешті стало б завданням без порівняння важчим. Отже, в те відношення сил, що зумовило тимчасове падіння радянської влади на Угорщині, доводиться включати і Австрію, разом зі зрадницькою політикою Фрідріха Адлера.

Сам Фрідріх Адлер шукає, однак, ключа до відношення сил не в Росії й Угорщині, а на заході — в країнах Клемансо й Лойд-Джорджа: у них у руках хліб і вугіль, а хліб і вугіль, особливо за наших часів, то такий же першорядний чинник у механіці відношення сил, як і гармати в Ласалевій конституції. Зведена з високостей, думка Адлера є, отже, тим, що австрійський пролетаріят доти неповинен захоплювати владу, доки цього не дозволить йому Клемансо (або Мільєран, себ-то Клемансо другого сорту).

Одначе і тут можна спитати: чи політика самого Клемансо відповідає дійсному відношенню сил? На перший погляд може здатися, що відповідність цю досить добре, коли не доводять, то забезпечують клемансівські жандарі, розганяючи робітничі зібрання, арештовуючи й розстрілюючи комуністів. Але тут не можна не при-

гадати, що терористичні заходи Радянської влади, себто ті ж труси, арешти й розстріли, лишень скеровані проти контр-революціонерів, де-хто вважає за доказ того, що Радянська влада не відповідає відношенню сил. Даремно, однак, стали б ми шукати на всім світі такого ладу, що для свого підтримання не звертався б до засобів суворої масової репресії. Це значить, що ворожі класові сили, прорвавши сітку всякого, в тім числі й «демократичного» права, змагаються встановити свої нові взаємовідносини шляхом нещадної боротьби.

Коли в Росії встановлювалася радянська система, то не тільки капіталістичні політики, але й соціалістичні опортуністи всіх країн оголосили її зухвалим викликом відношенню сил. Тут панувала повна згода між Кавцьким, габсбурзьким графом Черніном і болгарським головою міністрів Радославовим. Від того часу завалилися австро-угорська й німецька монархії, розсипався в порох наймогутніший у світі мілітаризм. А Радянська влада встояла. Переможні держави Антанти мобілізували й кинули проти неї все, що лишень могли. А Радянська влада утрималася. А тим часом, як би перед двома роками хтось напрозорив Кавцькому, Фрідріхові Адлерові й Отто Бауерові, що пролетарська диктатура в Росії втримається спершу проти натиску німецького імперіялізму, а потім і в невпинній війні проти імперіялізму держав Згоди, то ці мудрії Другого Інтернаціоналу назвали б таке пророцтво хиба сміхотворчим нерозумінням «відношення сил».

Взаємне відношення політичних сил кожної хвилини складається під впливом основних і виводних чинників різного ступня могутності і лишень у найглибшій своїй основі зумовлюється ступнем розвитку продукції. Соціальна будова народу надзвичайно опізнюється проти розвитку продукційних сил. Дрібна буржуазія, а зо-

крема селянство, зберігають своє існування ще довго після того, як їхні господарські методи лишаються позаду, засуджені продукційно-технічним розвитком суспільства. Свідомість мас, своєю чергою, надзвичайно відстає від розвитку соціальних відносин; свідомість старих соціалістичних партій на цілу добу відстає від мас, а свідомість старих парламентських трейд-юнійних провідників, реакційніших, ніж свідомість їхньої партії, являє собою закостенілу згуслину, що її історія й досі не з'уміла ні перетравити, ні вибловати. В мирну парламентську добу, за сталости соціальних відносин, в основу всіх біжучих розрахунків — без прикрих помилок — клалося психологічний чинник: вважалося, що парламентські вибори з належною повнотою відсвічують собою і відношення сил. Імперіялістична війна, порушивши рівновагу буржуазного суспільства, виявила повну непридатність старих критеріїв, що зовсім не зачіпають тих глибоких історичних чинників, що в попередню добу накопичувалися повільно, а тепер одразу виступили назверх та встановляють рух історії.

Політичні рутинери, нездатні охопити історичний процес у його складності, з його внутрішніми суперечностями й невідповідностями, уявляли собі справу так, ніби історія підготовлює соціалістичний лад одночасно й планомірно зі всіх боків, так що концентрація продукції й комуністична мораль продуцента й споживача виспівають одночасно з електричним плугом і парламентською більшістю. Звідси чисто механічне відношення до парламентаризму, що в очах більшості політиків Другого Інтернаціоналу так само без помилки вказував ступінь підготованости суспільства до соціалізму, як манометр показує силу давління пари. А тим часом нема нічого більш безглузлого, як таке механізоване розуміння розвитку суспільних відносин.

Коли йти від продукційної основи суспільства вгору по щаблях надбудов: клас, держави, права, партій і т. ін., — то можна встановити, що інерцію чи залякність кожної дальшої надбудови не просто долучається до залякlosti попереднього щабля, а в багатьох випадках множитья на інерцію всіх попередніх щаблів. Наслідком цього свідомість груп, що довго вважали себе наймогутнішими, за переломової хвилі являє собою велетенське гальмо історичного розвитку. Тепер нема жадного сумніву, що партії Другого Інтернаціоналу, стоявши на чолі пролетаріяту, але не зважившись, не тямивши й не хотівши в найкритичнішу хвилю людської історії взяти владу в свої руки, — повели пролетарят на шлях імперіялістичного взаємонищення і виявили себе *розвязковою силою контр-революції*.

Ударний чинник історичної ходи — могутні продукційні сили — задихалися в тих відсталих надбудовних установах (в приватній власності й національній державі), в яких їх замкнуто було попереднім розвитком. Викохані капіталізмом продукційні сили стукалися в усі стінки національно-буржуазної держави, домагаючися свого розкріпачення, визволення в соціалістичній організації господарства в світовім масштабі. Залякність соціальних угруповань, залякність політичних сил, що виявили себе нездатними знищити старі класові угруповання; закоцюбність, тупоумство й зрада керівничих соціалістичних партій, що фактично взяли на себе охорону буржуазного суспільства — все це довело до стихійного бунту продукційних сил, що прибрав собі форму імперіялістичної війни. Людська техніка, найреволюційніший чинник історії, з нагромадженою протягом десятиліть могутністю, повстала проти огидного консерватизму й підлого тупоумства Шайдеманів, Кавцьких, Реноделів, Вандервельдів, Лонге і своїми гав-

біцями, кулеметами, дреднавтами й авіонами вчинила шалений погром людської культури.

Таким чином, причина всього сьогоднішнього лиха сучасному людству полягає саме в тім, що розвиток технічної могутности людини відносно природи *давно* вже доспів для соціалізації господарства, — пролетаріят має в продукції таке місце, що цілком забезпечує його диктатуру, — тим часом як найсвідоміші сили історії — партії та їхні ватажки — виявили себе в повній мірі під гнітом старих забобонів і лише підтримували недовір'я маси до самої себе. Перед кількома роками Кавцький розумів це. «Пролетаріят тепер так зміцнів», — писав Кавцький у брошурі «Шлях до влади», — що з найбільшим спокоєм може чекати на майбутню війну. Про *передчасну* революцію не може вже бути й мови тоді, коли пролетаріят з даної державної основи взяв стільки сил, скільки з неї лише можна було вичерпати, і коли її перебудова стала умовою його дальшого піднесення. З тої хвили, коли розвиток продукційних сил, перерісши рамки національно-буржуазної держави, затяг людство в добу криз і струсів, вплив грізних зрушень рішуче вивів свідомість мас з відносної рівноваги попередньої доби. Рутину й залякність життєвого ладу, гіпноз мирної легальности — вже втратили свою владу над пролетаріяттом. Але він ще не став свідомо й безоглядно на шлях одвертої революційної боротьби. Він вагається, переживаючи останні хвилини хисткої рівноваги. В цей мент психологічного зрушення роля верхів — державної влади, з одного боку, і революційної партії, з другого, — набуває величезного значіння. Досить одного рішучого штовхана зліва або справа, щоб зрушити пролетаріят — на певну добу — в той чи інший бік. Це ми бачили в 1914 році, коли об'єднаний нагніт імперіялістичних урядів і соціал-патріотичних партій

одразу вибив робітничу класу з рівноваги та кинув її на шлях імперіялізму. А згодом ми бачимо, як досвід війни, контрасти її наслідків з її початковими гаслами, революційно зворушують маси, роблячи їх що разу здатнішими до одвертого повстання проти капіталу. Серед таких умов присутність революційної партії, що ясно бачить рушійні сили сучасної доби і розуміє виключне місце революційної класи в їхнім вузлі та знає її невичерпну потенціальну потужність, партії, що вірить у цю класу, вірить у себе, знає могутність революційної методи в добу хисткості всіх соціальних відносин, готова цієї методи вживати й доводити її до кінця, — присутність такої партії являє собою факт неоцінного історичного значіння.

І навпаки, соціалістична партія, що користується традиційним впливом, але не здає собі справи з подій навколо себе, не розуміє революційної ситуації і тому не знаходить ключа до неї, не вірить ні в пролетарят, ні в себе, — така партія в нашу добу є найшкідливішим історичним гальмом, джерелом заколотів і виснажливого хаосу.

Такою є нині роля Кавцького і його однодумців. Вони вчать пролетарят вірити не собі, а свому відсвітові в кривім дзеркалі демократії, на тисячу скалок розбитім чоботом мілітаризму. Розвязковим для революційної політики пролетаряту мусить бути, з їхнього погляду, не міжнародня ситуація, не фактичне банкрутство капіталізму, не той суспільний розвал, що звідси повстає, не та об'єктивна неминуча потреба панування робітничої класи, що аж кричить до неба з пожарища й череп'я капіталістичної цивілізації, — не це все, мовляв, повинно зумовлювати політику революційної партії пролетаряту, а підрахунок голосів, переводжуваний капіталістичними табельщиками парламентаризму. Всього перед

кількома роками, повторюємо, Кавцький неначе б розумів дійсну суть революційної проблеми. «Коли пролетаріят являє собою єдину революційну класу нації, — писав Кавцький у своїй брошурі «Шлях до влади», — то звідси походить, що всякий розпад сучасного ладу, чи морального чи фінансового й воєнного характеру, означає собою банкрутство всіх буржуазних партій, за все це відповідальних, і що єдиний вихід з таких суточок є встановлення влади *пролетаріяту*». А нині партія протрації й боягузства, партія Кавцького, каже робітничій класі: «Питання не в тім, чи ти тепер єдина творча сила історії, чи ти здатна прогнати геть ту командну розбишацьку ватагу, в яку виродилися маєтні класи; питання не в тім, що цього завдання ніхто за тебе не виконає; питання, не в тім, що історія не дає тобі часу на чекання, бо теперішній стан кривавого хаосу загрожує й тебе саму поховати під останніми звалищами капіталізму, — питання в тім, що командним імперіялістським бандитам пощастило вчора чи сьогодні обдурити, знасилувати й обікрасти громадську думку, зібравши 51% голосів проти твоїх 49. — Хай згине все світ, але хай живе парламентська більшість!»

II. ДИКТАТУРА ПРОЛЕТАРІЯТУ.

«Маркс і Енгельс викували поняття *диктатури пролетаріята*, що її Енгельс року 1891-го, незадовго перед своєю смертю, вперто обстоював, — поняття про політичне єдиновладдя пролетаріяту, як про єдину форму, що в ній він може здійснити державну владу».

Так писав Кавцький приблизно перед десятьма роками. Єдиною формою пролетарської влади він вважав не соціалістичну більшість у демократичнім парламенті, а політичне єдиновладдя пролетаріяту, його диктатуру. І цілком ясно, що коли мати на увазі завдання скасувати приватну власність на засоби продукції, то єдиним шляхом до розв'язання такого завдання буде скупчення всієї повноти державної влади в руках пролетаріяту, створення для переходової доби такого виключного режиму, коли командна класа користується не загальними, розрахованими на довгий час нормами, а міркуваннями революційної доцільності.

Диктатура потрібна тому, що питання поставлено не про частинні зміни, а про саме існування буржуазії. На цім ґрунті порозуміння не можливе. Тут рішати може лише сила. Єдиновладдя пролетаріяту не виключає, розуміється, ні поодиноких угод, ні значних попусків, особливо в відношенню до дрібної буржуазії й селянства.

Але такі угоди пролетаріят може робити лишень опанувавши матеріальний апарат влади та забезпечивши собі спромогу самостійно вирішувати, які попуски робити і які в інтересах соціалістичного завдання відкидати.

Тепер Кавцький начисто відкидає диктатуру пролетаріату, як «наси́льство меншости над більшістю», себ-то характеризує революційний режим пролетаріата тими самими рисами, що ними чесні соціялісти всіх країн незмінно характеризували диктатуру експлоататорів, хоча б і прикрито шатами демократії.

Зрікшися революційної диктатури, Кавцький питання про здобуття влади пролетаріатом топить у питанню про завоювання соціал-демократією більшости голосів в одній з майбутніх виборчих кампаній. В згоді з юридичною фікцією парламентаризму загальне виборче право висловлює волю громадян усіх клас нації, а тим самим, значить, дає змогу перетягнути більшість на бік соціялізму. Доки ця теоретична можливість не стала реальністю, соціялістична меншість повинна коритися буржуазній більшості. Фетишизм парламентської більшости є грубим зреченням не тільки диктатури пролетаріата, але й марксизму та революції взагалі. Коли принципіально підпорядкувати соціялістичну політику парламентському таїнству більшости й меншости, то в країнах формальної демократії взагалі не повинно бути місця для революційної боротьби. Коли вибрана на основі загального голосування більшість видає в Швейцарії драконівські постанови проти страйкарів або коли виконавча влада, існуючи в Північній Америці волею формальної більшости, розстрілює робітників, то чи мають швайцарські й американські робітники «право» протестувати, проголошуючи загальний страйк? Очевидячки, ні. Політичний страйк є форма позапарламент-

ського нагніту на «національну волю», висловлену загальним голосуванням. Правда, сам Кавцький ніби соромиться йти так далеко, як того вимагає логіка його нової позиції. Зв'язаний де-якими залишками минуштини, він змушений визнавати дозволені внесення до загального виборчого права поправок чиненням. Для соціал-демократів парламентські вибори, принаймні в принципі, ніколи не заміняли реальної класової боротьби, її сутичок, одсічей, наступів, повстань, — вони були лише допоміжним елементом у цій боротьбі, граючи за одної доби більшу, а за другої — меншу ролю, щоб у добу диктатури зійти зовсім на ніщо.

В 1891-ім році, себ-то вже незадовго перед своєю смертю, Енгельс, як ми це що-йно чули, вперто обстоював диктатуру пролетаріату, як єдину форму пролетарської державної влади. Сам Кавцький не раз повторював це означення. Звідси, між іншим, видно, яким негідним крутіством є нинішня спроба Кавцького підкинути нам диктатуру пролетаріату, як спеціальну немов би руську вигадку.

Хто хоче досягнути мети, той не може зрікатися засобів. Боротьбу треба вести з таким напруженням, щоб дійсно забезпечити пролетарське єдиновладдя. Як що завдання соціалістичного перевороту вимагає диктатури, — «єдиної форми, що в ній пролетаріат може здійснити свою державну владу», — то треба, отже, диктатуру забезпечити за всяку ціну.

Щоб написати брошуру про диктатуру, треба мати каламар і пачку паперу, а може ще й кілька думок у голові. Але щоб встановити й зміцнити диктатуру, треба не дати буржуазії змоги підкопувати державну владу пролетаріату. Кавцький, очевидно, вважає, що цього можна досягнути плаксієвськими боршурками. Однак, його власний досвід повинен би був показати йому,

що мало ще втратити вплив на пролетаріят, щоб здобути його серед буржуазії.

Забезпечити єдиновладдя робітничої класи можна тільки змусивши призначену до панування буржуазію зрозуміти, що для неї занадто небезпечно повставати проти пролетарської диктатури та підкопувати її саботажем, змовами, повстаннями, допомогою чужоземного війська. Відкинуту від влади буржуазію треба змусити слухатися. Яким способом? Попи лякали народ карами на тім світі. В нашім порядкуванні таких засобів нема. Та й попівське пекло ніколи не стояло самотою, завжди єднавшись із матеріальним вогнем святої іквізиції, як і зі скорпіонами демократичної держави. Чи не схиляється Кавцький до думки, ніби буржуазію можна приборкати категоричним імперативом, що в останніх його писаннях грає ролю святого духа? Ми зі свого боку можемо лишень приобіцяти йому практичну допомогу на той випадок, коли він ухвалить послати кантіянсько-гуманітарну місію в царство Деникина й Колчака. У всякім разі він мав би там змогу переконатися, що контр-революціонери не позбавлені природою характеру, і що завдяки шестилітньому перебуванню в огні й димі війни, їхній характер устиг набути твердого гарту. Кожний білогвардієць засвоїв собі ту немудру істину, що повісити комуніста на сучку легше, ніж довести його до тями книжкою Кавцького. Ці панове не відчують забобонного страху ні перед принципами демократії, ні перед пекельним огнем, тим більше, що попи церкви й офіційної науки працюють у спілці з ними, ціляючи своїми комбінованими блискавками виключно в голови більшовиків. Руські білогвардійці подібні до німецьких і всіх інших саме тим, що їх не можна ані переконати, ані засоромити, а можна тільки налякати чи роздушити.

Хто принципіально зрікається тероризму, себ-то заходів уговкування й залякування у відношенню до роззлученої й озброєної контр-революції, той мусить зректися політичного панування робітничої класи, її революційної диктатури. Хто ж зрікається пролетарської диктатури, той зрікається соціальної революції і ставить хреста над соціалізмом.

* * *

Ніякої теорії соціальної революції у Кавцького тепер нема. Кожний раз, як він силкується узагальнити свої наклепи на революцію й диктатуру пролетаріату, він підносить лишень підогріті забобони жоресизму й ґернштайніянства.

«Революція 1789 року, — пише Кавцький, — сама усунула найважніші причини, що надавали їй такого жорстокого й насильничого характеру, і підготовила лагідніші форми майбутньої революції» (97 стор.). Припустім, що це так, хоч для цього треба б забути про червень 1848 року і про жахи знищення Комуни. Припустім, що велична революція XVIII віку, заходами нещадного терору знищивши панування абсолютизму, феодалізму й клерикалізму, дійсно підготовила умови для мирнішого й лагіднішого розв'язання соціальних питань. Але коли навіть і визнати це чисто ліберальне твердження, то й тоді наш викажчик все ж не матиме жадної рації, бо російська революція, що закінчилася диктатурою пролетаріату, розпочалася саме від тої праці, яку у Франції виконано наприкінці XVIII віку. Наші предки не подбали за минулі віки про підготовку — шляхом революційного терору — демократичних умов для зм'якшення звичаїв нашої революції. Етичному мандаринові Кавцькому слід би було звернути увагу на це останнє і винуватити наших предків, а не нас.

Кавцький, проте, ніби трохи попускає в цім напрямкові. «Правда, — каже він, — ні одна видюща людина не може сумніватися в тім, що мілітарну монархію, як німецька, австрійська, російська, можна повалити лише силою. Однак, при цьому завжди думали (хто?) менше про криваве вжиття зброї, а більше про властивий пролетаріатові могутній засіб робітничого руху — про масовий страйк . . . Але, що значна частина пролетаріату, захопивши владу, знову, як наприкінці XVIII віку, виявить свою лють і пімсту в пролиттю крови, — цього не можна було сподіватися. Це значило б увесь розвиток перевернути до гори ногами» (ст. 101).

Як бачимо, потрібні стали війна й низка революцій, щоб ми могли як слід заглянути в голови де-кого з найученіших теоретиків та довідатися, що властиво там діється. Виявляється, що Кавцький не думав, що Романова або Гогенцолерна можна усунути способом балачок, але рівночасно серйозно уявляв, ніби військову монархію можна повалити загальним страйком, себ-то пасивною маніфестацією зі схрищеними руками. Не зважаючи на російський досвід 1905-го року і на світову дискусію над цим питанням, Кавцький, як виявляється, зберіг анархо-реформістський погляд на загальний страйк. Ми могли б указати йому, що на сторінках його власного тижневика *Neue Zeit* перед 12 роками вияснялося, що загальний страйк є лише мобілізацією пролетаріату і протиставленням його ворожій йому державній владі, але страйк, як такий, не може розв'язати завдання, бо скорше вичерпає сили пролетаріату, ніж його ворогів, а це днем раніше чи пізніше змусить робітників вернутися до варстатів. Загальний страйк може набути розв'язкового значіння лише як передумова сутички пролетаріата з озброєними силами ворожого табору, себ-то одвертого революційного повстання робіт-

ників. Революційна класа, лише зламавши волю виставленої проти неї армії, може розв'язати питання здобуття влади, цього основного завдання всякої революції. Загальний страйк веде до мобілізації обох таборів і дає першу поважну перевірку сили опору контр-революції. Однак, тільки в дальшій розв'язці боротьби, після переходу на шлях збройного повстання, можна буде встановити ту криваву ціну, що її повинна заплатити революційна класа за здобуту владу. А що платити доведеться саме кров'ю, що в боротьбі за здобуття влади й за її забезпечення пролетаріатові доведеться не лише вмирати, але й убивати, — в цім не сумнівався жаден серйозний революціонер. Заявляти, що факт найлютішої боротьби пролетаріята проти буржуазії, боротьби не на життя, а на смерть, «перевертає до гори ногами весь розвиток», означає лише, що голови де-яких шановних ідеологів являють собою *самегам обсеугам*, темну комірку, де речі відбиваються до гори ногами.

Але й відносно поступовіших та культурніших країн з тривалими демократичними традиціями, вірність історичного твердження Кавцького теж зовсім нічим не доказано. А в тім, і саме твердження не нове. Ревізіоністи надавали йому колись більш принципіального значіння. Вони доводили, що зріст пролетарських організацій у демократичних умовах забезпечує повільний і непомітний — реформістський, еволюційний — перехід до соціалістичного ладу — без загальних страйків і повстань, без диктатури пролетаріяту.

Тоді, в той кульмінаційний період своєї діяльності, Кавцький доводив, що не зважаючи на форми демократії, класові противенства капіталістичного суспільства поглиблюються, і що цей процес неминуче повинен довести до революції і до здобуття влади пролетаріатом.

Ніхто, розуміється, не пробував заздалегodi підрахувати число жертв, що до них спричинилося б революційне повстання пролетаріату і режим його диктатури. Але всім було ясно, що число жертв залежатиме од сили опору маєтних клас. Коли Кавцький хоче своєю книжкою сказати, що демократичне виховання не злагіднило класового егоїзму буржуазії, то з цим без дальших слів можна погодитися.

Коли він хоче додати, що імперіялістична війна, вибухнувши й шаліючи чотири роки *не зважаючи* на демократію, сприяла погрубшанню звичаїв, привчила до насильничих способів чинення і цілковито відучила буржуазію панькатися в ділі винищування людських мас, то й тут він матиме рацію. Все це дійсно так. Але боротися доводиться в тих саме умовах, які є. Борються не пролетарський і буржуазний гомункулуси, люди, створені в реторті, спечені в горщечку Вагнера-Кавцького, а реальний пролетаріят проти реальної буржуазії, якими вони вийшли з останньої імперіялістичної різни народів.

В цім факті зросту по всьому світі нещадної горажанської війни Кавцький бачить наслідок . . . згубного зречення «випробованої переможної тактики» Другого Інтернаціоналу.

«В дійсності від того часу, — пише він, — як марксизм панує в соціалістичнім русі, цей рух аж до світової війни у всіх своїх свідомих великих виступах був забезпечений від великих поразок. І думка завоювати собі перемогу способом терористичного панування цілком зникла з його лав».

«Значно прислужилося тут те, що тим часом як марксизм став керовничою соціалістичною наукою, в Західній Європі вкорінилася демократія, почавши там

з мети боротьби ставати надійною основою політичного життя» (стор. 100).

В цій «формулі поступу» нема ані атому марксизму: реальний процес боротьби клас, їхніх матеріальних сутічок, розведено в марксистській пропаганді, яка, завдяки умовам демократії, немов би забезпечує безболізність переходу до нових, «розумніших» суспільних форм. Це — найвульгарніше просвітянство, спізнлий раціоналізм у душі XVIII віку, з тою різницею, що ідеї Кондорсе замінено вульгаризацією «Комуністичного Маніфесту». Цілу історію зводиться на безперервну бинду друкарського паперу, і центром цього «гуманного» процесу стає заслужений писарський стіл Кавцького.

Нам ставлять прикладом робітничий рух доби Другого Інтернаціоналу, рух, що йдучи під прапором марксизму, не зазнавав великих поразок у своїх свідомих виступах. Але робітничий рух, увесь світовий пролетаріят, а з ним і вся людська культура зазнали безмірної поразки в серпні 1914 року, коли історія підрахувала всі сили і здібності соціалістичних партій, в чийм колі провідна роля належала немов би марксизмові, на «міцній основі демократії». *Ці партії виявилися банкрутками.* Ті риси їхньої попередньої праці, що їх Кавцький бажав би тепер звіковічити: здатність пристосовуватись, зречення «нелегальних» учинків, ухилення від одвертої боротьби, надії на демократію як на шлях до безболізного перевороту — все це розлетілося на тріски. Боячись поразки, утримуючи серед усяких умов маси від одвертої боротьби, потопивши в дискусіях загальний страйк, партії Другого Інтернаціоналу підготували свою жакхливу поразку, не зумівши ані пучкою поворухнути, щоб усунути найбільшу катастрофу світової історії: чотирьохлітню імперіялістичну криваву різню, що наперед зумовила запеклий характер горожанської війни. Тре-

ба справді натягти ватного ковпака не лише на очі, але й на ніс і вуха, щоб тепр, після безславної руїни Другого Інтернаціоналу, після ганебного банкрутства його провідної партії, німецької соціал-демократії, після кривавого безглуздя світової різні й велетенського розмаху горожанської війни, протиставляти нам глибокодумність, лояльність, миролюбство й тверезість Другого Інтернаціоналу, чию спадщину ми тепер ліквідуємо!

III. ДЕМОКРАТІЯ.

„Або демократія, або горожанська війна“.

Кавцький має ясну й єдину путь до порятунку: *демократію*. Треба лише, щоб усі визнали її і зобов'язалися коритися їй. Праві соціялісти повинні зректися кривавих насильств, що їх вони чинять, виконуючи волю буржуазії. Сама буржуазія повинна зректися думки з допомогою своїх Носке й поручників Фогелів до кінця обороняти своє упривілейоване становище. Нарешті, пролетаріят повинен раз на завжди зрекитися думки скинути буржуазію будь-яким іншим способом, окрім передбачених конституцією. При додержанню перелічених умов соціяльна революція безболізно розпливеться в демократії. Для успіху, як бачимо, вистачає, щоб наша бурхлива історія одягла собі на голову ковпака та позичила мудрости з табакерки Кавцького.

«Є тільки дві можливості», твердить наш мудрій: «або демократія, або горожанська війна» (стор. 145). Однак, в Німеччині, де існують формальні елементи «демократії», горожанська війна не вгаває ні на годину. «Безумовно — згоджується Кавцький — за нинішніх Національних Зборів Німеччина не зможе одужати. Але процесові одужання ми не допомагаємо, а заваджаємо, як що боротьбу проти нинішніх Зборів перетворюємо в

боротьбу проти демократичного виборчого права» (стор. 152). Немов би на ділі в Німеччині питання зводиться на форму виборчого права, а не на реальне володіння владою!

Нинішні Національні Збори, визнає Кавцький, не можуть «уздоровити» країну. Отже? Отже почнім гру знову від початку. Але чи згодяться партнери? Хто його зна. Коли ця партія гри не на користь нам, то вона, очевидно, цікава їм. Національні Збори, нездатні «уздоровити» країну, цілком здатні блазнівською диктатурою Носке підготувати «серйозну» диктатуру Людендорфа. Так було з Установчими Зборами, що підготували Колчака. Історичне признание Кавцького полягає саме в тім, щоб, дочекавшись перевороту, написати *п* плюс першу брошуру, що пояснила б побиття революції всією ходою попередньої історії, від малпи до Носке і від Носке до Людендорфа. Завдання ж революційної партії зовсім інше: воно в тім, щоб своєчасно передбачити небезпеку і запобігти їй *чиненням*. А на це нема зараз іншого способу, як видерти владу з рук справжніх її державців, аграріїв і капіталістів, що тільки часово ховаються за панамі Ебертами й Носке. Таким чином, історичний шлях від нинішніх Національних Зборів роздвоюється: або диктатура імперіялістичної банди, або диктатура пролетаріату. До «демократії» шлях не йде ні з якого боку. Кавцький цього не бачить. Він словоточно пояснює, що демократія має велике значіння для політичного розвитку й організаційного виховання мас та що крізь неї, мовляв, пролетаріат може дійти до повного визволення (стор. 72). Можна подумати, що з часу написання Ерфуртської програми не сталося на світі рішуче нічого вартого уваги!

Тим часом на протязі десятиліть пролетаріат Франції, Німеччини й інших великих країн боровся й розви-

вався, всебічно використовуючи установи демократії і створюючи на їхній основі могутні політичні організації. Цей шлях виховування пролетаріату крізь демократію до соціалізму перервала, однак, немаловажна подія — світова імперіялістична війна. Класовій державі, в момент, коли з її вини вибухла війна, пощастило з допомогою провідних організацій соціалістичної демократії обдурити пролетаріат і заманути його в свою орбіту. Таким чином методи демократії, як такі, за всіх тих безперечних зисків, що їх давали вони за певної доби, виявили дуже обмежену силу впливу, через віщо виховання двох поколінь пролетаріату в умовах демократії ані трохи не забезпечило потрібної політичної підготовки для поціновання такої події, як світова імперіялістична війна. Цей досвід не дає ніяких підстав твердити, що як би війна вибухла десятьма чи п'ятьма роками пізніше, то пролетаріат виявив би себе політично краще підготованим. Буржуазно-демократична держава не тільки створює сприятливіші, як що рівняти до абсолютизму, умови політичного розвитку трудящих, але й обмежує цей розвиток кордонами буржуазної легальності, по-мистецькому нагромаджуючи й зміцнюючи в верхах пролетаріату опортуністичні завички й легалістичні забобони. Школа демократії виявила повну нездатність повести німецький пролетаріат на шлях революції, коли повсталала погроза воєнної катастрофи. На це стала потрібною варварська школа війни, соціал-імперіялістичних надій, найбільших воєнних успіхів і нечуваної поразки.

Після цих подій, що де-що змінили у всесвіті і навіть в Ерфуртській програмі, виступати з загальниками про значіння демократичного парламентаризму для виховання пролетаріату — це значить просто політично здитинюватись. В цім і є біда Кавцького.

«Глибоке недовір'я до пролетарської визвольної боротьби, — пише він, до участі в політиці характеризувало прудонізм. Теперь виринають подібні ж (!!) погляди і їх нам рекомендується як найновіший здобуток соціялістичної думки, як плід досвіду, що його Маркс не знав і не міг знати. В дійсності ж це тільки нова варіація думки, що їй уже піввіку зроду, що проти неї Маркс боровся і її подолав» (стор. 58—59).

Більшовизм, як бачимо, є не чим іншим, як . . . підгрітим прудонізмом! З чисто теоретичного боку це — одно з найбезсормніших тверджень брошури.

Прудоністи зрікалися демократії з тої самої причини, з якої вони взагалі зреклися політичної боротьби. Вони стояли за економічну організацію робітників без втручання державної влади, без революційних переворотів, за самопоміч робітників на основі товарового господарства. Скільки хода подій штовхала їх на шлях політичної боротьби, вони, як дрібнобуржуазні ідеологи, уважали демократію кращою не тільки за плутократію, але й за революційну диктатуру. Що ж тут спільного з нами? В той час, як ми зреклися демократії в інтересах концентрації влади пролетаріату, прудоністи, навпаки, готові були миритися з розведеною федеративним принципом демократією, аби лишень уникнути революційного єдиновладдя робітничої класи. Значно більшу рацію мав би Кавцький порівняти нас з противниками прудоністів, *бланкістами*, що розуміли значіння революційної влади і питання про здобуття її не ставили в забобонну залежність од формальних ознак демократії. Але щоб вірно зрозуміти порівняння комуністів з бланкістами, довелось б додати, що в робітничих і салдацьких Радах ми мали таку організацію перевороту, про яку бланкісти не могли й мріяти; в нашій партії ми мали й маємо незамінну організацію політичного керов-

ництва з завершеною програмою соціальної революції; нарешті, могутнім апаратом господарської перебудови були й лишаються професійні союзи, що цілковито стоять під прапором комунізму і підтримують Радянську владу. Говорити за таких умов про відроджені більшовизмом забобони прудонізму — можна лише розгубивши останні залишки теоретичної совісти й історичного розуміння.

Імперіялістичне переродження демократії.

Слово «демократія» в політичному словнику не дурно має подвійне значіння. З одного боку воно означає державний лад, збудований на загальному виборчому праві й на інших атрибутах формального «самодержавства народу». З другого боку іменем демократії означається самі маси народні, скільки вони живуть політичним життям, при чому, як у першім так і в другім значінню, поняття демократії підноситься понад класові рїжниці.

Ці властивості термінології мають свою глибоку політичну основу. Демократія, як політичний лад, виявляє себе тим міцнішою, досконалішою, непохитнішою, чим більше місця в життю країни займає проміжна, класово мало диференційована маса населення, — дрібна буржуазія міста й села. Найвищого свого розквіту в ХІХ віці демократія осягнула в Злучених Державах Північної Америки і в Швейцарії. По той бік океану державна демократія федеративної республіки спирался на аграрну демократію фермерства. В маленькій Гельветській республіці дрібна буржуазія міст і міцне селянство були основою консервативної демократії злучених кантонів.

Народившись з боротьби третього стану проти сил феодалізму, демократична держава вже дуже скоро стає

знаряддям протичинення класовим антагонізмом, що розвиваються в осередкові буржуазного суспільства. Буржуазна демократія має тут успіхів тим більше, чим ширша під нею верства дрібної буржуазії, чим більше значіння останньої в господарським житті країни, чим нижчий, отже, розвиток класових противенств. Однак, що далі, то безнадійніше відставали проміжні класи від історичного розвитку, чим раз у більшій мірі втрачаючи змогу говорити іменем нації. Правда, дрібнобуржуазні доктринери (Бернштайн і Ко) з задоволенням доводили, що зникання дрібнобуржуазних клас поступає не так хутко, як це передбачала школа Маркса. Можна дійсно погодитися з тим, що дрібнобуржуазні елементи міста, а особливо села, чисельно все ще мають величезне значіння. Але істотний зміст розвитку виявився в утраті дрібною буржуазією продукційного значіння: кількість вартости, що її ця класа вносить у загальний скарб нації, падає без порівняння хутчіше, ніж чисельність дрібної буржуазії.

Відповідно до цього підупадає її соціяльне, політичне й культурне значіння. Історичний розвиток чим раз дужче спирається не на ці придбані в спадок від минувшини консервативні верстви, а на полярні класи суспільства, себ-то на капіталістичну буржуазію і пролетаріят.

Що більше дрібна буржуазія втрачала своє соціяльне значіння, то менше виявляла вона здатности грати ролю авторитетного судді в історичних позвах між працею і капіталом. А тим часом дуже значна чисельність міщанства, а особливо селянства, і далі безпосередньо фігурувала в виборчій статистиці парламентаризму. Формальна рівність усіх громадян, як виборців, лишень наочніше виявляла при цім нездатність «демократичного парламентаризму» розв'язати істотні питання історичного розвитку. «Рівний» голос для пролетаря, селяни-

на й керовника тресту формально ставив селянина посередині між двома антагоністами. В дійсності ж соціально й культурно відстале та політично безпорадне селянство являло собою в усіх країнах підпору для найбільш реакційних, авантурницьких, неуцьких і продажних партій, що кінець-кінцем завжди підтримували капітал проти праці.

Як раз наперекір усім пророцтвам Бернштайна, Зомбарта, Туган-Барановського й інших, живучість проміжних клас не злагіднила революційної кризи буржуазного суспільства, а до краю загострила її. Коли б пролетаризація дрібного міщанства й селянства відбувалася в хемічно чистім вигляді, то мирне здобуття влади пролетаріатом через демократичний парламентський апарат було б значно більш можливим, ніж це ми бачимо тепрь. Саме той факт, що за нього чіплялися прихильники дрібної буржуазії — її живучість, виявився згубним навіть для зовнішніх форм політичної демократії, коли капіталізм підкопав її ество. Посідаючи в парламентській політиці втрачене в продукції місце, дрібна буржуазія остаточно скомпромітувала парламентаризм, перетворивши його в установу збаранілої балаканини й законодавчої обструкції. Вже з одного цього виростало для пролетаріату завдання опанувати апарат державної влади як такий, незалежно від дрібної буржуазії і навіть проти неї, — не проти її інтересів, а проти її тупоумности, проти її незловної в її безсилах плиганнях на всі боки політики.

«Імперіалізм — писав Маркс про імперію Наполеона III — є найбільш проституційна і вкупі з тим кінцева форма державної влади, що її... досягши свого повного розвитку, буржуазія перетворила в знаряддя поневолення праці капіталом». Це означення виходить поза режим французької імперії, обіймаючи й найновіший ім-

періялізм, породжений світовими змаганнями національного капіталу великих держав. В економічній царині імперіялізм передбачав остаточний занепад ролі дрібної буржуазії; в царині політичній він означав цілковите знищення демократії шляхом її внутрішньої молекулярної переробки та всебічного підпорядкування всіх її засобів і установ своїм інтересам. Охопивши всі країни незалежно від їхньої попередньої політичної долі, імперіялізм довів, що він не знає аніякісіньких політичних забобонів, будучи однаково готовим і здатним використати, соціально переробивши й підкоривши собі, монархію Миколи Романова чи Вільгельма Гогенцолерна, президентське самодержавство Північно - Американських Держав і безпомічність кількох маргаринових законодавців французького парламенту. Остання велика різня — кривава купіль, що в ній буржуазний світ змагався відродитися — показала нам картину нечуваної в історії мобілізації всіх державних форм, систем правління, політичних напрямків, релігій і філософських шкіл на службу імперіялізмові. Навіть чимало з тих педантів, що проспали підготовчу добу імперіялістичного розвитку останніх десятиліть та й далі ставилися до понять демократії загального голосування і т. д. в дусі традиційного розуміння їх, навіть і вони під час війни почали відчувати, що звичайні поняття набули якогось нового змісту. Абсолютизм, парламентська монархія, демократія! Перед лицем імперіялізму — а значить і перед лицем революції, що хоче його повалити, — всі державні форми буржуазного панування, від російського царату аж до північно-американського ніби демократичного федералізму, урівняно в правах і сполучено в такі комбінації, коли вони неподільно доповнюють одна одну. Імперіялізмові пощастило всіма засобами, що є до його послуг, в тім числі

й парламентом, незалежно від виборчої арифметики голосів, цілковито підпорядкувати собі в критичну хвилину не лишень дрібну буржуазію міста й села, а навіть і верхи пролетаріату. Національна ідея, під чім знаком піднісся до влади третій стан, за імперіялістичної війни знайшла собі відродження в гаслі національної оборони. З несподіваною яскравістю в-останнє спалахнула національна ідеологія коштом класової. Розвіяння імперіялістичних ілюзій не лишень у переможених, але — з де-яким опізненням — і в переможців, остаточно підкосило те, що було колись національною демократією, і разом з нею — її найперше знаряддя, демократичний парламент. Трухлявість, нікчемність і безрадянність дрібної буржуазії та її партій виявилися всюди з жахливою наочністю. В усіх країнах питання державної влади стало руба, як питання безпосереднього міряння сил між одверто чи поза лаштунками командною капіталістичною бандою, до чііх послуг є сотні тисяч вимуштрованого, загартованого, готового на все офіцера, і між повстанцем, революційним пролетаріатом — на тлі заляканости, отетерености й прострації проміжних клас. Серед таких умов розмови про мирне здобуття пролетаріатом влади через демократичний парламентаризм були й будуть лишень мізерною дурницею.

Схема політичного стану в світовім масштабі цілком ясна. Довівши збезкровлені й виснажені народи до краю загибелі, буржуазія, і в першу чергу переможна буржуазія, виявила свою повну нездатність вивести їх із жахливої біди, виявила також шкідливість для дальшого розвитку людства. Всі проміжні політичні угруповання, включаючи сюди посамперед соціал-патріотичні партії, гниють ще за життя. Обдурений ними пролетаріат з кожним днем чим раз гостріше повертається проти них, впевнюючись у своїм революційнім призначенню, як єди-

на сила, що може врятувати народи від здичавіння й загибелі. Однак, історія зовсім не забезпечила на цей момент формальної парламентської більшості для партії соціальної революції. Іншими словами — історія не перетворила нації в дискусійний клуб, що пристойно голосував би за перехід до соціальної революції більшістю голосів. Навпаки, насильнича революція стала неминучістю саме тому, що невідкладні потреби історії не мали сили прокласти собі шлях крізь апарат парламентської демократії. Капіталістична буржуазія міркує собі так: «Доки в моїх руках земля, заводи, фабрики, банки, доки я маю газети, університети, школи, доки — і це найперше — в моїх руках управління армією, доти апарат демократії, як би ви його ні перебудовували, лишиться покірним моїй волі. Я духовно підпорядковую собі тупу, консервативну, безвільну дрібну буржуазію так само, як вона підвладна мені матеріально. Я гнічу й гнітитиму її уяву могутністю моїх будівель, моїх баришів, моїх планів і моїх злочинств. В хвилини її невдоволення й нарікань я створю десятки запобіжних кляпок і громовідводів: в слушний час я покличу до життя опозиційні партії, що завтра зникнуть, але сьогодні виконають своє завдання, давши змогу дрібній буржуазії виявити своє обурення без шкоди для капіталізму. Я держатиму народні маси в режимі обов'язкової загальної освіти на межі цілковитої темноти, не даючи їм піднятися понад той рівень, що його мої експерти духовного рабства визнають за безпечний. Упривілейовані й відсталі верстви самого пролетаріату я буду деморалізувати, дурити й залякувати. І доки в моїх руках лишаться потрібні знаряддя упокорення й залякування, доти сукупністю всіх цих заходів я не дам авангардові робітничої класи завоювати для себе свідомість більшості народу».

Револуційний пролетаріят відповідає на це так: «Отже, першою умовою порятунку є відібрання з рук буржуазії знарядь панування. Безнадійною є думка мирно дійти до влади, доки в руках буржуазії перебувають усі засоби панування. Тричі безнадійною є думка дійти до влади тим шляхом, котрий буржуазія сама вказує і одночасно барикадує, — шляхом парламентської демократії. Лишається тільки один шлях: завоювати владу, видерши в буржуазії матеріальний апарат панування. Незалежно від зовнішнього відношення сил у парламенті, я візьму в суспільне порядкування істотні сили й засоби прадукуції. Я визволю спід капіталістичного гіпнозу свідомість дрібнобуржуазних клас. Я на ділі покажу їм, що значить соціалістична продукція. Тоді навіть найвідсталіші, темні й залякані верстви народу підтримають мене, добровільно й свідомо прилучившись до роботи соціалістичного будівництва».

Коли російська Радянська влада розігнала Установчі Збори, то цей факт здався провідним західноєвропейськими соціалдемократам коли не початком кінця світу, то в усякім разі грубим і свавільним розривом з усім попереднім розвитком соціалізму. А тим часом це був тільки неминучий висновок з тої нової ситуації, що її підготували імперіялізм і війна. Коли на шлях теоретичних і практичних підрахунків першим ступив російський комунізм, то це сталося з тих же самих історичних причин, силою яких російський пролетаріят перший мусив ступити на шлях боротьби за владу.

Все, що після того діялося в Європі, свідчить, що висновок зроблено нами слушно. Припускати, ніби можна відбудувати демократію в її непорочності, — це значить годуватися нікчемними реакційними утопіями.

Метафізика демократії.

Почуваючи під ногами хиткість історичного ґрунту в питанню про демократію, Кавцький переходить на ґрунт нормативної філософії. Замість досліджувати що є, він міркує над тим, що мало би бути.

Принципи демократії — народня суверенність, загальне й рівне виборче право, свободи — виступають у нього в сьйві моральної зобов'язкованости. Він одриває їх од їхнього історичного змісту і представляє як непохитні й святі самі по собі. Це метафізичне гріхопадіння — не випадкове. Тут цікаво занотувати, що й небіщик Плеханов, в найкращій добі своєї діяльности нещадний противник кантіянства, під кінець свого життя, коли його захлюпнула хвиля патріотизму, спробував теж ухопитися за соломинку категоричного імператива . . .

Тій реальній демократії, що її тепер на досвіді пізнає німецький народ, Кавцький протиставляє якусь ідеальну демократію, як вульгарному явищу — річ у собі. Кавцький не вказує з певністю ні одної країни, де демократія дійсно здатна забезпечити безболізний перехід до соціалізму. Зате він твердо знає, що така демократія повинна бути. Нинішнім німецьким Національним Зборам, цьому органі безпорадности, реакційної лютости й низької підлесливости, Кавцький протиставляє інші, справжні Національні Збори, що мають усі переваги, крім невеличкої переваги — реальности.

Доктриною формальної демократії є не науковий соціалізм, а теорія так званого природнього права. Суть цієї теорії полягає в визнанню вічних і незмінних правних норм, що в різних народів і в різні доби виявляються більше чи менше обмежено й викривлено. Природне право новочасної історії, себ-то таке, яким воно вийшло

з середньовіччя, містило в собі посамперед протест проти станових привілеїв, надуживань деспотичного законодавства і інших «штучних» витворів феодалного позитивного права. Ідеологи поки що ще занадто слабосилого третього стану висловлювали його класові інтереси в певних ідеальних нормах, що з часом розвинулися в науку про демократію, набувши при цім індивідуалістичного характеру. Особа є саомета; всі люде мають право висловлювати свої думки словесно й друком; кожна людина повинна користати з однакового виборчого права. Як бойовий прапор проти феодалізму, вимоги демократії мали поступове значіння. Що далі, однак, то більше метафізика природнього права (теорія формальної демократії) виявляла свій реакційний бік: встановлення контролю ідеальної норми над реальними вимогами робітничих мас і революційних партій.

Як що поглянути назад на історичне чергування світоглядів, то теорія природнього права здається одчищенням од грубої містики переказом християнського спіритуалізму. Євангелля проголосило рабові, що в нього така ж сама душа, як і у рабовласника і тим самим встановило рівність усіх людей перед небесним трибуналом. В дійсності ж раб лишався рабом, а послух ставав його релігійним обов'язком. В науці християнства раб знаходив містичний вислів для власного свого темного протесту проти свого приниженого стану. Поруч з протестом він знаходив там і розраду. Християнство казало йому: «у тебе безсмертна душа, хоч ти й подібний до смердючого осла». Тут бренила нота обурення. Але те ж саме християнство казало: «Хоч ти й подібний до осла, зате твоїй безсмертній душі підготовано вічну нагороду». Тут чути голос розради. Обидві ці ноти сполучалися в історичнім християнстві по-різному в ріжних добах і в ріжних клас. Але взагалі християн-

ство, як і всі інші релігії, стало знаряддям присипляти совість поневолених мас.

Природне право, розвинувшись у теорію демократії, казало робітникові: перед законом рівні всі люде, незалежно від їхнього походження, їхнього маєткового стану і виконуваної ними ролі; кожна людина має рівне право голосу у встановлюванні долі народу. Ця ідеальна норма революціонізувала свідомість мас, скільки вона містила в собі засудження абсолютизму, аристократичних привілеїв і маєткового цензу. Але що далі, то більше присипляла вона свідомість, легалізуючи злидні, рабство й приниження; бо як же можна було повставати проти поневолювання, коли кожна людина має рівне право голосу у встановлюванні народньої долі?

Ротшільд, що кров і сльози світу перекарбував у золоті наполеондори своїх баришів, має один голос на виборах до парламенту. Темний землекоп, що не тямить підписати свого прізвища, ціле життя спить не роздягаючись і блукає в суспільстві, як підземний кріт, є, однак, носієм народньої суверенности і стоїть нарівні з Ротшільдом перед судом і на виборах до парламенту. В реальних життьових умовах, в господарчому процесі, в соціяльних відносинах, в побуті люде ставали що раз більш нерівні між собою: накопичування блискучих роскошів на однім полюсі, вбогість і безнадійність на другім. Але в царині державно-правної надбудови ці визьявлені противенства зникали; сюди прохоплювалися лишень безтілесні юридичні тіні. Поміщик, наймит, капіталіст, пролетар, міністер, чистильник чобіт, — всі рівні як «громадяне», як «законодавці». Містична рівність християнства ступила раз із неба на землю, в особі природноправної рівности демократії. Але вона не спустилася вглиб аж до економічного фундаменту суспільства. Для темного поденника, що залишився на

все своє життя тягловою худобою на службі буржуазії, ідеальне право впливати на народню долю через парламентські вибори лишилося мало чим реальнішим, ніж старе блаженство, обіцюване йому в царстві небеснім.

В практичних інтересах розвитку робітничої класи соціалістична партія ступила свого часу на шлях парламентаризму. Але це зовсім не означало, що вона й принципіально визнала метафізичну теорію демократії, збудовану на основах надісторичного, надкласового права. Пролетарська наука вважала демократію за службове знаряддя буржуазного суспільства, цілковито пристосоване до завдань і потреб командних клас. А тому, що буржуазне суспільство жило працею пролетаріату і не могло відмовити йому в легалізації якоїсь частини його класової боротьби не руйнуючи самого себе, то для соціалістичної партії повставала змога протягом певної доби і в певних межах використати механіку демократії, зовсім не присягаючись їй, як непохитному принципі.

Істотне завдання партії за всіх епох її боротьби полягало в тім, щоб створити умови реальної, господарської, побутової рівності для людей, як членів солідарного людського життєвого гурту. Власне тому й для того теоретики пролетаріату повинні були висвітлювати метафізику демократії, філософську затулу політичних містифікацій.

Коли демократична партія в добу свого революційного піднесення, виказуючи гнітливу й уколисливу брехню церковної догми, проповідувала масам: «Вас заколисують вічним блаженством по той бік життя, а тут ви безправні й закуті в кайдани сваволі», — то соціалістична партія кількома десятиліттями пізніше не з меншим правом говорила тим же самим масам: «Вас присипляють оманною громадянської рівності й політичних прав, але в вас однято змогу здійснювати ці права;

умовну й облудну юридичну рівність перетворено в ідеальний каторжний ланцюг, що ним кожного з вас прикуто до колісничі капіталу».

В інтересах свого істотного завдання соціалістична партія мобілізувала маси також і на підставі парламентаризму, але нігде й ніколи партія, як така, не зобов'язувалася привести маси до соціалізму не інакше, як тільки через ворота демократії. Пристосовуючися до парламентського режиму, ми задовольнялися в попередню добу теоретичним здемасковуванням демократії, бо мали ще занадто мало сили, щоб практично подолати її. Але ідейна орбіта соціалізму, що вияснюється крізь усі збочення, поразки та навіть зради, наперед встановила саме такий вихід: одкинути геть демократію і замінити її робітним механізмом пролетаріату в ту хвилину, коли цей останній виявить себе досить дужим для виконання такого завдання.

Ми наведемо одне, але досить яскраве свідоцтво. «Парламентаризм, — писав Поль Лафарг у російському збірникові «Соціал-демократ» 1888 р. — це така урядова система, за якої у народа створюється ілюзія, ніби він сам керує справами країни, тим часом як у дійсності фактична влада зосереджується при цім у руках буржуазії, та й навіть не цілої буржуазії, а тільки де-яких верств цієї класи. В першу добу свого панування буржуазія не розуміє, чи вірніше, не відчуває потреби створювати для народу ілюзію самоврядування. Тому всі парламентські країни Європи починали з обмеженої подачі голосів; скрізь право надавати напрям політиці країни вибором депутатів належало спершу більш-менш великим власникам і лишень згодом повільно поширювалося на менш заможних громадян, доки по де-яких країнах перетворилося з привілею в загальне право всіх і кожного.

«В буржуазнім суспільстві що значнішою стає маса суспільного багатства, то що раз менше число осіб привласнює її собі; те ж саме діється й із владою: в міру зросту маси громадян, що мають політичні права, і числа виборних управителів, дійсна влада зосереджується й стає монополією чим раз меншої групи осіб». Таким от є секрет більшости.

Для марксиста Лафарґа парламентаризм лишається доти, доки існує ще панування буржуазії. «В той день, — пише Лафарґ, — коли європейський і американський пролетаріят опанує державу, він повинен буде організувати революційну владу і керувати суспільством по-диктаторському, доки буржуазія не зникне, як класа».

Кавцький свого часу знав цю марксистську поцінку парламентаризму і не раз повторював її сам, хоч і не з такою гальською ясністю й гостротою. Теоретичне перекинчцтво Кавцького в тім саме й є, що признавши принцип демократії абсолютним і непохитним, він від матеріялістичної діялектики повернув назад до природнього права. Те, що було висвітлено марксизмом як передаточний механізм буржуазії, те, що належало використовувати лишень з метою підготовки пролетарської революції, те Кавцький знову висвячує на найвищий принцип, що стоїть понад класами й безумовно підпорядковує собі методи пролетарської боротьби. Контрреволюційне звиродніння парламентаризму знайшло собі найбільш досконалий малюнок в обоженню демократії занепалими теоретиками II Інтернаціоналу.

Установчі Збори.

Загалом кажучи, осягнення партією пролетаріату більшости в демократичнім парламенті не є безумовною

неможливістю. Але такий факт, коли б він і здійснився, нічого принципіально нового в розвиток подій не вніс би. Проміжні елементи інтелігенції, під впливом парламентської перемоги пролетаріату, виявили б може менший опір новому режимові. Але основний опір буржуазії зумовили б такі чинники, як настрої армії, ступінь озброєння робітництва, ситуація в сусідніх державах; горожанська війна розвивалася б під нагнітом цих суто реальних сил, а не хиткої арихметики парламентаризму.

Наша партія не зрікалася прокладати шлях диктатурі пролетаріата крізь ворота демократії, бувши добре свідомою певних агітаційно-політичних зисків такого «легалізованого» переходу до нового режиму. Звідси — наша спроба скликати Установчі Збори. Цій спробі не пощастило. Російський селянин, що-йно пробуджений революцією до політичного життя, опинився віч-на-віч перед кількома партіями, а кожна з них поставила собі метою збити його спантеліку. Установчі Збори стали перепоною на шляху революційного руху, — і їх було зметено геть.

Угодовська більшість Установчих Зборів була лише політичним відсвітом недомислу й нерішучости проміжних верств міста й села та найбільш відсталих частин пролетаріату. Коли додержуватися точки погляду абстрактних історичних можливостей, то можна було б сказати, що було б менше болізним, як би Установчі Збори, попрацювавши рік або два, остаточно здискредитували б есерів і меншовиків їхнім звязком з кадетами і тим привели би до формальної переваги більшовиків, показавши масам, що в дійсності є лише дві сили: революційний пролетаріат під проводом комуністів і контрреволюційна демократія з генералами на чолі. Але вся суть у тім, що темп розвитку внутрішніх відносин революції зовсім не йшов крок у крок з темпом роз-

витку міжнародніх відносин. Коли б наша партія всю відповідальність скинула на об'єктивну педагогіку «ходи річей», то розвиток воєнних подій міг би випередити нас. Німецький імперіялізм міг би захопити Петербург, до евакуації якого рішуче приступив був уряд Керенського. Втрата Петербургу означала б тоді смертельний удар пролетаріатові, бо всі найкращі сили революції зосереджувалися там, в балтицькій флоті та червоній столиці.

Отже, нашу партію можна обвинувачувати не в тім, що вона ніби пішла наперекір історичному розвиткові, а в тім, що вона перескочила кілька політичних щаблів. Вона переступила через голови меншовиків і есерів, щоб не дати німецькому імперіялізмові переступити через голову російського пролетаріату та підписати мир з Антантою на спині революції перше, ніж революція встигне на весь світ розкинути свої крила.

Зі сказаного легко знайти відповідь на ті обидва питання, що ними нам дошкуляє Кавцький. Перше, навіщо ми скликали Установчі Збори, коли мали на увазі пролетарську диктатуру? Друге, коли перші Установчі Збори, що їхне скликання ми визнали за потрібне, виявилися відсталими і не відповідали інтересам революції, то чому ми не хочемо скликати нові Установчі Збори? Задня думка Кавцького полягає в тім, що ми відкидаємо демократію ніби не з принципіальних причин, а тільки тому, що вона стала проти нас. Щоб спіймати цю інсинуацію за її довгі вуха, пригадаємо факти.

Гасло «вся влада Радам» наша партія виставила від самого початку революції, себ-то за довгий час не лише перед роспуском Установчих Зборів, але й перед декретом про їхнє скликання. Правда, ми не протиставляли Рад майбутнім Установчим Зборам, зі скликанням яких уряд Керенського зволікав чим раз довше, роблячи їх

чим раз більше проблематичними, але, в усякім разі, ми не дивилися на Установчі Збори очима дрібнобуржуазних демократів, добачаючи в них майбутнього хазяїна землі руської, що прийде і всіх розсудить. Ми вияснювали масам, що справжнім хазяїном можуть і повинні бути революційні організації трудящих мас — Ради. Коли ми не відкидали Установчих Зборів уже заздалегоди, то це тільки тому, що їх протиставлялося не владі Рад, а владі самого Керенського, що своєю чергою був тільки вивіскою буржуазії. При цім нами було вже заздалегоди ухвалено, що як би в Установчих Зборах більшість була за нас, то вони повинні розпустити себе, передавши владу Радам, як це пізніше зробила Петербурзька міська дума, вибрана на основі найдемократичнішого виборчого права. В своїй книжці «Жовтнева Революція» я змагався вияснити ті причини, що через них Установчі Збори стали лишень запізненным відсвітом доби, революцією вже перейденої. Тому що організацію революційної влади ми бачили тільки в Радах, і тому, що Ради під час скликання Установчих Зборів вже були фактичною владою, то питання й розв'язалося для нас неминуче в напрямі роспуску Установчих Зборів, що не хотіли самі розпустити себе на користь влади Рад.

Але чому — питає Кавцький — ви не скликуєте нових Установчих Зборів?

Тому, що ми не вважаємо їх за потрібні. Коли перші Установчі Збори могли ще зограти коротку поступову роль, давши переконавчу для дрібнобуржуазних елементів санкцію радянському ладові, що тоді що-йно встановлявся, то тепр, по двох роках переможної диктатури пролетаріату і повного провалу всіх демократичних спроб у Сибіру, на Біломор'ю, на Україні, на Кавказі, влада Рад дійсно не потребує освяти підмоклим авторитетом Установчих Зборів. Чи ж не маємо ми в

такім разі права твердити, — питає Кавцький у тон Лойд-Джорджеві, — що Радянська влада урядує з волі меншости, раз вона ухиляється від перевірки свого панування загальним голосуванням? Ось удар, що б'є мимо мети!

Коли парламентський режим навіть за доби «мирного» сталого розвитку був досить грубим відсвітом настроїв у країні, а в добу революційної бурі цілковито втратив здатність наздоганяти ходу боротьби і розвиток політичної свідомости, то радянський лад, без порівняння ближче, органічніше, чесніше сполучений з трудящою більшістю народу, істотно своє значіння бачить не в тім, щоб статично відсвічувати більшість, а в тім, щоб динамічно формувати її. Ставши на шлях революційної диктатури, робітничка класа Росії тим самим сказала, що свою політику під час переходової доби вона буде не на облуднім мистецтві суперництва з хамелеонськими партіями в ловах за селянськими голосами, а на фактичнім притяганню селянських мас, поруч з пролетаріатом, до керування країною в справжніх інтересах трудящих мас. Ця демократія — глибша, ніж парламентаризм.

Тепер, коли істотним завданням — питанням життя й смерти революції — є воєнна відсіч оскаженілій навалі білогвардійських банд, чи думає Кавцький, що хоч би будь-яка парламентська «більшість» здатна забезпечити більш енергійну й саможертвовну, більш переможну організацію революційної оборони? Умови боротьби в революційній країні, здушеній за горло підлим кільцем блокади, такі виразні, що всім проміжним класам і групам лишається тільки змога вибору між Деникином і Радянською владою. Якого ще треба доказу, коли навіть партії, межеумні з принципу, як меншовики й есери, розкололися по тій же самій лінії!

Пропонуючи нам вибори в Установчі Збори, чи гадає Кавцький на час виборів спинити горожанську війну? Чиєю постановою? Коли він має намір вжити для цього впливу II Інтернаціоналу, то ми попереджаємо його, що ця установа користується в Деникина хиба лишень трохи більшим авторитетом, ніж у нас. Скільки ж війна між робітничо-селянською армією та бандами імперіалізму триває далі і вибори конче мусять обмежитися радянською територією, то чи хоче Кавцький жадати, щоб ми дозволили одверто виступати партіям, що підтримують Деникина проти нас? Порожня й ганебна балаканина: ні один уряд ніколи й за ніяких умов не може дозволити свому противникові в тилу своїх власних армій мобілізувати ворожі їм сили.

Не останнє місце в цім питанню має й той факт, що квіт трудящого населення перебуває тепер у війську на фронтах. Передові пролетарі й найсвідоміші селяне, що при всяких виборах, які при всякім іншим політичним масовім чині, стоять на першім місці, формуючи громадську думку трудящих мас, всі вони тепер борються і вмирають як командири, комісари або рядові бойці Червоної Армії. Коли навіть «демократичні» уряди буржуазних держав, чий режим збудовано на парламентаризмі, вважали неможливим за війни переводити вибори до парламенту, то тим більшим безглуздя є за війни жадати таких виборів від Радянської Республіки, чий режим зовсім не будовано на парламентаризмі. Цілком досить того, що російська революційна влада за найтяжчих місяців і днів не заваджала своїм виборним установам — місцевим і центральним Радам — понювлюватися шляхом періодичних перевиборів.

Нарешті, як останній аргумент — the last and the least — треба до відома Кавцького сказати, що навіть російські кавцькіянци, меншовики, як Мартов і Дан, не

вважають можливим висувати тепер гасла Установчих Зборів, відкладаючи його до кращої будучини. Чи знадобиться воно тоді? В цім можна сумніватися. Коли закінчиться горожанська війна, диктатура робітництва розвине всю свою творчу силу і на ділі покаже найвідсталішим масам, щб вона може їм дати. Шляхом планово переведеної трудової повинности й централізованої організації розподілу все населення країни втягнеться в загально-радянську систему господарства й самоврядування. Самі Ради, нині органи влади, повільно розплинуться в чисто господарських організаціях. За таких умов ледви чи спаде кому на думку над реальною тканиною соціалістичного суспільства будувати архаїчну корону «Установчих Зборів», яким довелось б тільки констатувати, що все потрібне «встановлено» вже перед ними і без них¹⁾.

¹⁾ Щоб спокусити нас Установчими Зборами, Кавцький на допомогу аргументам категоричного імперативу додає валютний аргумент. «Росії потрібна, — пише він, — допомога закордонного капіталу, але ця допомога не прийде, доки Радянська Республіка не скличе Установчих Зборів і не дасть волі друку, і це не тому, щоб капіталісти були демократичними ідеалістами, вони царизмові без вагання давали багато мільярдів, — але вони не мають ділового довір'я до революційного уряду» (стор. 144).

В цій дряпанині є шматочок правди. Біржа, дійсно, підтримувала уряд Колчака, коли він спирався на Установчі Збори. Але біржа стала ще енергійніше підтримувати Колчака, коли він розігнав Установчі Збори. На досвіді Колчака біржа зміцніла в своїм переконанню, що механіку буржуазної демократії можна використати в капіталістичних інтересах, щоб згодом викинути, як зношену онучу. Цілком можливо, що біржа знову дала б якусь провізоричну позичку під заставу Установчих Зборів в цілком оправданім минулим досвідом переконанні, що Установчі Збори стануть лишень переходовим шаблем до капіталістичної диктатури. За таку ціну купувати «ділове довір'я» біржі ми не наміраємося і рішуче волимо те «довір'я», що його накидає реалістичній біржі зброя Червоної Армії.

IV. ТЕРОРИЗМ.

Істотна тема книжки Кавцького — тероризм. Погляд, ніби тероризм належить до ества революції, Кавцький проголошує лишень надто поширеною помилкою. Невірно, мовляв, буцім той, «хто хоче революції, повинен миритися з тероризмом». Що ж до нього, до Кавцького, то він, загалом кажучи, за революцію, але рішуче проти тероризму. Далі, однак, починаються труднощі.

«Революція приносить нам — скаржитесь Кавцький — кривавий тероризм, проваджуваний соціалістичними урядами. Більшовики в Росії перші ступили на цей шлях, і тому їх як найсуворіше згудили всі соціялісти, що не стояли на більшовицькій точці погляду, а в тім числі й соціялісти німецької більшости. Але ледви відчувши загрозу свому пануванню, ці останні теж ужили методи того ж самого, терористичного режиму, що його вони ставрували на сході» (стор. 9). Здавалося б, звідси треба б було зробити той висновок, що тероризм значно глибше звязано з природою революції, ніж це думали собі де-які мудрії. Але Кавцький робить висновок просто протилежний: велетенський розвиток білого й червоного тероризму за всіх останніх революцій — російської, німецької, австрійської й угорської, — свідчить для нього про те, що ці революції збочили зі свого

справжнього шляху і виявили себе не тими революціями, якими вони повинні були б бути в згоді з теоретичними сновиддями Кавцького. Не вглиблюючись в обговорення питання, чи тероризм «як такий» є «іманентний» революції «як такий», зупинімся на прикладі кількох революцій, переглянувши, як вони переходили перед нами в живій людській історії.

Пригадаймо собі посамперед релігійну реформацію, цю ростоку між середньовічною й новочасною історією: що глибші інтереси народніх мас вона захоплювала, то ширшим ставав її розмах, то лютіше розгорталася під релігійним прапором горожанська війна, то нещаднішим з обох боків ставав терор.

В сімнадцятім віці Англія пережила дві революції: перша, викликавши великі соціальні зворушення й війни, довела між іншим до смертної кари королеві Карлові I, а друга щасливо закінчилася вступом на престол нової династії. Англійська буржуазія та її історики не однаково цінують ці революції: для них перша бешкет черни, «великий бунт», а другу вихвалюють вони під назвою «славетної революції». Причину такої різного ціновання вияснив іще французький історик Огюстен Тьєрі. В першій англійській революції, у «великім бунті» дієвою особою був народ, а в другій він майже «німував». Звідси походить, що в умовах класового поневолення тяжко навчити пригноблені маси гарних манір. Коли їм уривається терпець, — вони оруднують дровиною, камінем, огнем, мотузкою. Придворні історики експлоататорів ображаються. Але ж великою подією в історію новітньої (буржуазної) Англії ввійшла все ж не «славетна» революція, а «великий бунт».

Після реформації й «великого бунту» найвеличнішою подією новітньої історії, що значно перевищує дві попередні своїм значінням, є Велика Французька Револю-

ція XVIII віку. Цій класичній революції відповідав і класичний тероризм. Кавцький згоден простити терор якобінцям, визнаючи, що іншими засобами вони не могли б оборонити республіку. Але від цього оправдання по ста роках нікому ні тепло, ні холодно. Кавцькі ж кінця XVIII віку, провідники французьких жирондистів, вважали якобінців просто за пекельних виродків. Ось досить знаменне в своїй банальності співставлення якобінців з жирондистами під пером одного з міщанських французьких істориків: «Як одні, так і другі бажали республіки... Але жирондисти бажали республіки вільної, законної, милостивої. Монтаньяри ж бажали (!) республіки деспотичної й жахливої. І перші й другі стояли за верховну владу народу; але жирондисти справедливо під народом розуміли всіх; для монтаньярів же... народом була лише трудяща класа; а тому влада, на думку монтаньярів, повинна була належати самим лише цим людям». Антитезу великодушних лицарів з Установчих Зборів кровожерним ватажкам революційної диктатури накреслено тут досить повно, тільки що в політичних термінах тодішньої доби.

Залізну диктатуру якобінців спричинювало безмірно тяжке становище революційної Франції. Ось як оповідає буржуазний історик: «Чужоземне військо вступило на французьку територію з чотирьох боків: з півночі — англійці й австрійці, в Альзасі — прусаки, в Дофіне і аж до Ліону — п'ємонтці, в Русільйоні — еспанці. І це в той час, коли горожанська війна лютувала в чотирьох різних пунктах: в Нормандії, в Вандеї, в Ліоні й Тулоні. До цього треба ще додати внутрішніх ворогів, численних таємних прихильників старого ладу, готових усіма засобами допомагати ворогові.

Суворість пролетарської диктатури в Росії — скажемо тут же — зумовлено було не менш тяжким ста-

новищем. Суцільний фронт на півночі й на півдні, на заході й на сході. Крім російських білогвардійських армій Колчака, Деникіна й ін., проти Радянської Росії виступають одночасно або по черзі: німці й австрійці, чехо-словаки, серби, поляки, українці, румуни, французи, англійці, американці, японці, еспанці, литовці . . . В обхопленій блокадою країні, що задихається з голоду, — невпинні змови, повстання, терористичні акти, нищення складів, шляхів і мостів.

«Уряд, що взяв на себе боротьбу з незліченними зовнішніми і внутрішніми ворогами, не мав ні грошей, ні досить війська — нічого, крім безмежної енергії, палкої підтримки з боку революційних елементів країни і величезної сміливості вживати всіх заходів для врятування батьківщини, хоч би якими свавільними, незаконними й суворими вони й були». Такими словами характеризував колись Плеханов уряд . . . якобівців («Социал-Демократ». Тримісячний літературно-політичний огляд. Лютий, книга перша. Лондон, 1890. Стаття «Століття Великої Революції», ст. 6—7).

Звернімся до революції в другій половині XIX віку, в країні «демократії», в Злучених Державах Північної Америки. Хоча мова йшла зовсім не про скасування приватної власності взагалі, а лише про скасування власності на чорношкірих, однак установи демократії виявили свою цілковиту нездатність залагодити конфлікт мирним шляхом. Південні Держави, побиті року 1860 на виборах президента, ухвалили будь-якими заходами вернути собі вплив, що його вони мали доти в інтересах рабовласництва, і виголошуючи, як належить, дзвінки слова про волю й незалежність, стали на шлях рабовласницького бунту. Звідси неминуче пішли всі дальші наслідки горожанської війни. Вже на самому початку боротьби військова влада в Балтиморі замкнула в форт

Мак-Генрі кількох громадян, прихильників рабовласницького півдня, без огляду на «habeas corpus». Питання про законність чи незаконність таких учинків стало предметом гарячої суперечки між так званими «вищими авторитетами». Найвищий суддя Теней роз'яснив, що президент не має права ні сам спиняти закону про недоторканість особи, habeas corpus, ні давати на це уповноваження військовій владі. «Таким, по всій правдоподібності, є вірне конституційне розв'язання цього питання», — каже один з перших істориків американської війни. — «Однак, становище було до такої міри критичне, і потреба вжити рішучих заходів проти населення Балтимору до такого ступня велика, що не лише уряд, а й народ Злучених Держав підтримував найенергійніші заходи». («Історія американської війни» Флетчера, підполковника гвардійських шотландських стрільців, рос. пер. Спбург, 1867, стор. 95.)

Де-які предмети, потрібні бунтівничому півдневі, постачали йому потайки північні купці. Розуміється, північникам не лишалося нічого іншого, як ужити репресій. 7-го серпня 1861 року президент ствердив постанову конгресу «про конфіскацію власности, уживаної на інсурекційні мети». Народ, найдемократичніші верстви були за скрайні заходи; республіканська партія мала на півночі рішучу перевагу, і люде, запідозрені в сецесіонізмі, себ-то в допомозі роскольницьким південним державам, зазнавали насильства. По де-яких північних містах, та навіть у славетних своїм ладом штатах Нової Англії, народ не раз вдирався в контори газет, що підтримували бунтівників-рабовласників, і розбивав їм друкарні. Траплялося, що реакційних видавців вимазували дьогтем, обсипали пір'ям і возили так по майданах, доки ті не згоджувалися присягнути на вірність Союзові. Вимазана дьогтем плантаторська «особа» дуже мало на-

гадувала «самомету», так що категоричний імператив Канта в горожанській війні Злучених Держав зазнавав чималої шкоди. Але це ще не все. «Уряд зі свого боку, — оповідає нам історик, — вживав усякого роду карних заходів проти видавців, що трималися думок, незгідних з його поглядами, і незабаром вільна досі американська преса опинилася в становищі *ледви чи кращім, ніж по самодержавних європейських державах*». Тої ж долі зазнала й свобода слова. «Таким чинином, — оповідає далі підполковник Флетчер, — американський народ зрікся в той час більшої частини своїх свобод. Треба зазначити, — додає він повчительно, — що *більшість народу до такого ступня захопилася війною і до такої міри пересяклася охотою приносити всякого роду жертви для досягнення своєї мети, що не тільки не шкодувала за втраченою свободою, а навіть майже не завважувала цього*». («Історія американської війни», стор. 162—164).

Без порівняння лютіше поводитися кровожерні рабовласники півдня та їхня розгнuzдана челядь. «Всюди, де створилася більшість за рабовласництво», — оповідає граф Паризький, — «громадська думка деспотично ставилася до меншости. Всіх, що жалкували за національним прапором... змусили замовчати. Але незабаром і цього стало не досить; байдужих, як і при всякій революції, змушено було висловити свою відданість новому ладові... Хто на це не згоджувався, того віддавали в жертву зненависти й насильства народньої юрби... В кожному осередку нової цивілізації (південно-західних штатів) утворилися «комітети пильнування» з усіх тих, що визначилися надмірним запалом у виборчій боротьбі... Шинок був звичайним місцем їхніх засідань, і гучна оргія зливалася з ганебною пародією державних форм судівництва. Купка оскаженілих людей, сидячи довкола столу, де лилися джин і віскі, судила своїх при-

сутніх і відсутніх співгромадян. Обвинувачений, ще заки його про щось питали, бачив уже, як йому готовлено клятву мотузку. Хто не являвся на суд, довідувався про свій засуд, падаючи під кулею схованого в лісі ката . . .» Ця картина дуже й дуже нагадує ті сцени, що щоденно відбуваються в таборі Деникина, Колчака, Юденича й інших героїв англійсько-французької й американської «демократії».

Як стояло питання про тероризм за Паризької Комуні 1871-го року, це побачимо далі. В усякім разі спроби Кавцького протипоставити нам Комуна безпредметні в самій основі і змушують автора лише до словесних викрутів найнижчої якості.

Декрет Комуні про заручників, очевидно, доводиться вважати за «іманентний» тероризмові горожанської війни. Кавцький проти тероризму і проти інституту заручників, але за Паризьку Комуна (пам'ятаймо: Комуна жила перед 50 роками). Тим часом Комуна брала заручників. Повстають труднощі. Але навіщо ж існує мистецтво екзегетики?

Декрет Комуні про заручників і про розстріл їх у відповідь на звірства версальців повстав, як глибокодумно товмачить Кавцький, «зі змагання зберегти людське життя, а не руйнувати його». Чудове відкриття! Його треба тільки розширити. Можна й повинно пояснити, що в горожанській війні ми нищимо білогвардійців на те, щоб вони не нищили робітників. Отже, нашим завданням є не нищення, а зберігання людського життя. Але тому, що боротися за зберігання людського життя доводиться зі зброєю в руках, то це веде до нищення людського життя — загадка, діалектичний секрет якої вияснив уже старий Гегель, не згадуючи ще давніших мисленників.

Комуна могла втриматися й зміцніти тільки шляхом

запеклої боротьби проти версальців. Версальці ж мали в Парижі значне число агентів. Борючися проти банд Тьєра, Комуна не могла не нищити версальців на фронті і в тилу. Коли б її панування вийшло поза межі Парижу, вона в провінції стрінула б — у процесі горожанської війни з армією Національного Зібрання — ще заклятіших ворогів серед мирного населення. Комуна не могла, воюючи проти роялістів, лишати волю слова роялістичним агентам.

Кавцький, не вважаючи на всі сучасні світові події, ніяк не може втнути, що значить війна взагалі, а горожанська війна зокрема. Він не розуміє того, що кожний, або майже кожний прихильник Тьєра в Парижі був не просто ідейним «противником» комунарів, але Тьєровим агентом і шпигом, лотим ворогом, готовим стріляти в спину. Ворога треба унешкодлювати, а за війни це значить — нищити його.

Завдання революції, як і війни, полягає в тім, щоб зламати волю ворога, змусивши його капітулювати та пристати на умови переможця. Воля є, розуміється, фактом психічного світу, але, в одміну від мітинга, публічного диспуту або з'їзду, революція змагається досягти своєї мети вживанням матеріальних засобів, — хоч і в меншій мірі, ніж війна.

Сама буржуазія здобувала собі владу повстаннями і зміцнювала її шляхом горожанської війни. За мирних часів вона затримує владу в своїх руках складною системою репресійних заходів. Доки існує збудоване на найглибших антагонізмах класове суспільство, доти репресії лишаються неодмінним засобом скорити собі волю противного табору.

Коли б навіть у тій чи іншій країні диктатура склалася в зовнішніх рямках демократії, то це ще ніяк не усунуло б горожанської війни. Питання про те, кому

панувати в країні, себ-то жити чи загинати буржуазії, розв'язуватиметься з обох боків не покликанням на параграфи конституції, а вжиттям усякого роду насильства. Скільки б не досліджував Кавцький їжу антропологію (стор. 85 і далші його книжки) та інші ближчі й далші моменти для встановлення причин людської жорстокости, він не знайде в історії ніяких інших засобів зламати класову волю ворога, як доцільне й енергійне вжиття насильства.

Ступінь запеклости боротьби залежить од цілої низки внутрішніх і міжнародніх умов. Що запеклішим і небезпечнішим є опір поваленого класового ворога, то неминучіше система репресій загусає в систему терору.

Але тут Кавцький несподівано стає на нову позицію в боротьбі проти радянського тероризму: він простісінько забороняє покликатися на лютість контрреволюційного опору російської буржуазії.

«Такої лютости, — каже він, — не можна було помітити в листопаді 1917 р. в Петербурзі й Москві, а ще менше недавно в Будапешті» (стор. 102). За такої влучної постановки питання революційний тероризм виявляється просто витвором кровожерства більшовиків, що одночасно ухилилися і від традицій травоїдного антропологію і від моральних проповідей кавцькіянства.

Початкове завоювання влади Радами в листопаді 1917 р. (нов. ст.) само по собі відбулося майже з ніякими жертвами. Російська буржуазія почувала себе стільки відірваною від народніх мас, стільки внутрішньо безсилою, стільки скомпромітованою ходою й наслідком війни, стільки здеморалізованою режимом Керенського, що майже не зважилася на опір. В Петербурзі владу Керенського повалено майже без бою. В Москві опір затягся найбільше в наслідок нерішучости наших власних заходів. В більшості провінціяльних міст влада пе-

реходила Радам на основі самої лишень телеграми з Петербургу або Москви. Коли б справа цим і обмежилася, то про червоний терор не було б і мови. Але вже листопад став свідком розпочатого опору заможних. Потрібне було, правда, втручання імперіялістичних урядів Заходу, щоб надати російській контрреволюції віру в себе, а її опорів чим раз більшу силу. Це можна показати на великих і дрібних фактах, з дня в день, за всю добу Радянської революції.

«Ставка» Керенського не відчувала ніякої своєї сили серед салдатських мас і лагодилася без опору визнати Радянську владу, що розпочала переговори про перемир'я з німцями. Але тут стався протест антантських військових місій з одвертими погрозами. Ставка злякалася; під'юджена «союзними» офіцерами, вона пішла шляхом опору. Це довело до збройного конфлікту й до вбивства групою революційних матросів начальника фронтового штабу, генерала Духоніна.

В Петербурзі офіційальні агенти Антанти, особливо французька військова місія, рука в руку з есерами й меншовиками одверто організовували опір, від другого дня Радянського перевороту мобілізуючи, озброюючи, нацьковуючи на нас юнкерів і взагалі буржуазну молодь. Юнкерське повстання 10-го листопаду дало в кілька сот разів більше жертв, ніж переворот 7-го листопаду. Змайстрований тоді ж Антантою авантурницький похід Керенського-Краснова на Петербург цілком природно вніс до боротьби перші елементи запеклості. Не зважаючи на це, генерала Краснова випущено на слово чести. Ярославське повстання (влітку 1918 року), що коштувало стількох жертв, організовано було Савинковом на замовлення й засоби французького посольства. Архангельск захоплено в згоді з планом англійських військово-морських агентів з допомогою англійських вій-

ськових кораблів і аеропланів. Початок царюванню Колчака, висвячення американської біржі, поклав чужоземний чехословацький корпус, що був на утриманню французького уряду. Каледин і випущений нами на волю Краснов, перші ватажки донської контрреволюції, могли мати свої частинні успіхи тільки завдяки одвертій военній і фінансовій допомозі з боку Німеччини. На Україні Радянську владу на початку 1918 року скинуто було німецьким імперіялізмом. Добровольчу армію Деникіна створено було за допомогою фінансових і технічних засобів Великобританії і Франції. Армія Юденича створилася лише в надії на втручання Англії і з її матеріальною допомогою. Політики, дипломати й журналісти країн згоди два роки з повною щирістю й одвертістю обмірковують питання, чи досить зисковитим підприємством є фінансування горожанської війни в Росії. За таких умов треба мати справді мідного лоба, щоб шукати причин кривавого характеру горожанської війни в Росії у злій волі більшовиків, а не в міжнародній ситуації.

Російський пролетаріят першим ступив на шлях соціальної революції, і російська буржуазія, політично безсила, зважилася не миритися з своєю політичною й економічною експропріацією тільки тому, що по всіх країнах бачила при владі свою старшу сестру, що зберегла ще в своїх руках економічну, політичну, а часті й військову могутність.

Коли б наш листопадовий переворот трапився через кілька місяців або навіть кілька тижнів після встановлення пролетарської влади в Німеччині, Франції й Англії, то нема жадного сумніву в тім, що наша революція була б «наймирнішою», «найбезкровнішою» з усіх узагалі можливих на нашій грішній землі революцій. Але ця історичну чергу, «найприроднішу» на перший погляд

і, в кожному випадкові, найприємнішу б для російського робітництва, порушено не з нашої вини, а волею подій: замість бути останнім, російський пролетаріят опинився першим. Саме це й надало — після першого періоду збаранілості — роспучливого характеру опорів клас, що панували доти в Росії, і змусило російський пролетаріят в моменти найбільших небезпек, зовнішніх нападів, внутрішніх змов і повстань, вживати жорстоких заходів державного терору. Щоб ці заходи виявилися безуспішними, цього тепер ніхто не скаже. Але може їх треба вважати . . . «недозволеними»?

Робітнича класа, здобувши владу в бою, мала завдання й обов'язок непохитно зміцнити цю владу, безперечно забезпечити своє панування, відбити у ворогів своїх охоту до державного перевороту, і тим запевнити собі змогу провадити соціалістичні реформи. Інакше не треба було й владу брати.

«Логічно» революція не вимагає тероризму, як «логічно» вона не вимагає й збройного повстання. Що за широкословна банальність! Та ж зате революція вимагає від революційної класи, щоб вона добулася своєї мети — *всіма* засобами, які лишень має собі до послуг: коли треба — збройним повстанням, коли треба — то й тероризмом. Революційна класа, зі зброєю в руках здобувши владу, повинна й буде зі зброєю в руках душити всі спроби видерти в неї владу. Там, де вона проти себе матиме ворожу армію, вона протипоставить їй свою власну армію. Там, де вона матиме проти себе озброєну змову, напад, бунт, — вона кине на голови ворогів сувору розправу. А може Кавцький вигадав інші засоби? Чи може він усе питання зводить на *ступні* репресії і пропонує в усіх випадках карати в'язницею замість розстрілу?

Питання про форму або ступінь репресій не є, ро-

зуміється, «принципіальним». Це питання доцільности. За революційної доби позбавлена влади партія, що не мириться з пануванням переможної партії і доводить це своєю скаженою боротьбою проти неї, не злякається погрози тюремною карою, бо вона не вірить у її довготривалість. Цей простий, але розвязковий факт пояснює широке вжиття розстрілів у горожанській війні.

Чи може Кавцький хоче сказати, що розстріл взагалі недоцільний, що «клас неможна залякати»? Це невірно. Терор безсилий — і то лише в «остаточнім підрахунку», — коли реакція вживає його проти класи, що історично підноситься. Але терор проти реакційної класи, що не хоче зійти з кону, може бути дуже успішним. *Залякування* є могутнім засобом політики, і міжнародньої і внутрішньої. Війну, як і революцію, збудовано на залякуванню. Переможна війна, звичайно, нищить тільки невеличку частину переможеної армії, залякуючи інші частини, ламаючи їхню волю. Так само робить і революція: вона вбиває одиниці, а залякує тисячі. В цьому значінні червоний терор принципіально не ріжниться від збройного повстання, будиши безпосереднім продовженням його. «Морально» ганити державний терор революційної класи може тільки той, хто принципіально відкидає (на словах) взагалі всяке насильство, себ-то всяку війну і всяке повстання. Для цього треба бути просто лишень лицемірним квакером.

«Але чим же тоді ваша тактика ріжниться від тактики царату?» — питають нас попи лібералізму й кавцькіянства.

Ви цього не розумієте, святоші? Ми вам пояснимо. Терор царату йшов проти пролетаріату. Царська жандармерія душила робітників, що боролися за соціалістичний лад. Наші надзвичайні комісії розстрілюють помі-

щиків, капіталістів, генералів, що змагаються відбудувати капіталістичний лад. Чи ви торопаєте цей... відтінок? Так? Нам, комуністам, його цілком досить.

„Воля друку“.

Один пункт особливо турбує Кавцького, автора величезного числа книжок і статей: це воля друку. Чи дозволено закривати газети?

Під час війни всі установи й органи державної влади стають, посередньо чи безпосередньо, органами ведення війни. В першу чергу це стосується до преси. Жаден уряд, ведучи серйозну війну, не дозволить, щоб на його території існували видання, що одверто чи замасковано підтримують ворога. Тим більше під час горожанської війни. Природа останньої така, що кожен з ворожих таборів має в тилу своїх армій значні кола населення, що стоять по боці ворога. На війні, де за успіх чи невдачу платиться смертю, — спійманих в тилу ворожих агентів розстрілюють. Це не людяно, але досі ще ніхто не вважав війни за школу людяности, — а тим більше горожанської війни. Хиба ж можна серйозно вимагати, щоб під час війни з білогвардійськими бандами Деникіна в Петербурзі й Москві без перешкоди виходили органи тих партій, що підтримують Деникіна? Вимагати цього іменем «волі» друку — значить те ж саме, що в імені гласности жадати розголошення воєнних секретів. «Обложене місто» — писав комунар Артур Арну про Париж — «не може допустити, щоб у його осередку одверто висловлювалося бажання його упадку, щоб закликалося до зради борців, що його обороняють, щоб ворога повідомлялося про рух його війська. Таким було становище Парижа за Комуни». Таким є

становище Радянської Республіки на протязі двох років її існування.

Однак послухаймо, що про це говорить Кавцький.

«Оправдання цієї системи (себ-то репресій на друк) зводиться на наївну уяву, ніби існує абсолютна істина (!) і ніби тільки комуністи опанували її (!). Це зводиться також — каже Кавцький далі — до іншого ще погляду, ніби всі письменники зроду брехуни (!) і тільки комуністи — фанатики істини (!). В дійсності ж, розуміється, брехунів й фанатиків того, що вони вважають за істину, маємо в усіх таборах». І т. д., і т. ін. (стор. 119).

Отже, для Кавцького революція в своїй найгострішій фазі, коли мова йде для клас про життя й смерть, все лишається літературною дискусією в меті встановлення... істини. Яка глибина!.. Наша «істина», звичайно, не абсолютна. Але ми тепер проливаємо для неї власну кров, тому ми не маємо ані причини ані спромоги вести літературну дискусію про відносність цієї істини з тими, що «критикують» нас зброєю всякого роду. Рівно ж наше завдання також і не в тім, щоб карати брехунів і підбадьорювати праведників преси всіх напрямків, а в тім, щоб задушити класову брехню буржуазії і забезпечити перемогу класової правди пролетаріата — незалежно від того, що в обох таборах маємо і фанатиків, і брехунів.

«Радянська влада — журиться далі Кавцький — зруйнувала єдиний засіб, що може допомогти проти корупції: волю друку. Лише контролю необмежної вільної преси могла тримати в узді тих бандитів і пройдисвітів, що неминуче присмоктуватимуться до всякої необмеженої безконтрольної влади». . . (стор. 140). І т. д.

Преса, як дійсний засіб боротьби проти корупції! Цей ліберальний рецепт бренть особливо вбого, коли згадати дві країни з найбільшою «волею» друку, — Пів-

нічну Америку і Францію, що разом з тим являють собою країни з найбільшим росквітом капіталістичної корупції.

Годуючися перестарілими пльотками політичного задвір'я російської революції, Кавцький уявляє собі, що без кадетсько-меншовицької гласности радянський апарат роз'їдають «бандити й пройдисвіти». Так галасували меншовики ось уже рік або півтора тому. Тепер і вони цього не зважаться повторити. За допомогою радянської контролі й партійного добору, в неймовірно напруженій атмосфері боротьби, Радянська влада упоралася з бандитами й пройдисвітами, що впливли на поверхню за час перевороту, без порівняння краще, ніж справлялася з ними будь-коли будь-яка влада.

Ми воюємо. Ми боремося не на життя, а на смерть. Преса є знаряддям не абстрактного суспільства, а двох непримиренних, озброєних, ворожих таборів, що ведуть між собою бій. Ми нищимо пресу контрреволюції так само, як нищимо її зміцнені позиції, її склади, її звязки й розвідку. Ми позбавляємо себе кадетсько-меншовицьких виказів корупції робітничої класи? Зате ми переможно нищимо сам ґрунт капіталістичної корупції.

Але Кавцький іде далі, розвиваючи свою тему: він нарікає на те, що ми забороняємо газети есерів і меншовиків, і навіть — трапляється й це — арештуємо їхніх ватажків. Хиба ж тут мова йде не про «відтинки» серед пролетаріату або соціалістичного руху? Шкільний педант за звичайними словами не бачить фактів. Меншовики й есери для нього просто течії соціалізму, тим часом як у ході революції вони перетворилися в організацію, що перебуває в бойовім союзі з контрреволюцією і веде проти нас одверту війну. Армію Колчака створювали соціал-революціонери (яким шахрайством

бренить тепер ця назва!) і підтримували меншовики. І ті й другі вели й ведуть проти нас протягом півторьох років війну на північнім фронті. Урядуючи на Кавказі, меншовики, колишні союзники Гогенцолернів, а тепер Лойд-Джорджа, арештовували й розстрілювали більшовиків, йдучи плече в плече з німецькими й англійськими офіцерами. Меншовики й есери Кубанської Ради створювали армію Деникинові. Належачи до складу естонського уряду, меншовики брали безпосередню участь в останньому наступі Юденича на Петербург. Ось які ці «течії» соціалізму. Кавцький вважає, що можна перебувати в одвертій горожанській війні з меншовиками й есерами, що з допомогою створеного ними ж війська Юденича, Колчака й Деникіна борються за свій «відтінок» соціалізму, і одночасно можна лишити цим невинним «відтінкам» волю преси в нашім тилу. Коли б спірку з есерами й меншовиками можна було полагодити переконанням і голосуванням — себ-то, коли б за їхніми плечима не стояли російські й закордонні імперіялісти, — тоді не було б і горожанської війни.

Кавцький, звичайно, ладен «згудити» (зайва краплина чорнила!) і блокаду та піддержку Антантою Деникіна, і білий терор. Але в своїй високій безсторонності він не може відмовити цьому останньому певного пробачення. Білий терор, бачите, не порушує своїх принципів, а от більшовики, вживаючи червоного терору, зраджують принцип «святости людського життя, ними ж самими проголошений» (стор. 139).

Що означає принцип святости людського життя на практиці і чим він різниться від заповіді «не вбий», цього Кавцький не пояснює. Коли розбійник заносить ніж на дитину, чи можна вбити розбійника, щоб урятувати дитину? Чи вільно вбити розбійника, щоб урятувати самого себе? Чи є дозволим повстання пригно-

блених рабів проти своїх панів? Чи можна купувати свободу смертю тюремщиків? Як що людське життя взагалі святе й недоторкане, то треба зректися не лише терору, не тільки війни, але й революції. Кавцький просто не здає собі справи з контрреволюційного значіння того «принципу, що його змагається нам накинути. В іншій місці ми побачимо, що Кавцький докоряє нам Берестейським миром. На його думку, ми повинні були вести війну далі. Але як же бути зі святістю людського життя? А може життя перестає бути святим, коли ті, кого повинно вбивати, говорять іншою мовою? Чи Кавцький гадає, що масові вбивства, організовані в згоді з правилами стратегії й тактики, не вбивства? Дійсно, тяжко висунути за нашої доби «принцип» лицемірніший і дурніший одночасно. Доки людська робітна сила, а значить і життя, є предметом купівлі-продажу, експлоатації й рабунку, доти принцип «святости людського життя» є найпідлішою брехнею, що має на меті лишень краще тримати поневолених рабів у ярмі.

Ми боролися проти заведеної Керенським смертної кари, бо воєнно-польові суди старої армії вживали її проти салдат, що зрікалися вести далі імперіялістичну війну. Ми вирвали цю зброю з рук старих воєнних судів, знищили й самі суди та розпустили стару армію, що створила їх. Винищуючи в Червоній Армії і взагалі в країні контрреволюційних змовців, що повстаннями, вбивствами й дезорганізацією змагаються відбудувати старий режим, ми лишень виконуємо залізний закон війни, в якій хочемо забезпечити собі перемогу.

Коли вже шукати де формальних суперечностей, то, розуміється, по боці білого терору, що є знаряддям клас, які вважають себе за християнські, вихваляють ідеалістичну філософію та твердо переконані, що особа (їхня власна) є самометою. Що до нас, то ми ніколи не гаяли

часу на кантівсько-попівську, вегетаріансько-квакерську балаканину про «святість людського життя». Ми були революціонерами в опозиції та лишилися ними й здобувши владу. Щоб зробити особу священною, треба зруйнувати той суспільний лад, що її розпинає. А цього можна досягти лише залізом і кров'ю.

Між білим і червоним терором є ще одна різниця; нинішній Кавцький ігнорує її, але для марксиста має вона розв'язкове значіння. Білий терор є знаряддям історично-реакційної класи. Коли ми вказували безсилля репресій буржуазної держави проти пролетаріату, ми ніколи не заперечували того, що гнобительські класи арештами й смертною карою за певних умов на певний час можуть і загальмувати розвиток соціальної революції. Але ми були певні, що їм не пощастить спинити його. Ми спиралися на те, що пролетаріат історично зростає і що буржуазне суспільство не може розвиватися, не збільшуючи сили пролетаріату. Буржуазія ж за сучасної доби занепадає. Вона не тільки не грає неодмінно потрібної ролі в продукції, але своїми імперіалістичними методами привласнювання руйнує світове господарство і людську культуру. Однак, історична цупкість буржуазії велетенська. Вона вчепилася за життя і не хоче зникнути. Тим самим вона загрожує потягти за собою в безодню все суспільство. Доводиться відірвати, відрубати її. Червоний терор є знаряддям проти призначеної на загин класи, яка не хоче гинути. Коли білий терор може лише загальмувати історичний зріст пролетаріату, то червоний терор прискорює загин буржуазії. Прискорення, виграння темпу має за певної доби розв'язкове значіння. Без червоного терору російська буржуазія у спілці зі світовою задушила б нас задовго перед початком революції в Європі. Треба бути сліцем, щоб не бачити цього, треба бути крутієм, щоб заперечувати це.

Хто за самим фактом існування радянської системи визнає революційно-історичне значіння, той повинен оправдати й червоний терор. А Кавцький, що за два останні роки списав цілі гори паперу проти комунізму й тероризму, мусить наприкінці своєї брошури погодитися з фактом і несподівано признати, що російська Радянська влада являє собою тепер найповажніший чинник світової революції. «Як би ні ставитися до більшовицьких метод, — пише він, — той факт, що пролетарський уряд у великій країні не тільки дійшов до влади, але й утримав її вже протягом двох років аж до цього часу за найбільших труднощей, — незвичайно підносить почуття сили в пролетаріяті всіх країн. Для справжньої революції більшовики дуже багато прислужилися цим». (Großes geleistet, стор. 153.) Ця заява дивує, як найбільша несподіванка, — як визнання історичної правди з того боку, звідки цього вже більше не сподіваєшся. Більшовики виконали величне історичне діло тим, що втрималися два роки проти об'єданого капіталістичного світу. Однак, більшовики втрималися не тільки ідеєю, але й мечем. Признання Кавцького є мимовільне оправдання метод червоного терору і одночасно з тим найгірший осуд його власної критичної пісанни.

Вплив війни.

Одну з причин занадто кривавого характеру революційної боротьби Кавцький бачить у війні, в тім, як вона псує звичаї. Щира правда. Цей вплив війни зі всіми, що звідси походять, наслідками можна було передбачати заздалегodi, приблизно ще в ту добу, коли Кавцький не знав, як треба голусовати: за військові кредити, чи проти них.

«Імперіялізм насильниче вирвав суспільство зі становища хисткої рівноваги, — писали ми перед п'ятьма роками в німецькій книзі «Війна та Інтернаціонал». — Він зруйнував греблі, що ними соціалдемократія стримувала течію революційної енергії пролетаріату, і скерував цю течію в своє річище. Цей нечуваний історичний експеримент, що одним ударом строшив хребет соціалістичному Інтернаціоналові, криє в собі смертельну небезпеку для самого буржуазного суспільства. Молот вирвано з робітничих рук і замінено зброєю. Механіка капіталістичного господарства сковувала руки й ноги робітника; тепер же його несподівано вихоплюють з його оточення і привчають мєти загалу ставити вище хатнього добробуту й самого життя.

«Зі власноручно створеною в руках зброєю, робітник опинюється в такій становищі, коли політична доля держави залежить безпосередньо від нього. Ті, що за звичайних часів гнітили й зневажали його, тепер улещують його, запобігають його ласки. Одночасно він входить у найінтимніші відносини з тими гарматами, що на думку Ласалю суть найповажнішою складовою частиною конституції. Він переступає кордони держав, бере участь у насильничих реквізіціях, під його ударами міста переходять з рук до рук. Відбуваються зміни, що їх не бачило останнє покоління.

«Хоч передові робітники теоретично й знали, що сила є матір'ю права, але їхня політична думка лишалася все ж цілком пересякнутою духом посибілізму, дозволеності й пристосування до буржуазної легальності. Тепер робітничий клас на ділі вчиться зневажати цю легальність і насильниче нищити її. Статичні моменти в її психології звільняють місце динамічним. Тяжкі гармати вбивають їй у голову думку, що коли не можна обійти перепону, то лишається змога її знищити. Май-

же все доросле чоловіче населення переходить цю страшну своїм реалізмом школу війни, що витворює новий тип людини.

«Понад усіма нормами буржуазного суспільства — з його правом, його мораллю й релігією — підноситься тепер кулак залізної неминучости. «Нужда не знає законів», заявив німецький канцлер (4-го серпня 1914 р.). Монархи виходять на майдани, щоб мовою вуличних перекупок обвинувачувати один одного в брехливості; уряди касують урочисто визнані ними зобов'язання, а національна церква приковує свого господа-бога, немов би каторжника, до національної гармати. Хиба не ясно, що ці події повинні спричинити найглибші зміни в психіці робітничої класи, радикально визволивши її спід гіпнозу легальности, створеного добою політичного застою? Заможні класи скоро повинні будуть, на жах свій, переконатися цього. Пролетаріят, перейшовши школу війни, за першої поважної перешкоди в середині власної країни неминуче відчує потребу заговорити мовою сили. «Нужда не знає законів», кине він в обличчя тим, що спробують спинити його законами буржуазної легальности. А страшенна економічна нужда, що пануватиме протягом цієї війни, особливо ж по закінченню її, штовхатиме маси на топтання дуже багатьох законів» (стор. 56—57).

Все це безперечно так. Але до сказаного треба додати, що війна не менше вплинула й на психологію командних клас: скільки маси стали вибагливішими, стільки буржуазія неподатливішою.

В мирні часи капіталісти забезпечували свої інтереси «мирною» грабівкою найманої праці. За війни вони служили цим же інтересам шляхом нищення безлічи людей. Це надало їхній господарській свідомості нової, «наполеонівської» риси. За час війни капіталісти при-

звичаїлися посилати на смерть міліони рабів, одноплеменних і колоніяльних, за-ради вугільних, залізничних та інших баришів.

За час війни з осередку буржуазії — великої, середньої й дрібної — вилучилися сотні тисяч офіцерів, професійних рубак, чий характер набув бойового гарту і позабувся всякого зовнішнього стриму, — кваліфікованих салдафонів, ладних і здатних з близькою до своєрідного героїзму запеклістю боронити привілейоване становище буржуазії, що вимуштрувала їх.

Револуція була б, правдоподібно, людянішою, коли б пролетаріят мав змогу «відкупитися від усієї цієї банди», як колись висловився був Маркс. Але капіталізм за війни наклав на трудящих занадто великий тягар боргів, занадто глибоко підкопав ґрунт продукції, щоб можна було серйозно говорити про такий викуп, за який буржуазія мовчки визнала б переворот. Маса забачила втратила крові, занадто натерпілася, занадто запеклася, щоб ухвалити постанову, виконати яку вони не мали б економічної змоги.

До цього долучаються ще й інші обставини, що впливають у тім же напрямкові. Буржуазія переможе-них держав розлютована поразкою; відповідальність за неї вона бажає скинути на спідні верстви, на робітників і селян, що нездатні були довести «велику національну війну» до перемоги. Що до цього, то дуже цікаві незрівняні своїм нахабством заяви Людендорфа в комісії Національних Зборів. Людендорфівські банди палають жагою змити свою зовнішню ганьбу кров'ю власного пролетаріату. Що ж до буржуазії переможних країн, то вона повна пихи і більше ніж будь-коли ладна боронити своє соціальне становище тими звирячими засобами, що забезпечили їй перемогу. Ми бачили, що міжнародна буржуазія не здатна була зорганізувати дільбу

здобичи без війни й руїни. То чи ж може вона погодитися без бою зректися здобичи взагалі? Досвід п'ятьох останніх літ не лишає тут ніякого сумніву: коли й давніше найчистішим утопізмом було сподіватися, що вивласнення маєтних клас — завдяки «демократії» — пройде непомітно й безболізно, без повстань, збройних сутичок, спроб контрреволюції і суворого ліквідування їх, то спадщина імперіялістичної війни подвійно й потрійно зумовлює напружений характер горожанської війни й диктатури пролетаріату.

V. ПАРИЗЬКА КОМУНА І РАДЯНСЬКА РОСІЯ.

Короткий епізод першої революції, виконаної пролетаріатом для пролетаріату, закінчився перемогою його противників. Цей епізод — від 18-го березня до 28-го травня тривав 72 дні.

«Паризька Комуна, 18-го березня 1871 р.»
П. Л. Лавров. Петроград, вид. т-во «Колос», 1919, стр. 160.

Непідготованість соціалістичних партій Комуни.

Паризька Комуна 1871-го року була першою, ще слабенькою історичною спробою панування робітничої класи. Ми цінимо пам'ять Комуни, не зважаючи на надзвичайну обмеженість її досвіду, непідготованість її учасників, неясність її програми, відсутність згоди між провідниками, нерішучість планів, безнадійну розгубленість виконання і фатально зумовлений усім цим страшений розгром. Ми цінимо в Комуні «першу, хоча й дуже блідну зірницю пролетарської республіки», кажучи словами Лаврова. Зовсім інакше цінить її Кавцький. Присвятивши значну частину своєї книжки грубо тенденційному протиставленню Комуни Радянській владі, він бачить найперші переваги Комуни там, де ми бачимо її біду й її вину.

Кавцький ревно товкмачить, що Паризької Комуни 1870 - 1871 року не підготовлювалося «штучно», що вона повстала несподівано, зненацька захопивши революціонерів, — в протилежність до листопадової революції, що її наша партія старанно підготовлювала. Це безперечно так. Не зважаючи ясно формулювати свої глибоко реакційні думки, Кавцький не каже прямо, чи паризькі революціонери 1871 року заслуговують похвали за те, що вони не передбачали пролетарського повстання і не встигли до нього підготуватися, і чи треба нас ганити за те, що ми передбачали неминуче та свідомо йшли йому на-зустріч. Однак, цілий виклад Кавцького збудовано так, щоб викликати в читача саме таку уяву: на комунарів просто впало нещастя (баварський філістер Фольмар жалів колись, що комунари не пішли спати замість того, щоб брати владу до своїх рук) — і тому їм можна вибачити це; більшовики ж свідомо пішли на-зустріч нещастю (здобуттю влади), а тому їм не буде прощення ні на цьому, ні на тому світі. Така постановка питання може здатися просто неймовірною з огляду на свою внутрішню недоладність. Але вона зовсім неминуче повстає з позиції «незалежних» — кавцькіянців, що втягають голову в плечі, щоб нічого не бачити й не передбачувати, а коли й роблять крока вперед, то лише діставши доброго стусана в спину.

«Зневажити Париж — пише Кавцький, — не дати йому самоврядування, позбавити його значіння столиці, розбрати його, щоб потім з повною певністю зважитися на монархічний державний переворот, — таким було найістотніше завдання Національного Зібрання та вибраного ним голови виконавчої влади, Тьєра. І такий стан річей породив конфлікт, що довів до паризького повстання.

«Ясно, як ріжнився від цього характер державного перевороту, виконаного більшовизмом, що черпав свою силу зі змагання до миру, що мав за собою селян, що в Установчих Зборах мав проти себе не монархістів, а есерів і меншовицьких соціалдемократів.

«Більшовики дійшли до влади шляхом добре підготованого державного перевороту, що одним ударом передав їм усю державну машину, яку вони негайно ж найенергійнішим і найнещаднішим способом використали на задушення своїх противників, в тім числі й пролетарських.

«Повстанню ж Комуни, навпаки, ніхто не здивувався більше, ніж самі революціонери. І для значного числа з них конфлікт був у найвищій мірі небажаний» (ст. 44).

Щоб краще вияснити собі справжнє значіння того, що Кавцький говорить тут про комунарів, наведем такі ось цікаві свідчення:

«... 1-го березня 1871 р., — пише Лавров у своїй дуже повчительній книжці про Комуни, — через півроку після краху імперії, за кілька днів перед повстанням Комуни, провідні люде Паризького Інтернаціоналу все ж не мали певної політичної програми...» ¹⁾.

«Після 18 березня — пише той самий автор — Париж був у руках пролетаріяту, але його провідники, отетерівши від своєї несподіваної могутності, не вживали навіть найелементарніших заходів». ²⁾

«Ваша роля — не на ваш зріст і єдина ваша турбота — спекатися відповідальности, сказав один член (Центрального Комітету Національної Гвардії). В цьому було багато правди, — пише учасник і історик Комуни Лісагаре, — але в хвилину самого чинення відсутність по-

¹⁾ «Паризька Комуна 18 березня 1871.» П. Л. Лавров. В-во «Колос», Петроград 1919, ст. 64—65.

²⁾ Там же. Ст. 71.

передньої організації й підготовки дуже часто стає причиною того, що роля припадає людям не на їхній зріст»¹⁾.

Уже звідси видно (далі це стане ще ясніше), що відсутність з боку паризьких соціалістів безпосередньої боротьби за владу пояснювалася їхньою теоретичною безформністю і політичним замішанням, а ніяк не вищими тактичними міркуваннями.

Можна не сумніватися, що вірність самого Кавцького традиціям Комуни виявиться, найбільше, в тім надзвичайнім здивованні, яким він зустрине пролетарський переворот у Німеччині, як «у найвищій мірі небажаний конфлікт». Ми сумніваємося, однак, щоб нащадки записали це йому як заслугу. Що ж до суті його історичної аналогії, то доводиться сказати, що вона являє собою мішанину з плутанини, недоговорення й підтасовок.

Ті наміри, що їх Тьер мав відносно Парижу, відносно Петербурга мав Мілюков, одверто підтримуваний Черновом і Церетелі. Всі вони — від Корнилова до Потресо-ва — з дня в день твердили, що Петербург одірвався від країни, не має з нею нічого спільного, цілком деморалізований і змагається накинути їй свою волю. Скинути й зневажити Петербург — це було перше завдання Мілюкова й його підпомічників. І це діялося в ту добу, коли Петербург був справжнім осередком революції, що ще не встигла зміцніти по інших частинах країни. Колишній голова Думи Родзянко одверто говорив про здачу Петербурга в науку німцям, на зразок того, як здано було Ригу. Родзянко лишень називав власним іменем те, що було завданням Мілюкова і чому всією своєю політикою сприяв Керенський.

Мілюков, як і Тьер, теж бажав роззброїти пролетаріят. Що більше, за допомогою Керенського, Чернова

¹⁾ «Histoire de la Commune de 1871» par Lissagaray, Bruxelles 1876, Стр. 106.

й Церетелі петербурзький пролетаріят в значній мірі в липні 1917 р. було й роззброєно. Він частинно знову озброївся в серпню за корнілівського наступу на Петербург. І це нове озброєння було серйозним елементом підготовки до листопадової (жовтневої) революції. Таким чином, як раз ті точки, де Кавцький нашій листопадовій революції протиставляє безрезневе повстання паризьких робітників, в дуже значній мірі збігаються.

В чім же, однак, між ними різниця? Посамперед у тім, що Тьерові з його підлим замахом пощастило: Париж він задушив і десятки тисяч робітників винищив. Мілюков же ганебно луснув, Петербург лишився неприступною фортецею пролетаріату, і ватажок буржуазії їздив на Україну благати про окупацію Росії військом кайзера. В цій різниці — значна частина нашої вини, і ми ладні нести за неї відповідальність. Істотна різниця була також у тім, — і це не раз чинило свій вплив у дальшій розвитку подій, — що тим часом, як комунари виходили переважно з патріотичних міркувань, ми незмінно стояли на точці погляду міжнародньої революції. Погромлення Комуни спричинилося до фактичного розвалу Першого Інтернаціоналу. Перемога Радянської влади привела до створення Третього Інтернаціоналу.

Але Маркс — напередодні перевороту — радив комунарам не повстання, а створення організації! Можна було б іще зрозуміти, коли б Кавцький наводив це свідоцтво для доказу, що Маркс не досить повно цінував гостроту становища в Парижі. Але Кавцький змагається експлуатувати пораду Маркса саме для доказу непохвальності повстань взагалі. Як і всі мандарини німецької соціалдемократії, Кавцький бачить в організації посамперед засіб перешкодити революційному чиненню.

Але, навіть обмежуючись питанням організації як такої, не треба забувати, що до листопадової революції

дев'ять місяців існував уряд Керенського, і наша партія не без успіху за ці дев'ять місяців провадила не тільки агітацію, а й організацію. Листопадовий переворот відбувся вже після того, як ми в робітничих і салдатських Радах Петербургу, Москви і взагалі всіх промислових осередків цілої країни здобули величезну більшість, перетворивши Ради в могутні організації, що працювали під проводом нашої партії. Нічого подібного не було в комунарів. Нарешті, у нас за спиною була геройська Паризька Комуна; з нещастя її ми зробили для себе той висновок, що революціонери повинні передбачати події і готуватися до них. Це також наша вина.

Паризька Комуна і тероризм.

Широке порівняння між Комуною й Радянською Росією Кавцькому потрібне тільки на те, щоб обклепати й зневажити живу й переможну диктатуру пролетаріату на користь спроби диктатури, що належить до досить далекої вже минувшини.

Кавцький з надзвичайним задоволенням цитує заяву Центрального Комітету Національної Гвардії 19-го березня сприводу вбивства салдатами двох генералів: «Ми проголошуємо з обуренням: кривавий бруд, що ним хочуть заплямити нашу честь, є нікчемним наклепом. Ми ніколи не ухвалювали вбивства, Національна Гвардія не брала участі у виконанню злочинства».

Звичайно, Центральний Комітет не міг мати ніякої рації брати на себе відповідальність за вбивства, до яких він не мав відношення. Але сантиментально-патетичний тон заяви дуже яскраво характеризує політичну бязькість цих людей перед міщанською громадською дум-

кою. І не дивниця. Представниками Національної Гвардії були здебільшого люде з дуже помірним революційним стажем: «Ані одного відомого імени» — пише Лісагаре. — «Це були дрібні буржуа, крамарі, чужі замкненим революційним гурткам, а в більшості доти чужі й політиці» (стор. 70).

«Помірне, до певної міри з боязкістю, почуття грізної історичної відповідальности та бажання як найскорше позбутися її — пише про них же Лавров — проглядає в усіх прокламаціях Центрального Комітету, в чиїх руках опинилася доля Парижа» (стор. 77).

Навівши для нашого осоромлення декламацію про кров, Кавцький слідом за Марксом і Енгельсом критикує нерішучість Комуни: «Як би парижане (себ-то комунари) вперто наступали на Тьера, їм може пощастило б і захопити уряд. Військо, що відступало з Парижу, не чинило б їм ані найменшого опору... Але Тьер відступив без перешкоди. Йому дозволено було забрати з собою своє військо, реорганізувати його в Версалю, натхнути новим духом і зміцнити» (стор. 49).

Кавцький не тямить зрозуміти, що ті ж самі люде і з тих самих причин видали цитовану вище заяву 19-го березня і дозволили Тьерові безкарно відступити та зібрати військо. Як би комунари *перемогли* самими одними засобами духовного впливу, тоді їхня заява набула б великої ваги. Але цього не сталося. В дійсності їхня сантиментальна людяність була лишень оберненим боком їхньої революційної пасивности. Люде, що з ласки долі здобули владу в Парижі і не розуміли необхідности негайно використати цю владу до краю, кинутися слідом за Тьером і перше, ніж він устиг би отямитися, строццяти його, концентрувати біля себе військо, перевести потрібну чистку командного складу і опанувати провінцію, — такі люде, звичайно, не мали схильности до за-

ходів суворої розправи над контрреволюційними елементами. Одне тісно сполучено з другим. Не можна побивати Тьєра, не арештовуючи його агентів у Парижі і не розстрілюючи змовців та шпіонів. Визнаючи вбивство контрреволюційних генералів недозволеним «злочинном», не можна розвинути енергію в побиванню війська, що стоїть під проводом контрреволюційних генералів.

За революції вища енергія є вища людяність. «Саме ті люде — влучно каже Лавров, — що цінять людське життя, людську кров, повинні змагатися zorganizувати змогу швидкої й рішучої перемоги, а після повинні яко мога хутчій і енергійніше душити опір ворогів, бо лишень таким шляхом можна осягнути мінімуму неминучих жертв, мінімуму пролиття крові» (стор. 225).

Заяву 19-го березня можна, однак, поцінити вірніше, коли дивитися на неї не як на абсолютний символ віри, а як на вислів минутих настроїв другого дня після несподіваної й безкровної перемоги. Цілком не розуміючи динаміки революції, внутрішньої зумовлености шпарко-го зросту її настроїв, Кавцький думає мертвими схемами і перекручує перспективу подій призвільно підшуканими аналогіями. Він не розуміє того, що м'якосерда нерішучість взагалі властива масам у першу добу революції. Робітники переходять у наступ лише під нагнітом залізної необхідности, як вони переходять і до червоного терору тільки під білогвардійською загрозою винищення. Те, що Кавцький виставляє як результат особливо високої морали паризького пролетаріату в 1871 році, в дійсності характеризує собою лише первісний стан горожанської війни. Такі ж явища можна було спостерігати і в нас.

В Петербурзі ми здобули владу в листопаді 1917 р. майже без пролиття крові і навіть без арештів. Міні-

стрів уряду Керенського випущено на волю дуже скоро після перевороту. Що більше, козацького генерала Краснова, що спільно з Керенським наступав на Петербург уже після того, як влада перейшла до Рад, захопленого в Гатчині в полон, було випущено другого дня під слово честі. Це була «великодушність» цілком у душі перших кроків Комуни. Але це була помилка. Недавно генерал Краснов, провоювавши проти нас біля року на півдні і винищивши тисячі комуністів, знову наступав на Петербург, цим разом у рядах армії Юденича. Більш твердого характеру пролетарська революція набула лишень після повстання юнкерів у Петербурзі і особливо після приготованого кадетами, есерами й меншовиками повстання чехословаків над Волгою, після масового нищення ними комуністів, після замаху на Леніна, вбивства Урицького і т. д., і т. д.

Ті ж самі тенденції, тільки в початковій стадії, бачимо ми і в історії Комуни.

Підштовхувана логікою боротьби, вона принципіально ступила на шлях залякування. Створення Комітету Громадського Порядку було продиктоване для багатьох його прихильників ідеєю червоного терору. Комітет призначався на те, щоб «рубати голови зрадникам» («Journal officiel» № 123), щоб «знищити зраду» (там же, № 124). До «страшких» декретів треба зачислити наказ 3 квітня про арест майна Тьєра та його міністрів, про зруйнування будинку Тьєра, про знищення Вандомської колоні, особливо ж декрет про заручників. За кожного розстріляного версальцями полоненого або прихильника Комуни ухвалено розстрілювати потрійне число заручників. Заходи поліційної префектури під проводом Рауля Піро мали чисто терористичний, хоч і не завжди доцільний характер.

Успішність усіх цих заходів залякування паралізували безформне угодовство провідних елементів Комуни, їхнє змагання нікчемними фразами помирити буржуазію з доконаним фактом, їхні хитання між фікцією демократії й реальністю диктатури. Останню думку чудово формулує небіжчик Лавров у своїй книжці про Комуни.

«Париж багатих буржуа і жебраків - пролетарів, як ріжностанова політична громада, в інтересах ліберальних принципів вимагав повної волі слова, зборів, критики уряду і т. д. Париж, що вчинив революцію на користь пролетаріяту і поставив собі завдання здійснити цю революцію в установах, Париж, як громада еманціпованого робітничого пролетаріяту, вимагав революційних, себ-то диктаторіяльних заходів у відношенню до ворогів нового ладу» (стор. 143 - 144).

Коли б Паризька Комуна не загинула, а трималася далі в невпинній боротьбі, то не може бути ніяких сумнівів, що вона мусила б перейти до що раз гостріших засобів поборювання контрреволюції. Правда, Кавцький не мав би тоді змоги людяним комунарам протиставляти нелюдських більшовиків. За те й Тьєр, правдоподібно, не мав би змоги вчинити нечуваний, потворний кровопуск паризькому пролетаріятові. Історія ледви чи програла б щось через це.

Самочинний Центральний Комітет і „демократична“ Комуна.

«19-го березня — оповідає Кавцький — в Центральнім Комітеті Національної Гвардії одні вимагали походу на Версаль, другі апеляції до виборців, треті — посамперед ужиття революційних засобів, немов би кожний з тих кроків — глибокодумно вчить нас автор — не був

однаково потрібним і немов би вони виключали один одного» (стор. 54). В дальших рядках Кавцький сприводу цих розходжень у Комуни подає нам підогріті банальності про взаємовідносини між реформою й революцією. На ділі ж питання стояло так: коли наступати на Версаль і робити це, не втрачаючи ані одної години, то треба було тут же реорганізувати Національну Гвардію, поставити на чолі її найбоєздатніші елементи паризького пролетаріату і тим самим часово ослабити Париж в революційнім відношенню. Але переводити вибори в Парижі, одночасно виводячи з його стін квіт робітничої класи, було б безглуздям з точки погляду революційної партії. Теоретично похід на Версаль і вибори в Комуни, звичайно, цілком не суперечать собі взаємно, але практично вони виключали одно одне: для успіху виборів треба було відкласти похід, а для успіху походу відкласти вибори. Нарешті, виводячи пролетаріат у поле і часово тим збезсилюючи Париж, треба було забезпечити себе від можливостей контрреволюційних замахів у столиці, бо Тьер не зупинився б ні перед якими заходами, аби лише підпалити тил комунарів білим огнем. В столиці треба було встановити більш воєнний, тоб-то суворіший режим. «Доводилося боротися — пише Лавров — проти численних внутрішніх ворогів; їх так багато було в Парижу, вони вчора ще бунтувалися коло Біржі й на Вандомським майдані, мали своїх представників в правлінні в Національній Гвардії, мали свою пресу, свої збори, майже одверто зносилися з версальцями, ставали чим раз рішучішими й зухвалішими, використовуючи кожду необачність, кожду невдачу Комуни» (стор. 87). Треба було поруч з тим вжити революційних заходів фінансового і взагалі економічного характеру, посамперед для забезпечення революційної армії. Всі ці найнеобхідніші заходи революційної диктатури ледви чи можна було по-

годити з широкою виборчою кампанією. Але Кавцький не уявляє собі, що таке революція в дійсності. Він думає, що теоретично погодити — значить практично здійснити.

Центральний Комітет призначив вибори в Комуну на 22 березня, але, непевний себе, побоюючись своєї нелегальності, змагаючися вести справи в порозумінню з «законними» установами, вступив у безглузді й нескінченні переговори з цілком безсилим зібранням мерів та депутатів Парижа, готовий ділитися з ними владою, аби лишень досягнути порозуміння. А дорогий час упливав.

Маркс, що на нього Кавцький з давньої пам'яті пробує спертися, ні в якому разі не пропонував одночасно вибирати Комуну і виводити робітників у поле на війну. В листі до Кугельмана Маркс писав 12-го квітня 1871 р., що Центральний Комітет Національної Гвардії занадто рано здав свою владу, віддавши місце Комуні. Кавцький, як видно з його власних слів, «не розуміє» цієї думки Маркса. Дуже просто. Маркс у всякому разі розумів, що завдання полягало не в гонитві за легальністю, а в тім, щоб завдати смертельного удара ворогові. «Коли б Центральний Комітет складався з дійсних революціонерів — цілком слушно пише Лавров, — він повинен був би робити все інакше. Для нього було б непростим гріхом дати ворогам 10 днів перед виборами і скликанням Комуні на підготовку, тим часом як провідники пролетаріату ухилялися від обов'язку і не визнавали за собою права негайно керувати пролетаріатом. Тепер фатальна непередготованість народніх партій створила комітет, що почував для себе обов'язковими ці 10 днів бездіяльності» (стор. 78).

Змагання Центрального Комітету яко мога скорше передати владу «законному» урядові диктувалося не стільки забобонами формального демократизму, —

в чому, проте, не відчувалося недостачі, — скільки страхом перед відповідальністю. Укриваючись за свою тимчасовість, Центральний Комітет ухилився від ужиття найнеобхідніших і найнегайніших заходів, хоч увесь матеріальний апарат влади й зосереджувався в його руках. Але й Комуна не перебрала повноти політичної влади від Центрального Комітету, котрий і далі досить безцеремонно втручався до всіх справ. Це створювало надзвичайно небезпечне, особливо за воєнних умов, двоєвладдя.

3-го травня Центральний Комітет вислав до Комуни депутацію, вимагаючи для себе керування військовим міністерством. Знову повстало, як каже Лісагаре, питання, чи треба розв'язати Центральний Комітет, чи заарештувати його, чи доручити йому керування військовим міністерством».

Мова мовилася тут зовсім не про принципи демократії, а про відсутність в обох учасників ясної програми діяльності; і самочинна революційна організація, Центральний Комітет, і «демократична» організація, Комуна, обидвоє були не від того, щоб скинути одна на одну відповідальність, не зрікаючися одночасно влади в повній мірі. Політичні відносини, здавалося б, зовсім не до переймання.

«Але Центральний Комітет — потішає себе Кавцький — ніколи не пробував замахнутися на той принцип, що найвища влада повинна належати вибраним загальним голосуванням. В цій точці Паризька Комуна була як раз протилежністю Радянської Республіки» (ст. 55). Уряд не мав ані одностайної волі, ані революційної рішучості; було двоєвладдя і в результаті — скорий і потворний розгром. Але зате — хиба це не втіха? — «не було замаху на «принцип» демократії».

Демократична Комуна і революційна диктатура.

Тов. Ленін уже вказував Кавцькому, що спроби представляти Комуну як вислів формальної демократії, є просто теоретичне шарлатанство. Комуна, з традиції й думки своєї провідної політичної партії, бланкістів, була висловом *диктатури революційного міста над країною*. Так було за Великої Французької Революції; так було б також і за революції 1871 року, коли б Комуна не загинула на самім початку. Той факт, що в самім Парижі владу вибрано було на основі загального голосування, не усуває другого, без порівняння значнішого факту: воєнних заходів Комуни, одного міста, проти селянської Франції, себ-то проти всієї країни. Щоб задовольнити великого демократа Кавцького, революціонери Комуни повинні були загальним голосуванням запитати наперед населення Франції, чи дозволяє воно їм воювати проти банд Тьера.

Нарешті, і в самім Парижі вибори переведено після втечі тьєрівської буржуазії, принаймні, найактивніших її елементів, і після виводу звідти тьєрівського війська. Буржуазія, що залишилася в Парижі, хоч і до якої міри була нахабна, все ж побоювалася революційних батальйонів, і вибори відбулися під знаком цього страху, що був прочуттям неминучого майбутнього червоного терору. Потішати себе тим, що Центральний Комітет Національної Гвардії, за чієї диктатури, на нещастя, дуже млявої й безформної, пройшли вибори до Комуни, не порушив принципу загального голосування, це дійсно значить тінню щітки чистити тіль карети.

Клопочучи над своїми безплідними протиставленнями, Кавцький користує з того, що його читач не знає фактів. В Петербурзі ми в листопаді 1917 року також

вибрали комуну (міську думу) на основі «найдемократичнішого» голосування без обмежень для буржуазії. Ці вибори, при бойкоті з боку буржуазних партій дали нам величезну більшість ¹⁾. «Демократично» вибрана міська дума добровільно підпорядкувалася Петербурзькій Раді, себ-то поставила факт диктатури пролетаріату вище «принціпа» загального голосування, а через де-який час і зовсім розв'язала себе своєю постановою на користь одного з відділів Петербурзької Ради. Таким чином Петербурзька Рада, ця дійсна мати Радянської влади, — має на собі благодать формальної «демократичної» св'яти, незгірш і за Паризьку Комуну.

«Вибори 26-го березня дали 90 членів Комуни. Між ними — 15 прибічників урядової партії (Тьера) і 6 буржуазних радикалів, що були в опозиції урядові, але згуджували повстання (паризьких робітників).

«Радянська Республіка — чить Кавцький — ніколи не дозволила б, щоб такі контрреволюційні елементи виступали хоча б кандидатами, не кажучи вже про вибори. Комуна ж, з пошани до демократії, не ставила виборам своїх буржуазних противників ані найменших перепон» (стор. 55 - 56). Ми бачили вже вище, що Кавцький тут у всякім значінню влучає пучкою в небо. По-перше, за аналогічної стадії розвитку російської революції відбулися демократичні вибори до петербурзької комуни, при чім Радянська влада не ставила буржуазним парті-

¹⁾ Цікаво зазначити, що в комунальних виборах 1871 р. в Парижі брало участь 230.000 виборців. У міських виборах у листопаді 1917 року в Петербурзі, не зважаючи на бойкот виборів з боку всіх партій, окрім нашої й лівих есерів, що не мали майже ніякого впливу в столиці, взяло участь 390.000 виборців. В Парижі 1871 року було 2.000.000 населення; в Петербурзі 1917 року не більше двох мільонів. Треба взяти під увагу, що наша виборча система була без порівняння демократичніша. Центральний Комітет Національної Гвардії перевів вибори на основі виборчого закону імперії.

ям ніяких перешкод, і коли кадети, есери й меншовики, що мали свою пресу і одверто закликали до скинуття Радянської влади, бойкотували вибори, то тільки тому, що вони того часу ще сподівалися незабаром упоратися з нами військовою силою. По-друге, ніякої демократії що охопила б усі класи, не утворилося і в Паризькій Комуні. Буржуазним депутатам — консерваторам, лібералам, гамбетистам — місця в ній не знайшлося.

«Майже всі ці особи — каже Лавров — або одразу, або ж дуже скоро вийшли з ради Комуни; вони могли б бути представниками Парижа — вільного міста під владою буржуазії, — але були зовсім не на місці в раді громади, що хоча чи не хотячи, свідомо чи несвідомо, повно чи неповно, а все ж представляла революцію пролетаріату та хоча б слабеньку спробу створити суспільні форми, відповідні цій революції» (стор. 111 - 112). Коли б петербурзька буржуазія не бойкотувала комунальних виборів, її представники були б і в петербурзькій думі. Вони залишилися б там до першого есери-кадетського повстання, після чого — з дозволу чи без дозволу Кавцького — їх правдоподібно арештували б, коли б вони не покинули думи заздалегodi, як це вчинили своєчасно буржуазні члени Паризької Комуни. Хода подій лишилася б та ж самісінька, — лише на поверхні її де-які епізоди склалися б інакше.

Вихваляючи демократію Комуни і одночасно закидаючи їй малу рішучість відносно Версалю, Кавцький не розуміє того, що комунальні вибори, переведені з дво-значною участю «законних» мерів і депутатів, відсвічували в собі надію на мирне порозуміння з Версалем. В цій суть справи. Керівники бажали порозуміння, а не боротьби. Маса ще не позбулася ілюзій. Фальшиві революційні авторитети ще не встигли осоромитися. Все це разом звалось демократією.

«Над ворогами нашими ми мусимо панувати моральною силою... — проповідував Верморель. — Свободи й життя особи не вільно зачіпати...» Змагаючися оминути «горожанську війну», Верморель закликав ліберальну буржуазію, ту, що перше нещадно плямував, — створити «справжню владу, визнану й поважану всім населенням Парижа». «Journal officiel», що виходив під керівництвом інтернаціоналіста Лонге, писав: «Сумне непорозуміння, що за червневих днів (1848) озброїло одну проти одної дві суспільні класи, не може вже знову повстати... Класовий антагонізм перестав існувати...» (30-го березня). А далі: «Тепер усяка незгода залагодиться, бо всі солідарні, бо ніколи не було так мало соціальної ненависти, соціального антагонізму» (3-го квітня). На засіданню Комуни 25-го квітня Журд міг не без підстав хвалитися, що Комуна «ще ні разу не порушила права власності». Цим сподівалися завоювати буржуазну громадську думку і знайти шлях до порозуміння.

«Така проповідь — зовсім влучно каже Лавров — ані трохи не роззброювала ворогів пролетаріату, що дуже добре розуміли, чим загрожує їм його перемога, зменшувала в пролетаріаті бойову енергію і наче навмисно осліплювала його перед непримиренними ворогами» (стор. 137). Але така розслаблива проповідь нерозлучно сполучалася з фікцією демократії. Форма ніби-легальності дозволяла думати, що питання розв'яжеться без боротьби. «Що до маси населення — пише член Комуни Артур Арну — то вона з де-яким правом вірила в існування принаймні прихованої угоди з урядом». Безсилі заманути буржуазію, угодовці, як завжди, дурили пролетаріат.

Що в умовах неминучої і вже розпочатої горожанської війни демократичний парламентаризм являв собою лишень угодовську безпорадність провідних груп, — про

це найяскравіше свідчила безглузда процедура додаткових виборів до Комуни 16 квітня. Тоді було «вже не до голосування», — пише Артур Арну. — Становище стало стільки трагічним, що не було ні потрібного дозвілля, ні потрібної розважності, щоб голосування взагалі могло робити своє діло... Всі вірні Комуні люде були на укріпленнях, на фортах, у передових частинах... Народ не надавав ніякого значіння цим додатковим виборам. Вибори були властиво лише парламентаризмом. Треба було не рахувати виборців, а мати салдат; не довідуватися, втратили ми, чи виграли в громадській думці Парижа, а обороняти Париж од версальців». З цих слів Кавцький міг би навчитися, чому на практиці не так легко сполучати класову війну з міжкласовою демократією.

«Комуна не Установчі Збори, — писав у своїм виданню Мільер, одна з найкращих голов Комуни, — вона військова рада. У неї повинна бути одна мета: перемога; одна зброя: сила; один закон: закон суспільного рятунку».

«Вони ніколи не могли зрозуміти, — обвинувачує ватажків Лісагаре, — що Комуна — то була барикада, а не правління».

Вони почали це розуміти наприкінці, коли вже було пізно. Кавцький не зрозумів цього й до сьогодні. Нема підстав сподіватися, щоб він зрозумів це хоч будь-коли.

Комуна була живим одкиданням формальної демократії, бо в своїм розвитку вона означала диктатуру робітничого Парижа над селянською країною. Цей факт переважає всі інші. Скільки б політичні рутинери в осередку самої Комуни ні чіплялися за зовнішність демократичної легальности, всякий вчинок Комуни, замалий

для перемоги, одверто виказував її «нелегальну» природу.

Комуна, себ-то паризька міська дума, скасовувала загально-державний закон про конскрипцію. Свій офіційний орган вона називала: «Офіційний Журнал Французької Республіки». Хоч і несміливо, але вона доторкувалася й до Державного Банку. Вона спрокламувала відокремлення церкви від держави і скасувала бюджет сповідань. Вона входила в зносини з чужоземними посольствами. І т. д., і т. д. Все це вона робила, спираючись на право революційної диктатурм. Але цього права не хотів визнати тоді ще зелений демократ Клемансо.

На нараді з Центральним Комітетом Клемансо говорив: «Повстання мало незаконний привід. . . Скоро комітет стане смішним, а його декрети почнуть люде зневажати. Крім того, Париж не має права повставати проти Франції і повинен безумовно визнати авторитет Зібрання».

Завданням Комуни було розігнати Національне Зібрання. На жаль, їй тут не пощастило. Тепер Кавцький шукає мотивів, що могли б хоч трохи виправдати цей її злочинний намір.

Він покликуються на те, що комунари своїми противниками в Національнім Зібранню мали монархістів, тим часом як ми в Установчих Зборах мали проти себе. . . соціялістів, в особі есерів і меншовиків. Найповніше розумове затемнення! Кавцький говорить про меншовиків і есерів, але забуває єдино серйозного ворога — кадетів. Саме вони були нашою російською партією Тьера, себ-то блоком власників в інтересах власности, і професор Мілюков з усіх сил змагався приподобитися цій маленькій великій людині. Вже дуже скоро — ще дуже заздалегodi перед листопадним пе-

реворотом — Мілюков став шукати свого Галіфе, по черзі, в особі генерала Корнілова, Алексеєва, потім Каледина, Краснова, а коли Колчак загнав у кут усі політичні партії, розігнавши Установчі Збори, партія кадетів, єдина серйозна буржуазна партія, істотою своєю наскрізь монархічна, не тільки не зреклася його піддержувати, а навпаки, — оточила його ще більшими симпатіями.

Меншовики й есери не грали в нас ніякої самостійної ролі, цілком так само, як партія Кавцького в революційних подіях Німеччини. Свою політику вони будували на коаліції з кадетами, і тим самим полишали кадетам розвязкову ролю, цілком незалежно від відношення політичних сил. Партії есерів і меншовиків були тільки посередницьким апаратом, аби, зібравши на мітингах і виборах політичне довір'я пробуджених революцією мас, передати його потім у порядкування контрреволюційної, імперіялістичної партії кадетів, незалежно від наслідків виборів. Чисто васальна залежність есерівсько-меншовицької *більшости* від кадетської *меншости* сама по собі була кепсько прикритим глумом над ідеєю «демократії». Але цього мало. В усіх тих краях держави, де режим «демократії» затримувався надто довго, він неминуче кінчався безпосереднім державним переворотом контрреволюції. Так було на Україні, де монархіст Скоропадський скинув демократичну Раду, що видала Радянську владу німецькому імперіялізмові. Так було на Кубані, де демократична Рада опинилася під чоботом Деникіна. Так було — і це найважливіший експеримент нашої «демократії» — на Сибіру, де Установчі Збори з формальним пануванням есерів і меншовиків, при відсутності більшовиків, з фактичним проводом кадетів, довели до диктатури царського адмірала Колчака. Так було, нарешті на нашій Півночі, де «уста-

новщики» в особі уряду есера Чайковського перетворилися в неохайну декорацію для панування контрреволюційних генералів, російських і англійських. Так діялося або діється в усіх дрібних окраїнних державах: у Фінляндії, Естонії, Латвії, Литві, Польщі, Грузії, Вірменії, де під формальним прапором демократії міцніє панування поміщиків, капіталістів і чужоземного мілітаризму.

Паризький робітник 1871-го року. — Петербурзький пролетар 1917-го року.

Одне з найбільш мугирних, немотивованих і політично срамотних протиставлень, що їх робить Кавцький між Комуною і Радянською Росією, стосується до характеру паризького робітника 1871 року і російського пролетаря 1917—1919 років. Першого Кавцький малює як революційного ентузіяста, здатного на високу саможертву, другого ж — як егоїста, шкурника, стихійного анархіста.

Паризький робітник має занадто яскраву минувшину, щоб потребувати революційної рекомендації, чи хоча б оборони від похвал нинішнього Кавцького. Однак, петербурзький пролетар не має та й не може мати ніяких підстав ухилятися від порівняння зі своїм героїчним старшим братом. Безупинна трьохлітня боротьба петербурзьких робітників — спершу за здобуття влади, а потім за її утримання й забезпечення — являє собою виключний літопис колективного героїства й саможертви серед нечуваних мук голоду, холоду та вічних небезпек. Кавцький, як ми це вияснюємо в іншій місці, для порівняння з квітом комунарів бере найтем-

ніші елементи російського пролетаріату. Як на це, то він нічим не різниться від буржуазних сикофантів, для кого мертві комунари завжди без порівняння привабливіші за живих.

Петербурзький пролетаріат узяв владу чотирма з половиною десятиліттями пізніше, ніж паризький. Цей час дав нам до рук величезні переваги. Дрібноміщансько-ремісничий характер давнього, а почасти й нового Парижа зовсім чужий Петербургові, осередкові найбільш концентрованої промисловости в світі. Це незвичайно полегшило нам завдання агітації й організації, як і встановлення радянської системи.

Наш пролетаріат не мав багатих революційних традицій французького пролетаріату. Але зате на початку сучасної революції в пам'яті старшого покоління нашого робітництва ще занадто свіжі були величний досвід 1905-го року, його невдача та його заповіт — обов'язок пімсти.

Російські робітники не пройшли, як французькі, доброї школи демократії й парламентаризму, що протягом певної доби була значним чинником політичної культури пролетаріату. Але, з другого боку, у російської робітничої класи не встигла ще осісти на душі гіркота розчарування й отрута скептицизму, що до певної, маємо надію, вже не так далекої хвилини, ще гальмують революційну волю французького пролетаріату.

Паризьку Комуну ростощено в бою раніше, ніж повстали перед нею на ввесь свій зріст економічні питання. Не зважаючи на славетні бойові властивості паризьких робітників, воєнна доля Комуні зразу означилася як безнадійна: нерішучість і угодовство вгорі породили розклад на низах.

Утримання Національній Гвардій виплачувано було з розрахунку на 162.000 салдат і 6.500 офіцерів; але

число тих, що дійсно йшли в бій, особливо після невдачної вилазки 3-го квітня, було хіба 20—30 тисяч.

Ці дані ані скільки не компромітують паризьких робітників і не дають права вважати їх за боягузів і дезертирів, хоча, розуміється, було й дезертирства досить. Щоб мати боєздатну армію, то посамперед треба мати централізований і точний апарат управління. Про це в Комуни не було й згадки.

Військове відомство Комуни було, як висловився один автор, неначе темна кімната, де всі наштовхувалися один на одного. В канцелярії міністерства завжди було повно офіцерів і простих гвардійців, що вимагали воєнних запасів і харчів та нарікали на відсутність змін. Їх відсилали до командантства. . .

«Одні батальйони стояли в окопах по 20 і по 30 днів, тим часом як інші весь час були в резерві. . . Така недбалість скоро вбила всяку дисципліну. Люде відважні скоро захотіли залежати лише від самих себе, інші ухилялися від служби. Так само поводитися й офіцери; одні кидали своє місце, щоб подати допомогу сусідові, що витримував огонь; інші йшли собі до міста. . .» («Паризька Комунa 1871 р.» П. Л. Лавров, 1919, ст. 100).

Такий режим не міг лишитися непокараним: Комуни втоплено в крові. Але на це Кавцький має незрівняну розраду:

«Ведення війни — каже він, хитаючи головою, — взагалі не є властивим фахом пролетаріяту» (ст. 76).

Цей гідний Панглоса афоризм стоїть зовсім нарівні з іншим славетним висловом Кавцького, — а саме, що Інтернаціонал не є придатним знаряддям під час війни, бо він по своїй суті є «інструмент миру».

В цих двох афоризмах, по суті, виявляється сучасний Кавцький весь цілком, себ-то мало чим більший за

круглого нуля. Ведення війни, бачите, взагалі не є властивим фахом пролетаріату, тим більше, що й Інтернаціонал створено не для воєнної доби. Корабель Кавцького зроблено для ставів і тихих заток, а зовсім не для широкого моря й бурхливих часів. Як що цей корабель тріснув, став текти і тепер щасливо йде на дно, то виною цьому буря, завелика маса води, надмір хвиль і цілий ряд інших, не передбачених умов, що для них Кавцький цієї своєї розкішної посудини не призначав.

Міжнародній пролетаріат ставив своїм завданням здобуття влади. Незалежно від того, чи належить горожанська війна «взагалі» до неодмінних атрибутів революції «взагалі», лишається безсумнівним той факт, що рух пролетаріату, принаймні в Росії, Німеччині та в частинах колишньої Австро-Угорщини, набрав форми напруженої горожанської війни і то не лише на внутрішніх, але й на зовнішніх фронтах. Як що ведення війни не є властивим фахом пролетаріату, а робітничий Інтернаціонал придатний тільки для мирної доби, то треба поставити хреста на революції й соціалізмі, бо ведення війни є дуже вдосконаленим фахом капіталістичної держави, що без війни робітників до урядування не підпустить. Тоді лишається так звану «соціалістичну» демократію просто оголосити похлібницею капіталістичного суспільства й буржуазного парламентаризму, себ-то одверто санкціонувати те, що роблять у політиці Еберти, Шайдемани та Реноделі і проти чого на словах ніби все ще протестує Кавцький.

Ведення війни не було властивим фахом Комуни. Саме тому її й погромлено. І як безмилосердно погромлено!

«Треба звернутися — писав свого часу досить уміркований ліберал Фіб — до проскрипцій Сулли, Антонія й Октавія, щоб здибати такі вбивства в історії цивілізо-

ваних націй; релігійні війни за останніх Валуа, Бартоломейова ніч, доба терору — в порівнанні з ними дитячі забавки. За один останній тиждень травня в Парижі піднято 17.000 трупів федерованих інсургентів... Вбивали ще коло 15-го червня».

«Адже ж ведення війни взагалі не є властивим фактом пролетаріату.»

Неправда! Російські робітники довели, що вони здатні опанувати також і «інструмент війни». Ми бачимо тут велетенський поступ, як що рівняти з Комунією. Це не зречення Комуни, — бо традиції Комуни зовсім не в її безпорадності, — а продовження її справи. Комуна була малосила. Щоб докінчити її справу, ми стали дужими. Комуна побито. Ми завдаємо удара за ударом катам Комуни. Ми мстимося за Комуни і пімстимося за неї.

* * *

З 167.000 національних гвардійців, що мали утримання, у бій ішло два-три десятки тисяч. Ці числа служать цікавим матеріалом для висновків про ролі формальної демократії під час революційної доби. Доля Паризької Комуни вирішувалася не в голосуваннях, а в боях із військом Тьера. 167.000 національних гвардійців були основною масою виборців. Але фактично в боях вирішували долю Комуни 20—30 тисяч чоловіка, найбільш саможертвна бойова меншість. Ця меншість стояла не самотньо — вона тільки відважніше й саможертвніше висловлювала волю більшості. Та все ж це була меншість. Інші, що в критичні хвили ховалися, не були ворожі Комуни, навпаки, вони активно чи пасивно підтримували її; але вони були класово менше свідомі, менше відважні. На арені політичної демократії їхня нижча свідомість давала можливість авантюрни-

кам, пройдисвітам, дрібноміщанським шарлатанам і чесним дурням, що дурили й самих себе, — дурити їх. Але в момент одвертої класової війни вони в більшій чи меншій мірі йшли слідом за саможертвною меншістю. Це й найшло свій вислів в організації Національної Гвардії. Коли б Комуна існувала довше, то цей звязок між авангардом і ширшою масою пролетаріату зміцнювався б чим раз дужче. І та організація, що склалася б і зміцніла б у процесі одвертої боротьби як організація трудящих мас, стала б організацією їхньої диктатури, Радою депутатів озброєного пролетаріату.

VI. МАРКС І . . . КАВЦЬКИЙ.

Кавцький бундючно відкидає Марксові погляди на терор, висловлені в «Новій Райнській газеті», бо Маркс — бачите — був тоді ще дуже «молодий»; отже, його погляди не встигли ще дійти до стану всебічної розслабленості, виразно помітної у де-яких теоретиків на сьомім десятку життя. В противагу зеленому Марксові 1848—49 років (авторові «Комуністичного Маніфесту») Кавцький цитує літнього Маркса доби Паризької Комуні, — і цей останній, під пером Кавцького, втрачає свою сиву левину гриву і виступає перед нами дуже й дуже вартим пошани резонером, що схиляється перед святощами демократії, декламує про святість людського життя та має належну повагу до політичних чарів Шайдемана, Вандервельда і особливо шанує свого рідного внука Жана Лонге. Одним словом, навчений досвідом життя, Маркс виявляється не аби яким порядним кавцькіянцем.

З безсмертної «Горожанської війни», чиї сторінки в наш час заповнюються новим напруженням життям, Кавцький витяг для себе лише ті рядки, де могутній теоретик соціальної революції протиставляв великодушність комунарів буржуазним звірствам версальців. Ці рядки Кавцький спустошив і узагальнив. Маркс, як проповідник абстрактної гуманності, як апостол за-

гального людинолюбства! Немов би мова мовилася про Будду або Лева Толстого. . . Проти міжнароднього цькування, що комунарів обертало в сутенерів, а комунарок — у проституток; проти підлих наклепів, що накидали переможеним борцям рис звірства з джерел роспусної фантазії переможної буржуазії, Маркс висував і підкреслював ті риси лагідности й благородства, що не раз були лишень оберненим боком нерішучости; це дуже зрозуміло: Маркс був Марксом. Він не був ані нищим педантом, ані тим більше прокурором революції: науковий аналіз Комуни він сполучав з її революційною апологією. Він не тільки пояснював і критикував, — він обороняв і боровся. Але, підкреслюючи лагідність поваленої Комуни, Маркс не залишав жадного сумніву відносно заходів, що були б неодмінно потрібні Комуні, аби не впасти.

Автор «Горожанської війни» обвинувачує Центральний Комітет, себ-то тодішню Раду національно-гвардійських депутатів у тім, що він занадто швидко віддав своє місце виборній Комуні. Кавцький не «розуміє» причин такого докору. Це щире нерозуміння є частинним виявом отупіння Кавцького в питаннях революції взагалі. На погляд Маркса, на першому місці повинен був стояти чисто бойовий орган, центр повстання й воєнних операцій проти версальців, а не організація самоврядування робітничої демократії. Для цієї останньої черга мала була прийти лишень пізніше.

Маркс закидає Комуні те, що вона не перейшла зразу в наступ проти версальців, а стала на шлях оборони, що завжди виглядає більш «гуманно», дає більше можливостей апелювати до морального права й святости людського життя, але в умовах горожанської війни ніколи не веде до перемоги. Маркс же посамперед бажав революційної перемоги. Ніде ані одніським слівцем

не висовує він принципу демократії, як принципу, що стоїть понад класовою боротьбою. Навпаки, з концентрованою зневагою революціонера й комуніста Маркс, не молодий редактор «Райнської газети», а літній автор «Капіталу», наш справжній Маркс з могутньою левиною гривою, не підстриженою ще перукарями школи Кавцького, — з якою концентрованою зневагою говорить він про «штучну атмосферу парламентаризму», що в ній фізичні духовні курдупелі Тьера здаються велетнями. Після безплідно сухої, крутійсько-педантичної брошури Кавцького — «Горожанська війна» висвіжує, наче гроза.

Всупереч наклепові Кавцького, Маркс не має нічого спільного з поглядом на демократію як на останнє, абсолютне, найвище слово історії. Розвиток самого буржуазного суспільства, звідки виросла сучасна демократія, ніяк не є процесом тої повільної демократизації, за яку перед війною мріяв найбільший з усіх соціалістичних ілюзіоністів демократії Жан Жорес, а тепер — найученіший із педантів Карл Кавцький. В імперії Наполеона III-го Маркс бачить «єдино можливу форму правління за доби, коли буржуазія вже втратила здатність управляти народом, а робітнича класа ще не набула її». Таким чином, не демократія, а бонапартизм є для Маркса останньою формою буржуазної влади. Схоласти можуть сказати, що Маркс помилявся, бо бонапартистичну імперію замінила на півстоліття «демократична республіка». Але Маркс не помилявся: в суті він мав рацію. Третя республіка стала добою повного ростління демократії. Бонапартизм знайшов у біржевій республіці Пуанкаре-Клемансо ще більш закінчений вислів, ніж мав його в другій імперії. Правда, третя республіка не увінчалася імператорською короною; зате ж її пильнувала тінь руського царя.

Характеризуючи Комуни, Маркс старанно уникає користатися заявленою монетою демократичної термінології. «Комуна», пише він, «була установою не парламентською, а робочою, і сполучала в собі як виконавчу, так і законодавчу владу». Маркс на перше місце висуває не умовно-демократичну форму Комуни, а її класову суть. Комуна, як відомо, скасувала постійну армію та поліцію і декретувала вивласнення церковного майна. Вона зробила це правом революційної диктатури Парижа, без дозволу з боку загально-державної демократії, що в той час формально знаходила собі значно більш «законний» вислів у Національній Зібранні Тьєра. Але революцію роблять не голосуванням. «Національне Зібрання», каже Маркс, «було лише одним з епізодів цієї революції; справжнім же втіленням її все ж був саме озброєний Париж». Як далеко це від формального демократизму!

«Ледви б тільки комунальний лад, — каже Маркс, — встановився в Парижі та в другорядних осередках, то старий централізований уряд і в провінціях заступило б *самоврядування виборців*». Завдання революційного Парижа Маркс бачить, отже, не в тім, щоб від своєї перемоги апелювати до хиткої волі Установчих Зборів, а в тім, щоб цілу Францію вкрити централізованою організацією комун, збудованих не на зовнішніх принципах демократії, а на справжнім самоврядуванню продуцентів.

Кавцький закидає радянській конституції багатоступневність виборів, що не відповідає прописам буржуазної демократії. Маркс же характеризує розпочату життям будову робітничої Франції ось якими словами: «Завідувати спільними справами всіх сільських громад кожної округи належало зборам уповноважених, що засідали б у окружній місті, а ці окружні збори мали б

своєю чергою посилати своїх уповноважених до Національного Зібрання в Парижі».

Маркс, як бачимо, ані трохи не бідкався многоступневістю виборів, скільки мова йшла про державну організацію самого пролетаріату. В рямках буржуазної демократії многоступневість виборів затемнює межові лінії партій і клас. Але в «самоврядуванню виробників», себ-то в класовій пролетарській державі многоступневість виборів є питанням не політики, а техніки самоврядування і в певній мірі може давати такий же зиск, як і в практиці професійної організації.

Філістери демократій обурені тою нерівністю представництва робітників і селян, що в радянській конституції відсвічує собою відмінність революційної ролі міста від села. Маркс пише: «Комуна хотіла підпорядкувати сільських продуцентів духовному керовництву окружних міст і забезпечити їм у міських робітниках природніх заступників їхніх інтересів». Завдання не в тім, щоб на папері зрівняти селянина з робітником, а в тім, щоб духовно піднести селянина до робітника. Всі питання пролетарської держави Маркс бере в революційній динаміці живих сил, а не в грі тіней на ярмарковім екрані парламентаризму.

Щоб дійти до останньої межі розумового падіння, Кавцький заперечує державну повноважність робітничих Рад на тій підставі, що не існує юридичного розмежування між пролетаріатом і буржуазією. В неоформленості соціальних розмежовань Кавцький бачить джерело сваволі Радянської диктатури. Маркс говорить як раз навпаки: «Комуна була дуже широкою державною формою, тим часом як усі попередні форми уряду хорували на вузькість. Секрет її — в тім, що самою істотою своєю була вона урядом робітничої класи, результатом боротьби між класою продуцентів і класою при-

своювачів, була давно бажаною політичною формою, під якою могло б відбутися економічне визволення праці». Секрет Комуни полягав у тім, що вона, самою істотою своєю, була урядом робітничої класи. Ця вияснена Марксом таємниця аж і досі залишається для Кавцького таємницею за сіма печатками.

Фарисеї демократії з обуренням галасують про репресії Радянської влади, про закриття газет, про арешти й розстріли. На «нікчемну лайку газетних лакуз» і на закиди «добромисних буржуа-доктринерів» сприводу репресій Комуни Маркс відповідає ось якими словами: «Не задовольняючися одвертою потворно кровожерною війною проти Парижа, версальці змагалися й потайки проточитися до нього підкупом і змовою. Чи ж могла в такий час Комуна, *не зраджуючи ганебно свого призначення*, додержуватися умовних форм лібералізму, неначе б навколо панував глибокий мир? Коли б уряд Комуни духом своїм був ріднею урядові Тьера, то не було б жадних підстав забороняти газети партії порядку в Парижі, а газети Комуни в Версалі». Таким чином те, чого Кавцький вимагає іменем священних підпор демократії, Маркс таврує як ганебну зраду свого призначення.

Про поруйновання, що їх закидали Комуні, як тепер закидають Радянській владі, Маркс говорить як про «неминучий і порівнююче дрібного значіння момент у велетенській боротьбі нового суспільства, що народжувалося, зі старим, що розвалюється». Поруйновання й жорстокості — неминучі в кожній війні. Лише сикофанти можуть вважати їх за злочин «у війні поневоле-них проти своїх гнобителів, *єдиній справедливій війні в історії*» (Маркс). Тим часом наш грізний прокурор Кавцький у всій своїй книжці ані словечком не згадує про те, що ми перебуваємо в стані безперервної революцій-

ної оборони, що ми ведемо напружену війну проти всього світу гнобителів, цю «єдину справедливу війну в історії».

Кавцький зайвий раз б'є себе в груді сприводу того, що Радянська влада вживає в горожанській війні суворого засобу брання заручників. Він знову наводить недоречні й несовісні порівняння жорстокої Радянської влади з гуманною Комуною. Ясно й чітко лунає з цього приводу відповідь Маркса: «Коли Тьер уже з самого початку війни надав сили гуманному звичаєві розстрілювати бранців-комунарів, Комуні *не лишалося нічого іншого* для рятування життя цих бранців, як скористати з пруського звичаю брати заручників. Не перестаючи розстрілювати бранців, версальці самі засуджували на страту заручників. *Як же ж можна було ще довше дарувати їм життя* після кривавої різні, що нею макмагонівські преторіянти відсвяткували свій вступ до Парижу». Як же можна інакше, питаємо ми разом з Марксом, поводитися в умовах горожанської війни, коли контрреволюція, захопивши значну частину національної території, виловлює де лише може беззбройних робітників, їхніх жінок та матерей, розстрілює й вішає їх? Як же ж можна інакше поводитись, як не брати в заручники улюбленців або довірених людей буржуазії, ставлячи тим самим усю буржуазну класу під Дамоклів меч кругової поруки? Не тяжко було б показати на історії горожанської війни з дня на день, що всі жорстокості Радянської влади були вимушеними засобами революційної самооборони. Не будемо входити тут у подробиці. Але щоб подати бодай частковий критерій до розуміння умов боротьби, пригадаємо, що коли білогвардійці разом зі своїми англійсько-французькими спільниками розстрілюють без винятку кожного комуніста, левди він потрапить їм у руки, то Червона армія

дарує життя всім без винятку бранцям, а між ними й вищим офіцерам.

«В повній свідомості свого історичного призначення, повна геройської рішучості лишитися на високості його, — так писав Маркс, — робітнича класа може відповідати посмішкою спокійної погороди на плюгаву лайку лакуз преси і на вчене опікування добромисних буржуа-доктринерів, що свої неуцькі загальники, свої кастові дурниці проповідують віщим тоном оракулів наукової непомильності».

Коли добромисні буржуа-доктринери виступають іноді в постаті екс-теоретиків Другого Інтернаціоналу, то це ніяк не позбавляє їхні кастові дурниці права лишатися дурницями.

VII. РОБІТНИЧА КЛАСА І ЇЇ РАДЯНСЬКА ПОЛІТИКА.

Російський пролетаріят.

Почин соціалістичної революції силою річей припав не старому пролетаріатові Західної Європи з його могутніми політичними й професійними організаціями, з його важкими традиціями парламентаризму й тред-юніонізму, а молодій робітничій класі відсталोї країни. Історія, як і завжди, пішла лінією найменшого опору. Революційна доба вдерлася крізь найменш забарикадовану браму. Ті надзвичайні, дійсно надлюдські труднощі, що налягли при цім на плечі російського пролетаріяту, підготовили, прискорили й значно полегшили майбутню революційну роботу західно-європейського пролетаріяту.

Замість того, щоб розглядати російську революцію в перспективі революційної доби, що настала в цілім світі, Кавцький мудрує про те, чи не занадто завчасу російський пролетаріят узяв у свої руки владу.

«Для соціалізму — пояснює він — потрібний високий розвиток народа, висока мораль мас, потужно розвинуті соціальні інстинкти, почуття солідарности, тощо. Такого роду мораль, — вчить Кавцький, — була вже високо розвиненою у пролетарів Паризької Кому-

ни. Її нема у маси, що тепер дає тон у більшовицьким пролетаріяті» (ст. 120).

Для мети Кавцького замало сплямувати перед читачами більшовиків, як політичну партію. Знаючи, що більшовизм зрісся в одну суцільність із російським пролетаріатом, Кавцький змагається сплямувати цілий російський пролетаріат, представити його як темну, безідейну, зажерливу масу, що керується інстинктами й хвилевими настроями. Протягом своєї брошури Кавцький не раз вертається до питання духовного й морального рівня російських робітників, і кожен раз лише на те, щоб згустити характеристику їхнього неучтва, тупоти й варварства. Щоб досягнути більшого контрасту, Кавцький наводить приклад того, як представники одного з воєнно-промислових підприємств за доби Комуні встановили в підприємстві обов'язкову нічну варту одного робітника, щоб можна було видавати вночі покладжену зброю. «Тому, що за сучасних умов конче потрібна найбільша ощадність у витратах із засобів Комуні, — проголошував регламент, — нічна варта буде безплатною». . . «Дійсно» — робить висновок Кавцький — «ці робітники на час своєї диктатури дивилися не як на сприятливу кон'юнктуру для задоволення своїх особистих інтересів» (стор. 65). Зовсім інша річ — російська робітничка класа. Вона позбавлена свідомости, ідейної сталости, витривалости, готовости до саможертви і т. д. Вона так само мало здатна вибирати собі належних повноважних провідників, — кпить Кавцький, — як Мюнхгавзен здатний був витягнути себе з болота за свій власний чуб. Це порівняння російського пролетаріяту з брехунцем Мюнхгавзеном, що сам себе витягає з болота, є яскравим прикладом того нахабного тону, яким Кавцький говорить про російську робітничу класу.

Він подає цитати з окремих наших промов і статей, де зганьблено негативні явища серед робітництва, і змагається представити діло так, ніби лишень пасивністю, темнотою й егоїзмом вичерпується життя російського пролетаріяту протягом 1917—20 років, себ-то протягом найвеличнішої з революційних епох.

Кавцький немов не знає, не чув, не здогадується й не припускає, що за горожанської війни російський пролетаріат не раз мав нагоду некорисливо віддавати свою працю і навіть встановляти «безплатну» варту — не одного робітника протягом одної ночі, а десятків тисяч робітників протягом довгої низки тривожних ночей. Протягом днів і тижнів наступу Юденича на Петербург досить було одної телефонограми з Ради, щоб численні тисячі робітників вартували на своїх місцях по всіх заводах і по всіх кварталах міста. І це діялося не в перші дні Петербурзької Комуни, а після двох років боротьби в холоді й голоді.

Наша партія двічі й тричі за рік мобілізує високий процент своїх членів на фронт. На фронті в 8 тисяч верстов вони вмирають і вчать умирати інших. І коли в голодній та холодній Москві, що вислала на фронт квіт свого робітництва, проголошується партійний тиждень, то з пролетарської маси протягом 7 днів у наші ряди вливається 15 тисяч нових членів. І в яку хвилину? Коли небезпека загибелі Радянської влади досягла найвищої гостроти, в хвилину, коли, взявши Орел, Деникин підходив до Тули й Москви, а Юденич насадив на Петербург. За цієї найтяжчої доби московський пролетаріат протягом тижня дав нашій партії 15.000 членів, що мали бути мобілізовані на фронт. І можна з певністю сказати, що ніколи ще за винятком, може, тільки тижня листопадового повстання 1917 року, московський пролетаріат не був таким одностайним у своїм

революційнім піднесенню і в своїй готовості до саможертвної боротьби, як протягом цих найтяжчих днів, повних небезпеки і жертв.

Коли наша партія викинула гасло суботників і недільників, революційний ідеалізм пролетаріату знайшов собі яскравий вислів у формі трудового добровільництва. Спершу десятки й сотні, потім тисячі, тепер десятки й сотні тисяч робітників безплатно віддають що-тижня кілька годин своєї праці для господарської відбудови країни. І це роблять напівголодні люде, в розірваних чоботях, у брудній білизні, — бо в країні нема ні обуви, ні мила. Таким от у дійсності є той більшовицький пролетаріат, кому Кавцький прописує курс саможертвості. Факти та їхні відносини стануть перед нами ще опукліше, коли ми тут же пригадаємо, що всі егоїстичні, міщанські, шкурницькі елементи пролетаріату, — всі ті, що ухилиються від фронту, від суботників, знають тільки торбарство та підбурюють робітників у голодні тижні до страйків, — всі вони голосують на радянських виборах за меншовиків, себ-то за російських кавцькіанців.

Кавцький наводить наші слова про те, що ми ще перед листопадовою революцією цілком здавали собі справу з браку виховання російського пролетаріату, але, признаючи неминучість переходу влади робітничій класі, признавали собі право сподіватися, що під час самої боротьби, на її досвіді та зі зростом допомоги пролетаріатові інших країн, ми подолаємо труднощі й забезпечимо перехід Росії до соціалістичного ладу. З цього приводу Кавцький запитує: «Чи зважиться Троцький сісти на паровика й пустити його в рух, сподіваючися, що він вже у дорозі всього навчиться й усе зорганізує? Треба заздалегodi навчитися керувати паровиком, перше ніж зважуватися пускати його в рух. Так і пролета-

ріят повинен заздалегodi придбати потрібних властивостей, що дали б йому здатність до керовництва промисловістю, раз він повинен взяти це керовництво» (стор. 117).

Це вчительське порівняння могло б зробити честь будь-якому сільському пасторові. А все ж — воно дурне. Зі значно більшим правом можна було б спитати: чи зважиться Кавцький сісти верхи на коня, доки не навчиться міцно сидіти в сідлі й керувати чотириногим на всяких алюрах? Ми маємо підставу думати, що Кавцький не зважився б на такий небезпечний, чисто більшовицький експеримент. З другого боку, ми побоюємося й того, що, не зважившись сісти на коня, Кавцький був би в прикрім стані відносно вивчення секретів верхової їзди. Бо істотний більшовицький забобон полягає власне в тім, що навчитися їздити верхи можна тільки сівши на коня.

Відносно керовництва паровиком це на перший погляд не так наочно, але не менше вірно. Ніхто ще не навчився керувати паровиком, лишаючися в своїм кабінеті. Треба вилізти на паровика, стати в будку, взяти в руки регулятор, повернути його. Правда, паровик дозволяє навчальні вправи тільки під керовництвом старого машиніста. Кінь дозволяє навчання в манежі під проводом досвідчених верхівців. Але в царині державного урядування таких штучних умов створити не можна. Буржуазія не буде для пролетаріату академії урядування державою і не дає йому державного стерна для тимчасових спроб. Та й верхової їзди робітники й селяне вчать не в манежі і без допомоги досвідчених верхівців.

До цього треба додати ще одне міркування, чи не найважливіше: пролетаріатові ніхто не лишає вибору, сідати на коня чи ні, брати владу негайно, чи відкласти.

За певних умов робітнича класа неодмінно мусить брати владу під загрозою політичного самоусунення на цілу історичну добу. Взявши ж владу, не можна призивільно приймати одні наслідки і зрікатися інших. Коли дезорганізацію продукції капіталістична буржуазія свідомо й злочинно обертає в засіб політичної боротьби, щоб повернути собі державну владу, то пролетаріят мусить приступати до соціалізації, незалежно від того, на зиск, чи не на зиск це йому *в цю хвилину*. А перебравши продукцію, пролетаріят мусить, під нагітом залізної необхідності, на самім досвіді вчитися тяжкої справи організовувати соціалістичне господарство. Сівши в сідло, верхівець мусить керувати конем, — бо інакше рострошить собі череп.

* * *

Щоб дати своїм побожним приборчникам та приборчницям відповідне розуміння морального рівня російського пролетаріату, Кавцький подає на 116 сторінці своєї книжки ось який мандат, немов би виданий робітничою Радою в Мурзилівці: «Рада уповноважує цим товариша Григорія Сарєєва з його вибору й наказу рекувізувати й привести в казарми для потреб поставленого в Мурзилівці, Брянського повіту, артилерійського дивізіону 60 жінок і дівчат із класи буржуазії та спекулянтів. 16 вересня 1918 р.» (Спублікував D r. N a t h. W i n t c h - M a l e j e f f, «What are the Bolshevists doing», Лозанна 1919, стор. 10).

Ані трохи не сумніваючися, що документ це підроблений і що все повідомлення — суцзя брехня, я доручив однак, перевести всебічний розслід, щоб вияснити, які факти чи епізоди могли дати привід для цієї вигадки. Старанно переведений розслід дав ось якій результати:

1. В Брянськiм повіті взагалі нема селища під назвою Мурзилівка. Нема такого селища і в сумежних повітах. Найближче підходить до цієї назви село Мурав'івка Брянського повіту, але там не було ніякого артилерійського дивізіону і взагалі не трапилося нічого, що могло б стояти в будь-якій зв'язці з поданим вище «документом».

2. Розлід переведено було й в артилерійських частинах. Рішуче ніде не знайдено було хоча б далекого натяку на факт, подібний до поданого Кавцьким зі слів джерела його натхнення.

3. Нарешті, розслідування було перевірено, чи не було де в згаданих місцях подібного роду чуток. І тут рішуче нічого не виявилось. І не дивниця. Весь зміст фальсифікату стоїть у гострій суперечності до звичаїв і громадської думки передових робітників та селян, що керують Радами, навіть у найвідсталіших місцевостях.

Отже, документа повинно кваліфікувати як найпакудніше підроблення, ширити яке можуть тільки найбільш злостиві сикофанти найжовтіших газет.

В той час, коли ведено було що-йно згаданий розслід, тов. Зінов'єв прислав мені одне число шведської газети (Svenska Dagbladet) від 9-го листопада 1919 року, де репродуковано було факсиміле мандату такого змісту:

«Мондаты.»

Предьявителью сего, товарищу карасееву, представляется прав социализировать въ городъ Екатерин од (замазано) душ дѣвиц возрастом от 16-ти до 36 лѣтъ на кого укажетъ товарищъ карасеевъ.

Главкомъ Иващевъ».

Цей документ ще дурніший і нахабніший, ніж наведений Кавцьким. Місто Катеринодар (осередок Кубанщини) було, як відомо, лише дуже короткий час у руках Радянської влади. Очевидячки, непевний свого знання революційної хронології автор фальсифікації просто не поставив на своїм документі дату, щоб випадком не вийшло, що «Главком Іващев» соціалізував катеринодарських жінок за доби панування там деникинської салдатчини. Що документ міг спокусити тупоумного шведського буржуа, — в цім нема нічого дивного. Але для російського читача занадто ясно, що документ не просто підроблено, а підроблено *чужинцем зі словником у руках*. Дуже цікаво, що назви обох соціалізаторів жінок — «Григорія Сарєєва» і «тов. Карасєєва» — брешуть цілком не по-руському. Закінчення єєв трапляється в руських призвищах рідко і тільки в певних сполученнях. Але призвище самого викажчика більшовиків, автора англійської брошури, що на неї покликається Кавцький, кінчиться як раз на єєв (Вінч — Малєєв). Ясно, що цей лозанський англійсько-болгарський поліційний суб'єкт творить соціалізаторів жінок у повнім значінню того слова на свій власний зразок і подобу.

В кожному разі, Кавцький має своєрідні джерела натхнення, своєрідних товаришів у своїй роботі!

Ради, професійні союзи і партія.

Ради, як форма організації робітничої класи, для Кавцького «відносно партійних і професійних організацій більш розвинених країн — не вища форма організації, а посамперед сурогат (Notbehelf), породжений відсутністю політичних організацій» (ст. 51). Припустім, що це слушно відносно Росії. Але чому тоді Ради

повстали в Німеччині? Чи не слід зовсім зректися їх у республіці Еберта? Ми знаємо, однак, що найближчий однодумець Кавцького, Гільфердінг, пропонував включити Ради в конституцію. Кавцький мовчить.

Характеристика Рад, як «примітивної» організації, вірна лишень стільки, скільки одверта революційна боротьба «примітивніша» за парламентаризм. Але штучна складність цього останнього захоплює лише мізерні числом верхи. Революція ж можлива тільки там, де прикро зачеплено інтереси мас. Листопадова революція поставила на ноги такі широченні верстви, про які передреволюційна соціалдемократія не могла навіть і мріяти. Партійні й професійні організації в Німеччині були широкі, але революція зразу виявилася без порівняння ширшою за них. Своє безпосереднє представництво революційні маси знайшли в найпростішій і загально доступній делегатській організації — в Раді. Можна визнати, що Рада депутатів не має такої ясности програми й оформлености організації, як партія і професійний союз. Але вона далеко перевищує і партію і професійний союз числом зтягнутих нею в організовану боротьбу мас, і ця чисельність надає Раді наочної революційної переваги. Рада охоплює робітників усіх підприємств, усіх професій, усіх ступнів культурного розвитку, всіх ступнів політичної свідомости, — і тим самим вона об'єктивно мусить формулювати *спільні* інтереси пролетаріату.

«Маніфест Комуністичної Партії» бачив завдання комуністів саме в тім, щоб формулювати загальні історичні інтереси робітничої класи в цілому.

«Комуністи» — говориться в Маніфесті — «різняються від інших пролетарських партій лише тим, що вони з одного боку в боротьбі пролетарів ріжних націй висовують і захищають незалежні від національності

інтереси всього пролетаріату; з другого боку, тим, що вони на різних ступнях розвитку, що через них переходить боротьба між пролетаріатом та буржуазією, завжди обстоюють інтерес усього руху в цілому». У всеохопливій класовій організації Рад рух сам себе бере «як цілість». Звідси ясно, чому комуністи могли й повинні були стати провідною партією Рад.

Але звідси ж видно й усю невірність характеристики Рад як «сурогата» партії (Кавцький) та всю тупоумність спроби включити Ради, як помічне колесо, в механізм буржуазної демократії (Гільфердінг). Ради — це організації пролетарської революції і мають свій зміст як орган боротьби за владу або як апарат влади робітничої класи.

Безсилий збагнути революційну роль Рад, Кавцький бачить їхні істотні вади в тім, щб є їхньою найбільшою заслугою. «Розмежовання буржуа від робітників, — пише він, — ніде не можна точно провести. В цім розмежованні завжди є щось призвільне, що перетворює ідею Рад у найдужче придатну основу для диктаторського свавільного панування, але робить її дуже непридатною для створення ясного й систематично побудованого державного режиму» (стор. 115).

Класова диктатура, на думку Кавцького, не може створити собі відповідних своїй природі установ, бо нема бездоганих межових ліній між класами. Але як же бути в такім випадкові з класовою боротьбою взагалі? Адже ж як раз у чисельності переходових щаблів між буржуазією і пролетаріатом дрібноміщанські ідеологи завжди бачили найперший аргумент проти самого «принципу» класової боротьби. Для Кавцького ж принципіальні сумніви починаються як раз там, де пролетаріят, подолавши безформність і несталість проміжних клас, потягнувши одну їхню частину за собою, від-

штовхнувши другу до табору буржуазії, фактично зорганізував свою диктатуру в державнім режимі Рад. Саме тому Ради й являють собою незамінний апарат пролетарської влади, що їхні рямки еластичні й гнучкі, так що не тільки соціальні, але й політичні зміни в співвідношенню клас і верств можуть негайно ж знайти свій вислів у радянським апараті. Почавши з найбільших заводів і фабрик, Ради втягають далі до своєї організації робітництво майстерень та торговельних службовців, перекидаються на село, організують селян проти поміщиків, а згодом нижчі й середні верстви селянства — проти глитаїв, куркулів. Робітнича держава добирає собі численні службові штати, в значній мірі споміж буржуазії й міщанської інтелігенції. В міру того, як вони дисциплінуються радянським режимом, вони набувають собі представництво в Радянській системі. Поширюючися — хвилинами звужуючися — відповідно до поширення чи звуження здобутих пролетаріатом соціальних позицій, Радянська система лишається державним апаратом соціальної революції, в її внутрішній динаміці, в її відпливах і припливах, помилках і осягненнях. Одночасно з остаточною перемогою соціальної революції Радянська система пошириться на все населення, щоб тим самим втратити ознаки держави і потопитися в могутній продукційній і споживчій кооперації.

Коли партія й професійні спілки були організаціями підготовки до революції, то Ради суть знаряддям самої революції. Після її перемоги Ради стають органами влади. Роля партії і союзів, не зменшуючись, зазнає при цьому істотної зміни.

В руках партії зосереджується загальне керовництво. Вона безпосередньо не урядує, бо її апарат до цього не пристосований. Але їй належить розв'язувати всі основні питання. Що більше, — наша практика ви-

явила потребу, щоб останнє слово належало Центральному Комітетові партії в усіх взагалі спірних питаннях, в конфліктах між відомствами і в особистих сутичках в осередку відомств. Це незвичайно заощаджує час і силу і в найтяжчих та найзаплутаніших умовах забезпечує неодмінно потрібну єдність чинення. Такий режим можливий тільки під безумовним авторитетом партії і безгоданністю її дисципліни. На щастя для революції, наша партія в однаковій мірі посідає і те й друге. Чи створиться в інших країнах, що не мали в спадок з минувшини міцної революційної організації з великим бойовим гартом, така ж авторитетна комуністична партія до часу пролетарського перевороту, — пророчити тяжко. Але цілком ясно, що від цього питання в величезній мірі залежить розвиток соціалістичної революції в кожній країні.

Виключного значіння роля комуністичної партії в умовах переможної пролетарської революції цілком зрозуміла. Мова йде про диктатуру класи. В складі класи є різні верстви, неоднородні настрої, різні рівні розвитку. А тим часом диктатура вимагає єдності волі, напрямку, дії. Яким же іншим шляхом можна досягнути такої єдності? Передумовою революційної влади пролетаріату є в самім пролетаріаті політична влада партії з ясною дієвою програмою і непохитною внутрішньою дисципліною.

Політика блоків внутрішньо суперечить режимові революційної диктатури. Ми маємо на думці не блок з буржуазними партіями — про це взагалі не може бути й мови, — а блок комуністів з іншими «соціалістичними» організаціями, що представляють різні ступні відсталості й забобонів трудящих мас.

Революція хутко підточує все нестале, зношує все штучне; замасковані блоком суперечності швидко ви-

являються під нагнітом революційних подій. Ми це бачили на прикладі Угорщини, де пролетарська диктатура прибрала політичну форму коаліції комуністів з перефарбованими угодовцями. Коаліція скоро розпалася. Комуністична партія тяжко покутувала за революційну недієздатність і політичну зраду своїх «спільників». Цілком ясно, що угорським комуністам краще було б дійти до влади пізніше, давши попередню змогу лівим угодовцям скомпромітувати себе вкрай. Інша річ, скільки це було можливим. Але в усякім разі блок з угодовцями, лише хвилево маскуючи відносно слабосилля угорських комуністів, одночасно заваждав їм зміцнитися коштом угодовців і довів їх до катастрофи.

Ту ж саму думку гаразд ілюструє й приклад російської революції. Блок більшовиків з лівими есерами, протривавши кілька місяців, закінчився кривавим розривом. Правда, рахунки блоку оплачувати довелося не стільки нам, комуністам, скільки нашим зрадливим «спільникам». Ясно, що такий блок, де ми були дужчим табором, а тому не занадто ризикували при спробі використати на однім історичнім перегоні скрайнє ліве крило міщанської демократії, тактично повинно цілком виправдати. Та все ж лівоесерівський епізод цілком ясно показує, що режим компромісів, угод, взаємних попушень, — а це саме й є режим блока, — не може довго тривати під час доби, коли ситуації мінються незвичайно хутко, і потрібна найвища єдність полгядів, щоб уможливити єдність чинення.

Нам не раз закидувано, ніби ми диктатуру Рад підмінили диктатурою нашої партії. Тим часом можна з повним правом сказати, що диктатура Рад стала можливою тільки через диктатуру партії: завдяки ясності своєї теоретичної свідомости і своїй міцній революційній організації партія забезпечила Радам змогу з неви-

разних парламентів праці перетворитися в апарат панування праці. В цій «підміні» влади робітничої класи владою партії нема нічого випадкового і нема по суті ніякої підмини. Комуністи представляють основні інтереси робітничої класи. Цілком природньо, що за доби, коли історія ставить ці інтереси в повнім обсязі на порядок дня, комуністи стають визнаними представниками робітничої класи в цілому.

«Але, де ж у вас гарантії, — питають нас де-які мудрі, — що саме ваша партія представляє інтереси історичного розвитку? Знищивши або загнавши в підпілля інші партії, ви тим самим усунули їхнє політичне співзмагання з вами, а значить і позбавили себе змоги перевіряти свою лінію».

Це міркування продиктовано чисто ліберальним розумінням ходи революції. За доби, коли всі антагонізми набирають одвертого характеру і політична боротьба хутко переходить у горожанську війну, у командної партії для перевірки своєї лінії є досить матеріяльних критеріїв і без можливого тиражу меншовицьких газет. Носке нищить комуністів, а вони ростуть. Ми притиснули меншовиків і есерів, — і вони перевелися нінащо. Такого критерія нам досить. В усякім разі наше завдання не в тім, щоб кожної даної хвилини статистично обмірювати угруповання напрямків, а в тім, щоб забезпечити перемогу нашому напрямкові, що є напрямком революційної диктатури, і в розвиткові цієї диктатури, в її внутрішніх тертях, знаходити придатний критерій для самоперевірки.

Тривала «незалежність» професійного руху в добу пролетарської революції так само неможлива, як і політика блоків. Професійні союзи стають найповажнішими економічними органами пролетаріята, що здобув владу. Через те вони потрапляють під керовництво ко-

муністичної партії. Центральний комітет нашої партії розв'язує не тільки принципіальні питання професійного руху, але й значні організаційні конфлікти в його осередкові.

Кавцькіянци ганьблять Радянську владу, як диктатуру «частини» робітничої класи. «Коли б, — кажуть вони, — диктатуру переводила принаймні ціла класа». Не легко зрозуміти, щб власне вони собі при цім уявляють. Диктатура пролетаріату самою своєю істотою є безпосереднім пануванням революційного авангарду, що спирається на тяжкі маси, і, де треба, змушує відсталий хвіст рівнятися на голову. Це стосується й до професійних союзів. Після здобуття влади пролетаріатом вони набувають примусового характеру. Вони повинні охопити всіх промислових робітників. Партія ж, як і раніше, приймає в свої ряди тільки найбільш свідомих і готових до саможертви. Тільки з великим добором розширює вона свої лави. Звідси й походить провідна роля комуністичної меншости в професійних союзах, що відповідає пануванню комуністичної партії в Радах і є політичним виявленням пролетарської диктатури.

Професійні союзи стають безпосередніми носіями суспільної продукції. Вони беруть під увагу не лише інтереси промислових робітників, але й інтереси самої промисловости. За першої доби тред-юніїні тенденції ще не раз підносять у союзах свою голову, спонукуючи професійні союзи торгуватися з Радянською державою, ставити їй умови, вимагати від неї гарантій. Але що далі, то більше союзи усвідомлюють свою роль продукційних органів Радянської держави і беруть на себе відповідальність за її долю, не протиставляючи себе їй, а ототожнюючи себе з нею. Союзи стають провідниками трудової дисципліни. Вони вимагають від робітників напруженої праці серед найтяжчих умов, скільки

робітнича держава не має ще спромоги ці умови змінити. Союзи стають провідниками революційної репресії у відношенню до недисциплінованих, розбещених, паразитичних елементів робітничої класи. Від тредюнійної політики, що до певної міри нерозлучна з професійним рухом у рамках капіталістичного суспільства, союзи по всій лінії переходять на шлях політики революційного комунізму.

Селянська політика.

Більшовики «бажали, — виказує Кавцький, — перемогти на селі заможних селян тим, що дали політичні права виключно найбіднішим селянам. Вони потім знову дали представництво заможним селянам» (стор. 142).

Кавцький подає зовнішні «суперечності» нашої політики на селі, не ставлячи питання про її загальний напрям і про внутрішні суперечності, заложені в політичній і господарській стані країни.

В російським селянстві, яким воно вступало в радянський лад, були три верстви: біднота, що жила в значній мірі продажем своєї робітної сили і прикупувала для своїх потреб харчові засоби; середняки, що свої потреби задовольняли продуктами свого власного господарства і в невеличкій мірі продавали зайвину; верхня верства, себ-то багате селянство, глитайство, що систематично купувало робітну силу і широко продавало сільсько-господарські продукти. Не треба й говорити, що ці угруповання не визначаються ні певністю ознак ні однородністю на всім просторі країни. Все ж, загалом беручи, селянська біднота являла собою природнього й вірного спільника міського пролетаріату, глитайство—в такій же мірі було його непохитним і непри-

миренним ворогом; найбільше ж хитань видвляла найширша *середня* верства селянства.

Коли б країна так не виснажилася і пролетаріят мав змогу дати селянській масі потрібну кількість товарів та культурних дібр, — приєднання трудящої більшости селянства до нового ладу відбувалося б значно менш болізно. Але господарський розлад країни, будши не результатом нашої аграрної чи харчової політики, а породжений причинами, що існували ще до неї, позбавив міста на довшу добу всякої змоги давати селу продукти текстильної й металічної промисловости, колоніяльні товари, то-що. Одночасно ж промисловість не могла не брати з села хоча б мінімальної кількості харчів. Пролетаріят вимагав від селянства харчових авансів, господарської позички під ті вартості, що ще лишень лагодився створити. Символом цих майбутніх вартостей є знецінений в кінець кредитовий знак. Але селянська маса мало здатна до історичних абстракцій. Зв'язана з Радянською владою ліквідацією поміщицького землепосідання і бачачи в ній запоруку проти відновлення царату, селянство одночасно не раз протривить відбиранню хліба, вважаючи це незисковитою справою, доки воно само не одержить за це ситцю, цвяхів і карасіну.

Радянська влада, природньо, змагалася найбільшу вагу харчових податків накласти на верхи села. Але в неусталених соціальних умовах села впливове глитайство, що звикло вести за собою середняків, знаходило десятки способів перекласти з себе харчовий податок на широкі маси селянства, одночасно підбурюючи їх проти Радянської влади. Треба було серед низів селянства викликати недовір'я й ворожнечу до глитайських верхів. Цьому завданню служили комітети бідноти. Вони створювалися з низів, з елементів, за минулої доби пригноблених, загнаних до заднього куту, безправних. Розу-

міється, серед них опинилося й певне якесь число навіть напівпаразитичних елементів. Це послужило найпершим мотивом для демагогії народницьких «соціалістів», чії промови викликали вдячний відгомін у серцях глитаїв. Але сам факт передачі влади сільській бідноті мав просто незмірне революційне значіння. Для керівництва сільськими напівпролетарями партія висилала з міст поступових робітників, що виконували на селі неоцінну роботу. Комітети бідноти стали ударними органами проти глитайства. Користаючися підмогою державної влади, вони тим самим змусили середню верству селянства зробити вибір не тільки між Радянською владою і владою поміщиків, але й між диктатурою пролетаріату та напівпролетарських елементів села з одного боку, і засиллям глитайства, з другого. Низка заходів, іноді дуже суворих, змусила середнє селянство переконатися, що радянський режим, прогнавши поміщиків і справників, своєю чергою накладає на селянство нові зобов'язання й вимагає від нього жертв. Політична педагогіка у відношенню до десятків мільонів середняків не минула легко й пливко, як у шкільній кімнаті, і не дала негайних цілком певних результатів. Були повстання середняків, що об'єднувалися з глитаями і незмінно потрапляли в усіх таких випадках під провід білогвардійців-поміщиків; були надужиття місцевих агентів Радянської влади, і зокрема, комітетів бідноти. Але основну політичну мету досягнуто. Могутнє глитайство коли й не було в пень знищене, то все ж глибоко струснуто, його самосвідомість було підрубано. Середнє селянство, лишаючись політично безформним, бо воно й економічно безформне, почало привчатися бачити свого представника в поступовім робітникові, як раніш бачило його в горлані-глитаї. Після того, як цього основного результата було досягнуто, комітети бідноти, як тимча-

сові установи, як гострий клин у сільську масу, повинні були оступитися перед Радами, де вбоге селянство представлено вкупі з середняками.

Комітети бідноти проіснували біля 6 місяців, від червня до грудня 1918. В їхнім створенні й скасованні Кавцький не бачить нічого, крім «хитань» радянської політики. Тим часом, у нього самого нема й натяку на будь-які практичні вказівки. Тай звідки їм бути? Досвід, що ми його в цій справі набуваємо, не знає прецедентів, і питання, розв'язувані Радянською владою практично, не мають книжних рецептів. Те, що Кавцький зве суперечностями політики, є на ділі *активним маневруванням* пролетаріату в сипкій і нерозчленованій селянській масі. Вітрильному кораблеві доводиться маневрувати під вітром, однак, — ніхто не бачить суперечностей у маневрах, що ведуть корабель до мети.

В питаннях про сільськогосподарські комуни й радянські господарства можна також чимало нарахувати «суперечностей», що в них поруч поодиноких помилок виявляються різні етапи революції. Скільки землі радянська держава має лишити на Україні за собою, і скільки — передати селянам; який напрямок надати сільськогосподарським комунам; в якій формі подавати їм допомогу, щоб не зробити їх осідками паразитизму; в якому вигляді забезпечити контроль над ними; — все це зовсім нові завдання соціалістичної господарської творчості, ні теоретично, ні практично не передрішені; в їхнім розв'язанню принципіальна програмна лінія тільки повинна ще знайти своє фактичне вжиття й свою перевірку на досвіді, шляхом неминучих часових збочень праворуч і ліворуч.

Але навіть сам той факт, що російський пролетаріат знайшов підпору в селянстві, Кавцький повертає проти нас: «це внесло в радянський режим господарсько-реак-

ційний елемент, якого не знала (!) Паризька Комуна, бо її диктатура не спиралася на селянські Ради».

Немов би ми й справді могли перейняти спадщину феодально-буржуазного ладу, свавільно викинувши з нього «господарсько-реакційний елемент»! Але й цього замало. Селянство, затроївши Радянську владу реакційним елементом, позбавило нас своєї підпори. Тепер воно «ненавидить» більшовиків. Все це Кавцький як найкраще знає з радіограм Клемансо та з меншовицьких шпаргалок.

В дійсності правда те, що широкі верстви селянства прикро терплять від браку промислових виробів. Але правда так само й те, що всякий інший режим — а їх у різних частинах Росії на протязі трьох останніх років було чимало — для селянства виявлявся без порівняння важчим. Ні монархічні, ні демократичні уряди не могли збільшити товарового фонду. І перші й останні потребували мужицького хліба й мужицьких коней. Буржуазні уряди, між ними й меншовицько-кавцькіянські, для переведення своєї політики спиралися на чисто бюрократичний апарат, що без порівняння менше бере під увагу потреби сільського господарства, ніж радянський апарат, котрий складається з робітників і селян. Наслідком цього середняк, не зважаючи на хитання, незадоволення і навіть повстання, при остаточнім підрахунку неминуче доходить до висновку, що як ні важко йому тепер за більшовиків, але за всякого іншого режиму йому було б без порівняння гірше. Цілком вірно, що Комуна «не зазнала» селянської підпори. Зате Комуна зазнала погрому від селянської армії Тьера! Наша ж армія, складаючися на чотири п'ятини з селян, з захопленням і успіхом б'ється за Радянську Республіку. Самий цей факт, збиваючи докази Кавцького та джерел його натхнення, дає найкращу посвідку селянській політиці Радянської влади.

Радянська влада і фахівці.

«Більшовики думали спершу впоратися без інтелегентів, без фахівців», — оповідає Кавцький (стор. 128). Але згодом, переконавшись необхідності інтелігенції, вони від тяжких репресій перейшли на шлях закликання інтелігенції до роботи всіми заходами, в тім числі й шляхом високої оплати праці. «Отже — іронізує Кавцький — слухна путь приєднування фахівців полягає в тім, щоб спершу нещадно потовкти їх» (стор. 129). Саме так. З дозволу всіх філістерів, пролетарська диктатура саме в тім і полягає, щоб «потовкти» упривілейовані колись класи, присилувати їх визнати новий лад та підпорядкуватися йому. Вихована в забобонах всемогутності буржуазії, професійна інтелігенція довго не вірила, не хотіла й не могла вірити, що робітничка класа й справді здатна урядувати в країні, що вона взяла владу не випадково, що пролетарська диктатура є непохитним фактом. Буржуазна інтелігенція тому саме дуже легковажила свої зобов'язання у відношенні до робітничої держави навіть коли ставала до неї на службу, і вважала, що отримування від Вілсона, Клеманса чи Мірбаха грошей на протирадянську агітацію, або ж передача військових секретів і технічних засобів білогвардійцям та чужоземним імперіялістам є за пролетарського ладу цілком природнім і звичайним ділом. Отже, треба було показати їй на ділі і показати добре, що пролетаріят узяв владу не на те, щоб дозволяти такі жарти з собою.

В суворих карах на інтелігенцію наш міщанський ідеаліст бачить «наслідки політики, що змагалася привабити інтелігентів не переконанням, а штурханам спереду і ззаду» (стор. 129). Таким чином, Кавцький цілком серйозно уявляє собі, що можна заохотити бур-

жуазну інтелігенцію до діла соціалістичного будівництва самим лише переконуванням, — і то в умовах, коли по всіх інших країнах панує ще буржуазія, що не сприяється ні перед якими засобами залякати, спокусити, підкупити російську інтелігенцію, аби лишень зробити її зряддям колоніального поневолення Росії.

Замість аналізувати ходу боротьби, Кавцький і відносно інтелігенції дає шкільні рецепти. Цілковита брехня, ніби наша партія думала упоратися без інтелігенції, не розуміючи її значіння для майбутньої господарської й культурної роботи. Навпаки. Коли боротьба за завоювання й зміцнення влади була в повнім розпалі, і більшість інтелігенції грала ролю ударного легіона буржуазії, б'ючися проти нас одверто або саботуючи наші установи, Радянська влада нещадно боролася проти фахівців саме тому, що знала їхнє велетенське організаційне значіння, скільки вони не намагаються будувати самостійну «демократичну» політику, а виконують завдання якоїсь з основних клас. Тільки після того, як опір інтелігенції суворою боротьбою було зламано, — повсталала змога заохочувати спеціалістів до роботи. Ми негайно ж пішли цим шляхом. Він виявився не таким уже й простим. Відносини, що за капіталістичних умов існували між робітником і директором, писарем і управителем, салдатом і офіцером, залишили в спадщину по собі найглибше класове недовір'я до фахівців; воно ще більше загострилося за першої доби горожанської війни, коли інтелігенція змагалася будь-що-будь зламити робітничу революцію голодом і холодом. Віджити ці настрої і перейти від несамовитого шалу до мирного співробітництва — було не легко. Робітничі маси мусили повільно звикнути бачити в особі інженера не вчорашнього гнобителя, а сьогоднішнього корисного робітника, необхідного фахівця в порядкуванні робітничо-селянсь-

кої влади. Ми вже казали, що Кавцький не мав рації накидати Радянській владі принципіальне змагання замінити фахівців пролетарями. Але що такого роду тенденція повинна було виявитися в широких колах пролетаріату, — то це правда. Молода класа, довівши сама собі свою здатність подолати найбільші перешкоди на своїм шляху, розідравши на шматки укривало містики, що оточувало владодержців, переконавшись, що не святі горшки ліплять, — ця революційна класа, особливо її менш розвинена частина, природньо схилялася за першою доби до перецінювання своїх сил і здатностей розв'язувати всі і всякі завдання без допомоги добре вивчених буржуазних фахівців.

Боротьбу проти таких тенденцій, скільки вони прибирали оформленого характеру, ми розпочали не від учора.

«Тепер, коли владу Рад забезпечено», — говорили ми на московській нараді 28-го березня 1918 р. — «боротьба проти саботажників повинна виявлятися в тім, щоб учорашніх саботажників перетворити в слуг, виконавців, технічних керовників там, де це потрібно новому ладові. Коли ми цього не вчинимо, коли не покличемо всі потрібні нам сили і не поставимо їх на радянську службу, то нашу вчорашню воєннореволюційну боротьбу проти саботажу треба буде визнати за марну й безплідну.

«Як і в мертві машини, так і в цих техніків, інженерів, лікарів, учителів, колишніх офіцерів вкладено наш народній національний капітал; ми повинні експлуатувати, використовувати його, коли взагалі хочемо розв'язати основні завдання, що стоять перед нами.

«Демократизація зовсім не в тім, — це азбука для всякого марксиста, — щоб касувати значіння кваліфі-

кованих сил, значіння осіб, що мають фахові знання, та замінювати їх скрізь і всюди виборними колегіями.

«Виборні колегії з найкращих представників робітничої класи, але без потрібних технічних відомостей, не можуть замінити одного техника, що перейшов фахову школу і знає, як робити певне фахове діло. Повідь колегіальности у нас в усіх царинах є цілком природною реакцією молоді, революційної, вчора ще поневоленої класи, що відкидає одноособову засаду вчорашніх панів, хазяїнів, командирів і скрізь ставить своїх виборних представників. Це кажу, цілком природня і в джерелах своїх цілком здорова революційна реакція. Але це не останнє слово господарського державного будівництва пролетарської класи.

«Дальшим кроком повинно бути самообмеження колегіального принципу, здорове й рятівниче самообмеження робітничої класи, що знає, де може сказати останнє слово виборний представник самих робітників, а де треба оступитися перед техніком, фахівцем, озброєним певним знанням, і він уже має нести велику відповідальність, неодмінно перебуваючи під пильною політичною контролею. Але фахівцеві конче треба полишити змогу вільної діяльності, вільної творчости, бо ні один скільки-будь здатний, талановитий фахівець не може як слід вести свого діла, корячися в своїй роботі колегії людей, що не тямлять цього діла. Політична колегіальна радянська контроля повинна бути скрізь і всюди, але для виконавчих функцій треба призначати спеціалістів-техніків, ставити їх на відповідальні посади і накладати на них відповідальність.

«Хто цього боїться, той несвідомо ставиться з глибоким внутрішнім недовір'ям до радянського режиму. Хто думає, ніби закликання до керовництва технічними спеціальними справами вчорашніх саботажників загро-

жує самим основам радянського режиму, той не розуміє, що радянський режим може спіткнутися не через якогось інженера, не через якогось вчорашнього генерала (в політичній, революційній і військовій значній радянській лад — непереможний), а через свою власну нездатність упоратися з творчими організаційними завданнями.

«Радянському ладові конче потрібно взяти зі старих установ усе те, що там було життєздатним і цінним, і запрягти все це в нову роботу.

«Хולי ми цього, товариші, не зробимо, ми не впаємося з нашими головними завданнями, бо виставити споміж себе в найкоротший час, висунути зі свого осередку всіх потрібних фахівців, відкинувши все те, що нагромаджено в минувшині, це було б неможливим.

«По суті це було б те ж самісіньке, як би ми сказали, що всі ті машини, що досі служили для експлуатації робітників, ми тепер відкидаємо. Це було б божевіллям. Закликання до праці вчених спеціалістів нам так само потрібне, як і підрахунок усіх засобів продукції й транспорту і взагалі всіх багатств країни. Нам треба, і до того ж негайно, взяти на облік усіх техніків-спеціалістів, яких лише маємо, і дійсно завести для них трудову повинність, залишивши їм одночасно широке поле діяльності та поставивши їх під політичну контролю».¹⁾

Питання про фахівців найгостріше стояло від самого початку у війську. Тут під нагнітом залізної необхідності його й розв'язано раніш, ніж де інде.

¹⁾ «Праця, дисципліна, лад врятують Соціалістичну Радянську Республіку», Москва, 1918. Кавцький знає цю брошуру, бо не раз подає цитати з неї. Однак, це не заваджає йому поминути наведене нами місце, що вияснює відношення Радянської влади до інтелігенції.

В царині управління промисловістю й транспортом потрібних організацій і їх форм не досягнуто повною мірою ще й до цього дня. Причину треба шукати в тім факті, що ми на протязі перших двох років мусили інтереси промисловости й транспорту підпорядковувати потребам воєнної оборони. Надто химерна хода горожанської війни своєю чергою заваджала встановити належні відносини з фахівцями. Кваліфіковані техніки промисловости й транспорту, лікарі, вчителі, професори або самі йшли з арміями Колчака й Деникіна під час відступу, або ці армії забирали їх із собою силоміць. Тільки тепер, коли горожанська війна наблизилася до свого закінчення, інтелігенція в масі своїй мириться з Радянською владою або схиляється перед нею. Господарські завдання ставляться на перший план. Одним з найважливіших серед них є наукова організація продукції. Перед фахівцями розкривається безмежне поле роботи. Їм віддається необхідна для творчої праці самостійність. Загальнодержавне керівництво промисловістю зосереджується в руках пролетарської партії.

Міжнародна політика Радянської влади.

«Більшовики, — міркував Кавцький, — придбали сили до захоплення політичної влади тим, що з політичних партій Росії вони були тою, котра найенергійніше вимагала миру, миру за всяку ціну, миру сепаратного, не дбаючи про те, як це вплине на загальну міжнародну ситуацію і чи не сприятиме це перемозі й світовому пануванню німецької військової монархії, під чиєю охороною і вони довгий час перебували так само, як індійські й ірландські повстанці або італійські анархісти» (стор. 42).

Про причини нашої перемоги Кавцький знає лише те, що ми стояли за гасло миру. Він не пояснює, чим трималася Радянська влада, коли знову мобілізувала значну частину салдат імперіялістичної армії, щоб два роки з успіхом відбивати своїх ворогів.

Гасло миру безперечно відіграло величезну роль у нашій боротьбі, але саме тому, що його скеровано було проти *імперіялістичної* війни. Найяскравіше підтримували гасло миру не втомлені салдати, а поступові робітники, для кого це гасло віщувало не відпочинок, а непримиренну боротьбу проти експлоататорів. Ці самі робітники під гаслом миру згодом жертвували своїм життям на радянських фронтах.

Твердження, ніби ми вимагали миру не дбаючи про те, який він матиме вплив на міжнародне становище, є спізнений переспів кадетсько-меншовицького наклепу. Порівняння нас з германофільськими націоналістами Індії й Ірландії шукає опертя в тім, що німецький націоналізм дійсно *пробував* використати нас нарівні з індусами й ірландцями. Але шовіністи Франції чимало попрацювали нам тим, щоб використати Лібкнехта й Люксембург — навіть Кавцького й Бернштайна! — в своїх інтересах. Вся річ у тім, чи дозволили ми себе використати? Чи дали ми своєю поведінкою європейським робітникам хоча б тинь приводу єднати нас до купи з німецьким імперіялізмом? Досить пригадати ходу берестейських переговорів, їхній розрив і німецький наступ у лютім 1918 року, щоб цинізм обвинувачень Кавцького виявився до краю. Миру між нами й німецьким імперіялізмом не було власне ні однісінького дня. На українським і кавказьким фронтах ми в міру наших надзвичайно обмежених тоді сил вели війну далі, не називаючи її одверто. Ми були занадто слабосилі, щоб відновити війну на всім росієсько-німецьким фронті, ми до

слушного часу підтримували фікцію миру, використавучи те, що основні німецькі сили було перекинуто на Захід. Як що німецький імперіялізм 1917—1918 років виявився досить дужим для того, щоб накинути нам берестейський мир по-при всі наші зусилля зірвати з себе цей зашморг, то найпершою причиною того було ганебна поведінка німецької соціалдемократії, чиєю складовою й необхідною частиною лишився Кавцький. Берестейський мир передрішено було ще 4-го серпня 1914 року. Тоді Кавцький не тільки не виповів війни німецькому імперіялізмові, чого він згодом вимагав від Радянської влади, ще безсилої року 1918 для такої війни, — але й пропонував голосувати за військові кредити «на певних умовах» і взагалі поводився так, що довелося місяцями вияснити, за що він стояв: за війну чи проти війни. І цей політичний боягуз, що в рішучу хвилю здав основні позиції соціалізму, сміє обвинувачувати нас у тім, що нас певного часу присилувано відступити — не ідейно, а матеріально — і чому? — бо нас зрадила німецька соціалдемократія, розледащена кавцькіянством, себ-то, теоретично замаскованою політичною прострацією.

Ми не дбали про міжнародне становище! В дійсності ж що до міжнароднього становища у нас був глибокий критерій, — він не одурив нас. Уже перед лютневою революцією російська армія перестала бути боевою силою. Її остаточний розклад був неминучий. Як би не вибухла лютнева революція, царат порозумівся б з німецькою монархією. Але, зірвавши це порозуміння, революція саме тому, що була вона революцією, остаточно підірвала армію, збудовану на монархічній основі. Армія мусила місяцем скорше чи пізніше розвалитися в порошок. Воєнна політика Керенського була струсячою політикою. Він заплющував очі, щоб не ба-

чити розкладу армії, говорив голосні фрази і загрожував словами німецькому імперіялізмові.

За таких умов був у нас єдиний вихід: стати на ґрунт миру, як неминучого висновку з воєнного безсилля революції, і фірєтворити це гасло в знаряддя революційного впливу на всі європейські народи; себ-то, замість того, щоб разом з Керєнськими пасивно чекати остаточної воєнної катастрофи, що мала поховати під своїм череп'ям революцію, — оланувати гасло миру та повести за ним пролетаріят Європи і посамперед німецьке й австрійське робітництво. Виходячи з цих поглядів, ми вели наші мирові переговори з центральними імперіями, і в цїм дусі складали наші ноти до урядів Антанти. Ми затягали переговори, як могли, щоб дати змогу європейським робітничим масам розібратися в значінні Радянської влади та її політики. Сїчневий страйк 1918 року в Німеччині й Австрії довів, що наші змагання не загинули марно. Цей страйк був першим поважним провісником німецької революції. Німецькі імперіялісти зрозуміли, що саме ми єсьмо для них смертельною небезпекою. В книзі Людендорфа є красномовне свідцтво цьому. Вони у всякому разі вже не зважувалися виступити проти нас з одвертим хрєстовим походом. Але там, де вони могли воювати проти нас поза лаштунками, обдурюючи з допомогою німецької соціалдемократії німецьких робітників, вони це робили: на Україні, над Доном, на Кавказі. В центральній Росії в Москві граф Мірбах від першого дня свого приїзду стояв у фокусі контрреволюційних змов проти Радянської влади, як і тов. Йофе в Берліні перебував у найтіснішій звязку з революцією. Крайня лівця німецької революції, партія Карла Лібкнехта й Рози Люксембург, весь час ішла з нами плече в плече. Німецька революція одразу прибрала форму Рад, а німецький пролетаріят, не зважаючи на

берестейський мир, ані на хвилину не сумнівався, що ми з Лібкнехтом, а не з Людендорфом. В своїх зізнаннях перед комісією райхстагу в листопаді 1918 р. Людендорф розповів, як «верховне командування вимагало створення установи, що мала б своїм завданням відкрити звязок революційних змагань у Німеччині з Росією. Йофе прибув до Берліну, і в різних містах Німеччини встановлено російські консулати. Це мало для армії і флоту тяжкі наслідки». А Кавцький має сумну відвагу писати, що, «коли справа дійшла до німецької революції, то вони (більшовики) дійсно не винуваті в цім» (стор. 110—111).

Як би ми мали змогу в 1917—18 роках революційним самостримуванням підтримувати стару царську армію, замість того, щоб прискорювати її руїну, ми таким чином допомогли б Антанті, покриваючи своєю співучастю її розбишацьку розправу над Німеччиною, Австрією і всіма країнами світу взагалі. З такою політикою ми в останню хвилину опинилися б перед Антантою зовсім беззбройними, ще більш беззбройними, ніж тепер Німеччина. Тим часом, завдяки листопадовій революції та берестейському мирові ми тепер єдина країна, що стоїть проти Антанти з гвинтовкою в руках. Нашою міжнародньою політикою ми не тільки не змогли Гогенцолернові зайняти становище пана світу, а навпаки — листопадним переворотом більше, ніж будь-хто інший, підготували його скинуття. Одночасно ми забезпечили собі воєнну павзу, за якої створили численну й міцну армію, першу в історії пролетарську армію, що з нею тепер не можуть упоратися всі ланцюжні пси Антанти.

Найбільш критичною хвилиною нашого міжнароднього становища була осінь 1918 року, після погрому німецьких армій. Замість двох могутніх таборів, що

більше чи менше нейтралізували один одного, перед нами стояла переможна Антанта на вершку своєї світової могутності і лежала розчавлена Німеччина; юнкерська сволота Німеччини вважала б за щастя й честь вчепитися в горлянку російському пролетаріатові за кістку з клемансівської кухні. Ми запропонували мир Антанті і знову були готові — бо нас було силувано — підписати найтяжчі умови. Але Клемансо, в імперіялістичнім хижацтві котрого в усій своїй силі лишилися риси дрібноміщанського тупоумства, відмовив юнкерам у кістці і одночасно завзявся за всяку ціну оздобити Дом Інвалідів скальпами керманічів Радянської Росії. Такою політикою Клемансо прислужився нам не на дрібничку. Ми відбилися і встояли.

В чім же полягала провідна ідея нашої закордонної політики після того, як перші місяці існування Радянської влади виявили ще значну сталість капіталістичних урядів Європи? Як раз у тім, щоб Кавцький зі здивованням приймає тепер за випадковий результат: *протриматися!* Ми надто добре розуміли, що самий факт існування Радянської влади є фактом величезного революційного значіння. І свідомість цього диктувала нам іноді поступатися і на де-який час відступати — не в принципах, а в практичних висновках з тверезого цінування власної сили. Ми відступали як армія, що здає ворогові місто і навіть фортецю, щоб відійшовши, сконцентруватися не лише для оборони, але й для наступу. Ми відступали, як страйкарі, що сьогодні вже вичерпали сили й засоби, але все ж, зціпивши зуби, готуються до нової боротьби. Коли б ми не мали непохитної віри в світове значіння Радянської диктатури, ми не йшли б на надзвичайно тяжкі жертви в Берестю. Коли б наша віра виявилася суперечною дійсній ході річей, берестейська угода перейшла б в історію нікчемною капітуляцією

засудженого на загин режиму. Так тоді цінували становище не лише Кюльмани, але й Кавцькі всіх країн. Однак, ми слушно поцінували як тодішнє своє слабосилля, так і свою майбутню силу. Існування Ебертової республіки з її загальним виборчим правом, парламентарським шахрайством, «свободою» преси та вбивством робітничих ватажків, є просто чергове кільце в історичнім ланцюзі рабства й підлоти. Існування Радянської влади є фактом неосяжного революційного значіння. Треба було її втримати, використовуючи бійку капіталістичних націй, ще незакінчену імперіялістичну війну, самонадійну нахабність гогенцолернівської банди, тупомність світової буржуазії в основних питаннях революції, антагонізм Америки й Європи, заплутаність взаємовідносин в осередкові Антанти, — треба було вести ще недобудований радянський корабель бурхливими хвилями, між скелями й підводними кряжами та поплавки добудувати й опанцерувати його.

Кавцький зважується повторювати обвинувачування нас у тім, що ми не кинулися в початкові 1918 року без зброї на могутнього ворога. Як би ми це вчинили, нас було б строчено.¹⁾ Перша велика спроба пролетаріату захопити владу закінчилась би невдачею. Революційне

¹⁾ Віденська «Arbeiter Zeitung» протиставляє, як водиться, російських комуністів, як розумних, австрійським. «Хиба Троцький» — пише газета — з ясным поглядом і розумінням можливого, не підписав насильничого берестейського миру, хоч цей мир і зміцнив німецький імперіялізм? Берестейський мир був однаково тяжкий і ганебний, як і Версальський мир. Але чи значить це, що Троцький повинен був зважитися на продовження війни проти Німеччини? Хиба доля російської революції не була б давно закінчена? Троцький схилився перед неминучою необхідністю і підписав ганебну угоду, передбачаючи німецьку революцію». Заслуга передбачення всіх наслідків Берестейського миру належить Ленінові. Але це, розуміється, не змінює нічого в змісті аргументів газети віденського кавцькіянства.

крило європейського пролетаріату зазнало б найтяжчого удару. Антанта помирилася б з Гогенцолерном на трупі російської революції, світова капіталістична реакція проволікалася б ще на цілу низку років. Кажучи, ніби ми, підписуючи берестейський мир, не задумувалися про його вплив на долю німецької революції, Кавцький ганебно бреше. Ми обмірковували питання з усіх боків і єдиним нашим критерієм був інтерес міжнародної революції. Ми дійшли до висновку, що цей інтерес вимагає, щоб єдина в світі Радянська влада збереглася. Вияснилося, що правда була по наших боці. Але Кавцький чекав нашого падіння коли не з нетерпелістю, то з певністю, і на цім сподіванім падінню будував усю свою міжнародню політику.

Спубліковані бауерівським міністерством протоколи засідання коаліційного уряду від 19 листопада 1918 року оповідають: «Перше: продовження міркувань про відношення Німеччини до Радянської республіки. Гаазе радить політику проволікання. Кавцький приєднується до Гаазе: *треба відсунути ухвалу, Радянський уряд довго не втримається, неминуче впаде протягом кількох тижнів*». . . . Отже, в той час коли становище Радянської влади було дійсно дуже тяжке — погромлення німецького мілітаризму створило, здавалося, для Антанти повну змогу впоратися з нами «протягом кількох тижнів», — в цю хвилину Кавцький не тільки не поспішає нам на поміч і навіть не просто вмиває руки, але бере участь в активній зраді революційній Росії. Щоб полегшити Шайдеманові його ролю — *сторожа буржуазії* — замість «програмної» ролі її *гробокопа* — Кавцький квапиться сам стати гробокопом Радянської влади. Але Радянська влада — жива. Вона переживе всіх своїх гробокопів.

VIII. ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ.

Радянська влада і промисловість.

Коли в першу добу Радянської революції буржуазний світ найбільше винуватиме нас за нашу жорстокість і кровожерство, то пізніше, коли цей аргумент від частого вживання ступився, нас почали робити відповідальними в першу чергу за господарський розлад країни. У згоді зі своєю нинішньою місією, Кавцький методично перекладає на мову псевдомарксизму всі буржуазні обвинувачення в руйнуванні Радянською владою промислового життя Росії: більшовики приступили до соціалізації без плану, соціалізували те, що не досягло для соціалізації; нарешті, російська робітничка класа взагалі ще не підготовлена до управління промисловістю і т. д., і т. д.

Повторюючи й комбінуючи ці обвинувачування, Кавцький з тупою впертістю замовчує основні причини нашого господарського розладу: імперіялістичну різню, горожанську війну і блокаду.

Радянська Росія з перших місяців свого існування лишилася без вугілля, нафти, металів і бавовни. Спершу німецько-австрійський, а згодом антантський імперіялізм при допомозі російських білогвардійців відтяв від Радянської Росії вугільну й металургічну Донеччину,

Кавказький нафтовий край, Туркестан з його бавовною, Урал з його багатими джерелами металу, Сибір з його хлібом і м'ясом. Донеччина звичайно давала нашій промисловості 94% всього вугільного палива і 74% чорного металу. Урал також постачав 20% металу й 4% вугілля. Обидва ці краї в ході горожанської війни відійшли від нас. Ми втратили також півміліярду пудів вугілля з-за кордону. Одночасно ми опинилися без нафти — всі джерела до однісінького перейшли в руки наших ворогів. Треба мати дійсно мідяного лоба, щоб перед лицем цих фактів говорити про руйнацький вплив «невчасної», «варварської» і т. д. соціалізації на промисловість, цілком позбавлену палива й сировини. Бай-дуже, кому належить підприємство, капіталістичному трестові чи робітничій державі; однаково, соціалізований варстат чи ні, — димар не буде куритися без вугілля чи нафти. Про це можна де-що довідатися хоча б у Австрії; зрештою, — і в самій Німеччині. Ткальська фабрика, керована в згоді з найкращими методами Кавцького, — коли припустити, що методами Кавцького можна взагалі чим-будь керувати, окрім власного каламаря, — не дасть ситцю без бавовни. А ми одночасно втратили як туркестанську, так і американську бавовну. Крім того, як уже сказано, у нас не було палива.

Звичайно, блокада й горожанська війна явилися в наслідок пролетарського перевороту в Росії. Але звідси зовсім не походить, що велетенські спустошення від англійсько-американсько-французької блокади та розбишацьких походів Колчака й Деникіна треба записати на рахунок непридатності радянських метод господарства.

Попередниця революції — імперіялістична війна з її ненажерливими матеріально-технічними вимогами

— лягла на нашу молоду промисловість значно більшим тягарем, ніж на промисловість більш могутніх капіталістичних країн. Особливо тяжкої біди зазнав од неї наш транспорт. Експлоатація залізниць надзвичайно зросла, відповідно до цього зросло й зужиття, а тим часом ремонт зведено було на найменший мінімум. Неминучий час росплати наблизилася криза палива. Майже одночасна втрата донецького й закордонного вугілля й кавказької нафти змусила нас у транспорті перейти на дрова. А що готові запаси дров зовсім не вистачали для такого несподіваного завдання, то довелося топити паровики що-йно заготовленими сирими дровами, що аж надто шкодило вже й без того зужитому механізмові паровиків. Ми бачимо, отже, що основні причини транспортної руїни вже випередили листопад 1917 року. Але й ті причини, що безпосередньо чи посередньо сполучені з листопадовою революцією, належать до політичних наслідків революції і ні в яким разі не стосуються до соціалістичних метод господарства.

Вплив політичних струсів у царині господарства не обмежувався, розуміється, питаннями транспорту й палива. Коли світова промисловість за останні десятиліття чим раз більше перетворювалася в єдиний організм, то тим безпосередніше це стосується до національної промисловости. Тим часом війна й революція механічно розчленовували й шматували російську промисловість по всіх напрямках. Промислова руїна Польщі, Надбалтики, а згодом Петербургу почалася за царату і тривала за Керенського, що разу захоплюючи нові краї. Безперервні евакуації одночасно з нищенням промисловости означали й нищення транспорту. За горожанської війни з її рухливими фронтами евакуації придбали горячковішого, а тому ще більш руйнацького характеру. Кожний з противників, залишаючи на час чи на-

завжди той чи інший промисловий осередок, вживав усіх заходів, щоб зробити найповажніші промислові підприємства непридатними для ворога: вивозилося всі цінні машини або, принаймні, найтонші їхні частини разом з техніками й найкращими робітниками. За евакуацією йшла реевакуація, що доволі часто довершала руйнування як перевозуваного майна, так і залізниць. Де-які найповажніші промислові райони — особливо на Україні й на Уралі — переходили з рук до рук кілька раз.

До цього треба додати, що тим часом як руїна технічного устаткування зростала в нечуваних ніколи розмірах, приплив машин з-закордону, що давніше грав у нашій промисловості розв'язкову роль, цілком спинився.

Але не лише мертві елементи продукції — будівлі, машини, рельси, паливо й сировина — зазнали неймовірної шкоди під спільними ударами війни й революції: не менше, як що не більше, зазнав шкоди істотний чинник промисловості, її жива творча сила, — пролетаріят. Пролетаріят робив листопадовий переворот, будував і обороняв апарат Радянської влади і вів безперервну боротьбу з білогвардійцями. Кваліфіковані робітники — одночасно, звичайно, і найпоступовіші. Горожанська війна на довгий час одірвала численні десятки тисяч найкращих робітників від продуктивної праці, поглинувши чимало тисяч з них безповоротно. Соціалістична революція найбільшою вагою своїх жертв лягла на пролетарський авангард, а тим самим і на промисловість.

Всю увагу Радянської держави на протязі двох з половиною років її існування скеровано було на збройну оборону; найкращі сили й основні засоби віддавалося фронтові.

Класова боротьба взагалі завдає ударів промисловості. За це її ще давно перед Кавцьким винували всі філософи соціальної гармонії. За звичайних економічних страйків робітники споживають, а не виробляють. Тим глибші удари завдає господарству класова боротьба в найгострішій своїй формі — в збройних боях. Однак ясно, що горожанської війни ніяк не можна зарохувати до соціалістичних метод господарства.

Нарахованих вище причин більше ніж досить, щоб пояснити тяжке господарське становище Радянської Росії. Нема палива, нема металу, нема бавовни, зруйновано транспорт, розладжено технічне устаткування, роскидано живу робітну силу при високім проценті її втрати на фронтах, — чи треба шукати додаткових причин ще й у господарськім утопізмі більшовиків для пояснення підупаду нашої промисловости? Навпаки, кожної з поданих причин уже досить, щоб викликати питання: як взагалі за таких умов може ще існувати фабрично-заводська діяльність?

А тим часом вона існує — переважно як воєнна промисловість, що живе зараз коштом усієї іншої. Радянська влада мусила відбудувати її, як і армію, з уламків. Відновлена в цих нечувано тяжких умовах, воєнна промисловість виконувала й виконує своє завдання: Червона армія має одіж, чоботи, рушниці, кулемет, гармату, набої, патрони, аероплани і все інше, що їй неодмінно потрібне.

Ледви тільки — після побиття Колчака, Юденича й Деникіна — чути стало наближення миру, — ми поставили перед собою питання організації господарства на весь їхній зріст. І вже на протязі трьох-чотирьох місяців напруженої праці в цій царині повнотою вияснилося, що Радянська влада, завдяки своєму найтіснішому звязкові з народніми масами, гнучкості державного апа-

рату й своїй революційній ініціативі має такі джерела й методи відбудови господарства, яких не мала й не має ніяка інша держава.

Що правда, перед нами при цім повстали цілком нові питання й нові труднощі в царині організації праці. Соціалістична теорія не мала й не могла мати готових відповідей на ці питання. Відповіді ці доводиться знаходити в досвіді і досвідом перевірювати. Кавцькіянство відстало на цілу епоху від величезних господарських завдань, що їх розв'язує Радянська влада. В формі меншовизму плутається воно попід ногами, протиставляючи практичним заходам нашого господарського будівництва міщанські забобони й інтелігентсько-бюрократичний скептицизм.

Щоб ввести читача в саму суть питань організації праці, як вони стоять тепер перед нами, ми містимо тут доклад автора цієї книжки на III Всеросійськiм З'їзді професійних союзів. Для повнішого освітлення питання текст промови доповнено значними додатками з докладів автора на Всеросійськiм З'їзді Рад Народнього Господарства і на IX З'їзді Комуністичної Партії:

Доклад про організацію праці.

— Товарищі! Внутрішня горожанська війна закінчується. На Західнім фронті становище лишається неясним. Можливо, що польська буржуазія кине виклик своїй долі. . . Але навіть і в цім випадкові — ми його не шукаємо — війна вже не вимагатиме від нас того надлюдського напруження сил, що його ми мусили розвивати для війни одночасно на чотирьох фронтах. Убивчий тягар війни слабшає. Господарські потреби й завдання виступають чим раз більше вперед. Історія під-

водить нас віч-на-віч до наших основних завдань — організації праці на нових соціальних основах. Організація праці є по суті організацією нового суспільства: кожне історичне суспільство є в основі своїй організацією праці. Коли кожне дотеперішнє суспільство було організацією праці в інтересах меншости, при чім ця меншість організовувала своє державне насильство над величезною більшістю трудящих, то ми робимо першу в світовій історії спробу організувати працю в інтересах самої трудящої більшости. Однак, це не виключає елемента примусу в усіх його відмінах, від найлагідніших до найсуворіших. Елемент обов'язковости, державного силування не лише не сходить з історичної сцени, але навпаки, на протязі значної доби гратиме ще надзвичайно велику ролю.

Звичайно, людина змагається ухилитися від праці. Любов до праці зовсім не спадкова властивість: її створює економічний нагніт і суспільне виховання. Можна сказати, що людина є досить ледача звірина. На цій її властивості по суті в значній мірі будується людський поступ, бо як би людина не змагалася ощадно витратити свою силу, не змагалася за малу кількість енергії придбати як найбільше продуктів, то не було б і розвитку техніки та суспільної культури. Отже, з цього погляду ледарство людини є поступова сила. Італійський марксист, Антоніо Лабріола, намалював навіть майбутню людину як «щасливого й геніяльного ледаря». Однак, з цього ніяк не можна робити висновку, що партія й професійні союзи в своїй агітації повинні проповідувати цю властивість як моральний обов'язок. Ні, ні! Її у нас і без того доволі. Завдання ж суспільної організації є саме в тім, щоб «ледарство» вводити в певні межі, дисциплінувати його, щоб підстьобувати людину способами й заходами, винайденим нею самою.

Трудова повинність.

Ключ до господарства — робітна сила, кваліфікована, елементарно-вивчена, напів-вивчена, сира і чорноробітна. Випрацювати способи її вірного підрахунку, мобілізації, розподілу, продуктивного вжитку — значить практично розв'язати завдання господарського будівництва. Це завдання — для цілої доби, завдання велетенське. Його трудність побільшується тим, що перебудовувати працю на соціалістичних основах доводиться в умовах нечуваного зубожіння, жахливих злиднів.

Чим більше зужилося наше машинне устаткування, чим більшого розладу зазнали залізничні побудовання, чим менше в нас надії в найближчій часі отримати хоч скільки-будь значну кількість машин ззакордону, тим більшого значіння набуває питання про живу робітну силу. Здавалося б, її є чимало. Але де шляхи до неї? Як притягти її до роботи? Як її продукційно зорганізувати? Вже на чисті залізниць від снігових заметів ми зустрілися з великими труднощами. Їх ніяк не можна побороти набуванням робітної сили на ринкові, коли купівельна сила сучасних грошей мізерна, коли майже зовсім бракує продуктів фабричної промисловости. Потреби в паливі не можна навіть частинно задовольнити без масового, ще нечуваного вжитку робітної сили для дров'яних, торфових і лупцевих робіт. Горожанська війна тяжко зруйнували залізничні лінії, мости, станційні будівлі. Щоб привести все це до ладу, потрібні десятки й сотні тисяч робітничих рук. Для ведення в широких розмірах лісозаготовчих, торфових та інших робіт потрібні якісь житла для робітників, хоча б тимчасові бараки. Звідси, знову таки, потреба значної кількості робітної сили для будівельних робіт. Для орга-

нізації спуску дерева водою також потрібна безліч робітників. І так далі, і так далі...

Капіталістична промисловість у широких розмірах використовувала помічну робітну силу, в формі селянських сторонніх промислів. Стиснуте безземеллям село завджи викидало певну зайвину робітничих рук на ринок. Ринок постачав селян товарами. Тепер цього нема. Землі в села прибуло, сільськогосподарських машин не стає; земля потребує працівників, промисловість селу нині майже нічого не може дати, ринок не має більше привабливого впливу на робітну силу.

Тим часом робітна сила потрібна більше, ніж будь-коли раніше. Не лишень робітник, але й селянин повинен віддати свою силу Радянській державі, щоб не загинула трудяща Росія, а з нею разом не загинули щоб і самі трудящі. Єдиним способом притягти до господарських завдань необхідну робітну силу є переведення *трудової повинности*.

Сам принцип трудової повинности для комуніста стоїть поза сумнівами: «Хто не робить, той не їсть». А що всі мусять їсти, то всі повинні й працювати. Трудову повинність внесено в нашу конституцію і в кодекс праці. Але досі вона лишалася тільки принципом. Вживання її мало випадковий, частинний, епізодичний характер. Лише тепер, коли ми безпосередньо наблизилися до питань господарської відбудови країни, питання трудової повинности стали перед нами цілком конкретно. Єдине і принципіально, і практично вірне розв'язання господарських труднощey полягає в тім, щоб уважати населення всієї країни за запас робітної сили — майже невичерпне джерело — і внести лад до її підрунку, мобілізації й використання.

Як практично приступити до добування робітної сили на основі трудової повинности?

Досі тільки військове відомство мало досвід у царині підрахунку, мобілізації, формування й перекидання великих мас. Ці технічні способи й методи наше військове відомство в значній мірі перебрало в спадок від минушини. В господарській царині такої спадщини нема, бо там панував приватно-правний принцип і робітна сила приходила в поодинокі підприємства з ринку. Природня річ, що ми, принаймні на початку, мушили використати в широких розмірах апарат військового відомства для трудових мобілізацій.

Ми створили спеціальні органи для переведення трудової повинности в центрі і на місцях: в губернях, повітах і волостях у нас уже працюють комітети трудової повинности. Вони спираються найбільше на центральний і місцеві органи військового відомства. Наші господарські центри — Всеросійська Рада Народнього Господарства, Народній Комісаріят Земельних Справ і Народній Комісаріят Харчових Справ — складають списки потрібної їм робітної сили. Головний комітет трудової повинности приймає ці списки, погоджує їх відповідно до місцевих джерел робітної сили, дає своїм місцевим органам відноповідні ордери, переводить через них трудові мобілізації. В межах губернь і повітів місцеві органи самостійно ведуть цю роботу на задоволення місцевих господарських потреб.

Всю цю організацію збудовано у нас поки що на швидку. Вона ще дуже недосконала. Але курс узято безперечно вірний.

Коли організація нового суспільства зводиться по суті своїй на нову організацію праці, то організація праці, зі свого боку, означає належне переведення загальної трудової повинности. Це завдання ні в яким разі не вичерпується організаційними й адміністраційними заходами. Воно охоплює самі основи господарства й побу-

ту. Воно зустрічає опір могутніх психологічних звичок і забобонів. Заведення трудової повинності має своєю передумовою велетенську виховавчу роботу, це з одного боку, а з другого — вимагає найбільшої обачливості в практичних підході.

Використовування робітної сили повинно бути як найощаднішим. Переводячи трудові мобілізації, потрібно брати під увагу господарсько-побутові умови кожного району, потреби основного промислу місцевого населення, себ-то — сільського господарства. Треба по змозі спиратися на побічні давніші роботи й сторонні промисли місцевої людности. Треба, щоб перекидання мобілізованої робітної сили відбувалося недалеко, себ-то на найближчі участки трудового фронту. Число мобілізованих робітників повинно відповідати розмірам господарського завдання. Мобілізованих повинно своєчасно забезпечувати потрібним знаряддям праці і харчами. На чолі їх повинно ставити досвідчених і спритних інструкторів. Треба, щоб мобілізовані на місці переконувалися, що їхню робітну силу використовується обачно, ощадно, що вона не марнується по-дурному. Де лише можливо, — повинно безпосередню мобілізацію замінити трудовим завданням, себ-то зобов'язувати волюсть на певний термін постачити, наприклад, певне число кубових сажнів дров, або підвезти кіньми до певної станції призначене число пудів чавуну, то-що. Треба з великою науковою старанністю досліджувати нагромаджуваний у цій роботі досвід, надавши більшої гнучкості господарському апаратові, виявляти більше уваги до місцевих інтересів і побутових особливостей. Одне слово, треба поліпшувати й удосконалювати методи й органи переведення мобілізації робітної сили. А одночасно неодмінно треба раз на завжди зятямити собі, що принцип трудової повинності так само радикально й безпо-

воротно замінив принцип вільного найму, як соціалізація засобів продукції замінила капіталістичну власність.

Мілітаризація праці.

Переведення трудової повинності не можна уявити без застосування — в тій чи іншій мірі — метод мілітаризації праці. Це слово одразу вводить нас у царину найбільших забобонів та опозиційного галасу.

Щоб зрозуміти, що таке мілітаризація праці в робітничій державі та які її методи, треба в'яяснити собі, яким шляхом ішла мілітаризація самої армії, котра, як усі ми тямимо, в першу свою добу зовсім не мала потрібних «мілітарних» властивостей. Для Червоної армії ми мобілізували на протязі перших двох років трохи менше салдат, ніж скільки є членів у наших професійних організаціях. Але члени професійних союзів — робітники, а в армії робітників приблизно 15%, решта ж — селянська маса. Однак, для нас не може бути жадного сумніву, що справжнім будівничим і «мілітаризатором» Червоної армії є поступовий робітник, висунутий партією і професійною організацією. Коли на фронтах було тяжко, коли ново-мобілізована селянська маса не виявляла потрібної міри витривалости, ми зверталися до Центрального Комітету Комуністичної Партії, з одного боку, і до Президії Всеросійської Ради Професійних Союзів, з другого боку. З обох цих джерел напливали на фронт поступові робітники і будували там Червону армію на свій зразок і подобу — виховували, гартували, мілітаризували селянську масу.

Цей факт треба тепер пригадати найчіткіше, бо він одразу кидає належне світло на саме поняття мілітаризації в умовах робітничо-селянської держави. Міліта-

ризацію не раз проголошувалося як гасло, і здійснювалося в окремих галузях господарства по буржуазних країнах як на Заході, так і в нас за царату. Але наша мілітаризація різниться від тих спроб своєю метою й методами так само, як свідомий, організований для визволення пролетаріят різниться від свідомої, організованої для експлоатації буржуазії.

Зі змішування, напівсвідомого, напівзловмисного, історичних форм мілітаризації пролетарської, соціалістичної з мілітаризацією буржуазною походить більшість забобонів, помилок, протестів і галасу в цім питанні. На таким підтасовуванні понять будується ціла позиція наших російських кавцькіянців — меншовиків, висловлена в їхнім проєкті принципіальної резолюції, внесеної на нинішній З'їзд професійних союзів.

Меншовики повстають не лише проти мілітаризації праці, але й проти трудової повинности. Вони відкидають ці методи, як «методи примусу». Вони проповідують, що трудова повинність рівнозначна з низькою продуктивністю праці, а мілітаризація є безглуздим марнуванням робітної сили.

«Праця з примусу завжди мало продуктивна», — так саме й говорить меншовицька резолюція. Це твердження приводить нас до самої сути питання. Бо справа, як ми бачимо, зовсім не в тім, розумно чи нерозумно поставити той чи інший завод на військовий стан; чи доцільно дати військово-революційному трибуналові право карати тих розбещених робітників, що крадуть так дорогі для нас матеріали й інструменти або ж саботують працю. Ні, питання поставлено меншовиками значно глибше. Твердячи, що примусова праця *завжди* мало продуктивна, вони тим самим силкуються провалити ґрунт під усім нашим господарським будівництвом сучасної переходової доби. Бо ж не може бути й мови

про те, щоб без революційної диктатури і без примусової організації господарства можна було перейти від буржуазної анархії до соціалістичного господарства.

В першій пункті меншовицької резолюції говориться про те, що ми живемо в добі переходу від капіталістичного способу продукції до соціалістичного. Що це значить? А посамперед, — звідки це? З якого часу визнали це наші кавчкянці? Вони обвинувачували нас — і це було основою різниць поглядів — в соціалістичнім утопізмі, вони твердили — і це було суттю їхнього політичного вчення, — що про перехід до соціалізму за нашої доби не може бути й мови, що наша революція буржуазна, і що ми, комуністи, лише руйнуємо капіталістичне господарство, не ведемо країну вперед, а штовхаємо її назад. В цій була основна різниця думок, найглибша, непримиренна незгода, з якої повставали всі інші.

Тепер меншовики говорять нам мимохід, у вступних твердженнях своєї резолюції, як щось samozрозуміле без доказу, що ми перебуваємо в умовах переходу від капіталізму до соціалізму. І це зовсім несподіване визнання, здавалося б, дуже подібне до повної ідейної капітуляції, роблять вони тим легше й мимохідніше, що воно — як це доводить уся резолюція — не накладає на меншовиків ніяких революційних обов'язків. Вони цілком лишаються в полоні буржуазної ідеології. Визнавши, що ми на перевалі до соціалізму, меншовики тим лютіше накидаються на ті методи, без яких, за суворих і тяжких умов теперішнього часу, переходу до соціалізму ніяк не здійснити.

Примусова праця — кажуть нам — завжди непродуктивна. Ми питаємо: що означає тут примусова праця, себ-то, якій праці її протиставляється? Очевидно,

вільній. Що треба в такому разі вважати за вільну працю? Це поняття формулювали поступові ідеологи буржуазії в боротьбі проти невільної, себ-то проти кріпацької праці селян і проти нормованої, регламентованої праці цехових ремісників. Вільна праця означала таку працю, яку «вільно» можна купувати на ринкові,— воля ця звелася на правничу фікцію вільнонайманого рабства. Іншого роду найманої праці ми в історії не знаємо. Хай меншовицькі представники на цім з'їзді нам пояснять, що значить у них вільна, непримусова праця, як не ринок робітної сили?

Історія знала рабську працю. Історія знала кріпацьку працю. В цілім світі тепер існує наймана праця, що її жовті газетярі всіх країн протиставляють радянському «рабству» як найвищу свободу. А ми, навпаки, капіталістичному рабству протиставляємо суспільно-нормовану працю на основі господарського плану, обов'язкового для всього народу, а тому й примусового для кожного робітника країни. Без цього нема чого й думати про перехід до соціалізму. Елемент матеріяльного, фізичного примусу може бути більшим чи меншим, — це залежить від багатьох умов: від ступня багатства чи зубожіння країни, від спадщини од минувшини, від культурного рівня, від стану транспорту і апарату управління і т. д., і т. д., — але обов'язковість, а тим самим і примусовість, є необхідною умовою для подолання буржуазної анархії, усупільнення засобів продукції й праці і перебудови господарства на основі єдиного плану.

Для ліберала свобода кінець-кінцем є ринок. Чи може, чи не може капіталіст купувати робітну силу за недорогоу ціну, — ось його однісіньке мірило свободи праці. Таке мірило фальшиве, не лише відносно будучини, а й відносно минувшини.

Було б безглуздям уявляти собі справу так, ніби за кріпацтва вся праця йшла під нагаєм фізичного примусу, ніби за спиною кожного селянина стояв наглядач з батогом. Середньовічні форми господарства виростили певних продукційних умов і витворили певні форми побуту, з якими селянин зживався, які він за певних діб уважав за справедливі або, принаймні, за незмінні. Коли він, під впливом змін у матеріяльних умовах, обурювався й повставав, держава накидалася на нього всією своєю матеріяльною силою, виявляючи тим самим примусовий характер організації праці.

Основу мілітаризації праці складають ті форми державного примусу, без яких заміна капіталістичного господарства соціялістичним на завжди лишиться порожнім згуком. Чому ми говоримо про *мілітаризацію*? Розуміється, це лишень аналогія, але аналогія дуже багата змістом. Ніяка інша суспільна організація, за винятком армії, не признавала собі права в такій мірі підпорядковувати собі громадян, в такій мірі з усіх боків охоплювати їх своєю волею, як це признає собі і робить держава пролетарської диктатури. Лише армії — саме тому, що вона по-свому розв'язувала питання життя й смерті націй, держав, урядових клас — признавалося право від усіх і кожного вимагати повного підпорядкування її завданням, метам, статутам і наказам. І вона осягала цього в тім вищій мірі, чим більше завдання військової організації збігалися з потребами суспільного розвитку.

Питання життя й смерті Радянської Росії розв'язується тепер на фронті праці. Наші господарські, а разом з ними й професійно-продукційні організації мають право жадати від своїх членів всієї тої саможертовности, дисципліни й виконавчости, яких досі вимагала лишень армія.

З другого боку, взаємовідносини між капіталістом і робітником збудовані зовсім не на самій «вільній» угоді, а мають у собі могутні елементи державної регламентації і матеріального примусу.

Конкуренція капіталіста з капіталістом надавала фікції вільної праці певну, дуже частинну реальність, але цю конкуренцію, зведену до мінімуму синдикатами й трестами, ми остаточно усунули, скасувавши приватну власність на засоби продукції. Перехід до соціалізму, визнаний на словах меншовиками, означає перехід від стихійного розподілу робітної сили грою купівлі - продажу, рухом ринкових цін і заробітної плати, до планового розподілу робітників господарськими органами повіту, губернії і цілої країни. Передумовою такого планового розподілу є підпорядкування робітників господарському планові держави. Це й є суть *трудової повинности*, що неминуче входить до програми соціалістичної організації праці, як її основний елемент.

Коли планового господарства не можна уявити без трудової повинности, то цю останню не можна здійснити без усунення фікції вільної праці, без заміни її принципом обов'язковості, доповненим реальністю примушування.

Що вільна праця продуктивніша за примусову — це цілком вірно для доби переходу від феодального суспільства до буржуазного. Але треба бути лібералом, або — тепер — кавцькіянцем, щоб звіковичувати цю працю і переносити її на добу переходу від буржуазного ладу до соціалістичного. Коли правда, що примусова праця завжди й за всяких умов є непродуктивною, як це говорить резолюція меншовиків, то в такому разі все наше будівництво засуджено на провал. Бо для нас не може бути іншого шляху до соціалізму, як владне порядкування господарськими силами й засобами країни, як центра-

лізований розподіл робітної сили в залежності від загальнодержавного плану. Робітнича держава вважає своїм правом посилати кожного робітника на те місце, де потрібна його праця. І ні один серйозний соціаліст не відмовлятиме робітничій державі права накладати свою руку на того робітника, що зрікатиметься виконувати трудове завдання. Але тут то й уся суть, бо меншовицький шлях переходу до «соціалізму» є Молочний Шлях — без монополії на хліб, без скасування ринку, без революційної диктатури і без мілітаризації праці.

Без трудової повинності, без права наказувати й вимагати виконання, професійні союзи перетворюються в беззмістовну форму, бо при будові соціалістичної держави професійні союзи потрібні не для боротьби за кращі умови праці — це завдання суспільної й державної організації в цілості — а на те, щоб організовувати робітництво для продукційних мет, виховувати, дисциплінувати, розподіляти, гуртувати, ставити поодинокі групи й окремих робітників на певний час на певне місце, словом — плече в плече з державою — владно вводити трудящих у рямки єдиного господарського плану. Обороняти за таких умов «волю» праці — значить захищати безплідні й безпорадні, ні чим не регульовані шукання кращих умов, безсистемні, хаотичні переходи від заводу до заводу в голодній країні, в умовах страшного розладу транспортного й харчового апарату. Що, крім повного роскладу робітничої класи й цілковитої господарської анархії, могло стати наслідком безглуздої спроби сполучити буржуазну свободу праці з пролетарською соціалізацією засобів продукції?

Отже, товариші, мілітаризація праці в цім істотнім, висвітленім мною значінню, є не вигадка окремих політиків або нашого військового відомства, а неминуча ме-тода організації й дисциплінування робітної сили в пе-

реходову добу від капіталізму до соціалізму. І коли примусовий розподіл робітної сили, її короточасне або тривале прикріплення до окремих галузей і підприємств, її регламентація відповідно до загальнодержавного господарчого плану, — коли всі ці форми примусу скрізь і завжди, як пише меншовицька резолюція, ведуть до зменшення продуктивності праці, — тоді ставте хреста над соціалізмом. Бо соціалізму не можна збудувати на занепаді продуктивності праці. І коли наша нова організація праці веде до зменшення її продуктивності, то, тим самим, фатально гине й будівництво соціалістичного суспільства, як би ми ні викручувалися та яких би засобів рятунку ні вигадували.

Тому я й сказав на самім початку, що меншовицькі закиди проти мілітаризації ведуть нас до основного питання про трудову повинність та про її вплив на продуктивність праці. Чи правда, що примусова праця завжди непродуктивна? Доводиться відповісти, що це найнікчемніший і найдурніший ліберальний забобон. Все питання в тім, хто, проти кого і з якою метою послуговується примусом. Яка держава, яка класа, за яких умов і якими методами? І кріпаковласницька організація за певних умов теж була кроком вперед і вела до піднесення продуктивності праці. Продуктивність праці надзвичайно піднялася за капіталізму, себ-то в добу вільних купівлі - продажу робітної сили на ринкові. Але ж вільна праця разом з капіталізмом вступила в стадію імперіялізму і в імперіялістичній війні висадила себе в повітря. Ціле світове господарство вступило в добу кривавої анархії, жадливіх струсів, зубожіння, звиродніння, загибелі народніх мас. Чи можна за таких умов говорити про продуктивність праці, коли плоди цієї праці в десять раз швидче руйнуються, ніж створюються? Імперіялістична війна і те, що після неї має-

мо, виявили неможливість дальшого існування суспільства на основі вільної праці. Або, може, хто знає секрет того, як відокремити вільну працю від білої гарячки імперіялізму, себ-то посунути суспільний розвиток назад на пів або й на ціле століття? Коли б виявилось, що спадкоємниця імперіялізму, планова, отже примусова організація праці, веде до занепадання господарства, то це означало б загибель усієї нашої культури, поворот людства назад до варварства й дикунства.

На щастя не лише для Радянської Росії, але й для цілого людства, філософія низької продуктивності примусової праці «завжди і за всяких умов» є лишень запізненим переспівом старих ліберальних мелодій. Продуктивність праці є виводна величина найскладнішої сукупності суспільних умов і зовсім не міряється й не передумовлюється юридичною формою праці.

Вся історія людства є історією організації й виховання колективної людини для праці, з метою досягнення вищої її продуктивності. Людина, як я вже дозволив собі висловитися, ледача, себ-то інстинктивно змагається найменшою витратою сили здобути як найбільшу кількість продуктів. Без цього змагання не було б ніякого господарського розвитку. Зріст цивілізації міряється продуктивністю людської праці, і кожна нова форма суспільних відносин повинна витримати іспит на цім бруску.

«Вільна», себ-то вільнонаймана праця зовсім не зразу з'явилася на світ божий у всеозброєнню продуктивності. Вона тільки повільно набула високої продуктивності наслідком довгого застосування метод трудової організації і трудового виховання. До такого виховання належали найрізноманітніші засоби й шляхи, що крім того, від доби до доби змінювалися. Буржуазія спершу

дрючком вигонила мужика з села на шлях, загарбавши наперед його землі, а коли він на фабриці не хотів працювати, вона таврувала його чоло распеченим залізом, вішала його, засилала на галери і, нарешті, привчала вигнаного з села волоцюгу до мануфактурного варстату. В цій стадії «вільна» праця, як бачимо, ще мало чим різниться від каторжної праці і з матеріяльних умов, і з правних обставин.

В різні доби буржуазія в різних пропорціях сполучала з распеченим залізом методу ідейного впливу, посамперед попівську проповідь. Вже в XVI віці вона зреформувала оборонювану феодальним ладом стару релігію католицізму, та витворила собі релігію в реформації, де вільна душа стояла в звязку з вільним торгом і вільною працею. Вона знайшла нових попів, що стали духовними прикащиками, святобожними табельщиками буржуазії. Школу, пресу, ратушу й парламент буржуазія пристосувала до ідейного обробітку робітничої класи. Різні форми заробітної плати — поденна, поштучна, акордова, колективна умова, — все це лише мінливі засоби в руках буржуазії для трудової муштри пролетаріату. До цього прилучаються всякі форми захоочування до праці, під'южування кар'єризму. Нарешті, буржуазія зуміла опанувати навіть тред-юніони, себ-то організації самої робітничої класи, і широко використовувала їх, особливо в Англії, для дисциплінування трудящих. Вона приручила ватажків, при їхнім посередництві прищепила робітникам переконання необхідности мирної органічної праці, бездоганного відношення до своїх обов'язків і слухняного виконання законів буржуазної держави. Завершенням усієї цієї роботи став тайлоризм, де елементи наукової організації продукційного процесу об'єднуються з найбільш концентрованими заходами потогонної системи.

Зі сказаного ясно, що продуктивність вільнонайманої праці не є щось дане, готове, подане історією на талірці. Ні, це результат довгої й упертої гнобительської, виховавчої, організаційної й заохотливої політики буржуазії відносно робітничої класи. Крок за кроком вона навчилася видавлювати з робітників що раз більшу кількість продуктів праці, і одним з могутніх знарядь у її руках було проголошення вільного найму єдино вільною, нормальною, здоровою, продуктивною й спасенною формою праці.

Такої юридичної форми праці, яка сама по собі забезпечувала б її продуктивність, в історії не було й бути не може. Юридична оболонка праці відповідає відносинам і поняттям епохи. Продуктивність праці розвивається на ґрунті зросту технічних сил, трудовим вихованням, повільним пристосованням трудящих до змін засобів продукції і до нових форм суспільних відносин.

Створення соціалістичного суспільства означає організацію трудящих на нових основах, їхнє пристосовання до цих основ, їхнє трудове перевиховання в меті піднесення продуктивності праці. Робітнича класа, під керівництвом свого авангарду, повинна перевиховувати себе на основах соціалізму. Хто цього не зрозумів, тому не до зрозуміння азбука соціалістичного будівництва.

Які ж у нас методи для перевиховання трудящих? Без порівняння ширші, ніж у буржуазії, і при тім чесні, прості, щирі, не затроєні ні лицемірством, ні брехнею. Буржуазія мусила обдурювати, вдаючи, що праця під нею вільна, тим часом як на ділі є вона не тільки суспільно-накинutoю, але й рабською працею. Бо це праця більшості в інтересах меншості. Ми ж організуємо працю в інтересах самих трудящих, а тому у нас не може бути ніяких спонук приховувати чи маскувати су-

спільно-примусовий характер трудової організації. Ми не потрібуємо ні попівських, ні ліберальних, ні кавцькіанських казок. Ми говоримо просто й одверто масам, що вони можуть урятувати соціалістичну країну, піднести й довести її до розквіту тільки тяжкою працею, безумовною дисципліною, запопадливим пильнуванням своїх трудових обов'язків.

Найповажнішим з наших засобів є ідейний вплив, пропаганда не тільки словом, але й ділом. Трудова повинність має примусовий характер, але це зовсім не значить, що вона є насиллям над робітничою класою. Коли б трудова повинність зустріла опір більшості трудящих, то цей опір зірвав би її, а разом з нею і Радянський лад. Мілітаризація праці проти опору трудящих є аракчеївщина. Мілітаризація праці волею самих трудящих є соціалістична диктатура. Що трудова повинність і мілітаризація праці не насилують волі трудящих, як це робила «вільна» праця, — про це найкраще свідчить нечуваний в історії людства розквіт трудового добровільництва в формі суботників. Такого явища не було ніде й ніколи. Своєю добровільною безплатною працею — раз на тиждень і частіше — робітники яскраво демонструють не лише свою готовість нести на своїх плечах тягар «примусової праці», але й своє бажання дати державі ще й понад те якусь додаткову працю. Суботники — це не тільки найкраща маніфестація комуністичної солідарності, але й найпевніша запорука успішного переведення трудової повинності. Ці дійсно-комуністичні тенденції треба освітити, розширити й поглибити діяльною пропагандою.

Основна духовна зброя буржуазії — релігія; у нас же — одверте висвітлення масам справжнього стану справ, поширення природньо-історичних і технічних знань, обізнання мас з загальнодержавним господарсь-

ким планом, відповідно до якого повинно відбуватися використання всієї робітної сили, що нею може по-слугувуватись Радянська влада.

Основний зміст нашої агітації в минулій добі дала політична економія: капіталістичний суспільний лад був загадкою, і ми цю загадку розкривали масам. Тепер суспільні загадки розв'язує масам сама механіка Радянського ладу, що втягує трудящих в усі галузі урядування. Політична економія де далі то більше набуватиме історичного значіння. На перше місце виступають ті науки, що досліджують природу та способи, як її підкорювати людині.

Професійні союзи повинні організувати в найширшому масштабі науково-технічну просвітну роботу так, щоб кожний робітник у власній праці знаходив імпульси до теоретичної роботи думки, а ця остання знову вертала б його до праці, вдосконалюючи працю, роблячи її більш продуктивною. Загальна преса повинна керуватися господарськими завданнями країни, не лише в тім значінню, як це робиться тепер, себ-то в значінню не самої лише загальної агітації на користь трудового піднесення, але й обговорення та обмірковування конкретних господарських завдань і планів, способів і шляхів до їхнього розв'язання, а насамперед — перевірки й поціновання досягнутих результатів. Газетам повинно день за днем стежити за продуктивністю найбільших заводів і інших підприємств, реєструючи успіхи й невдачі, захоплюючи одних, гудячи інших.

Російський капіталізм, наслідком своєї запізненості, несаможитності і набутих звідси паразитичних рис, в значно меншій мірі, ніж капіталізм Європи, встиг навчити, технічно виховати і продукційно дисциплінувати робітничі маси. Це завдання тепер повнотою лягає на професійні організації пролетаріяту. Гарний інженер,

гарний машиніст, гарний слюсар у Радянській Республіці повинні набути таку ж славу й пошану, яку давніше мали визначні агітатори, революційні борці, а останнього часу — найвидатніші й найздібніші командири й комісари. Великі й дрібні жерці техніки повинні стати в осередку публічної уваги. Кепські робітники повинні соромитися, що вони эле тямлять своє діло.

Заробітна плата у нас зберіглася і існуватиме ще довго. Її значіння де далі то більше буде в тім, щоб забезпечувати всіх членів суспільства всім потрібним; тим самим вона перестане бути заробітною платою. Але тепер ми ще не досить багаті для цього. Основне завдання — збільшення кількості вироблених продуктів, і цьому завданню підпорядковуються всі інші. В нинішню тяжку добу заробітна плата є для нас посамперед не засобом забезпечення особистого існування окремого робітника, а засобом ціновання того, що поодинокий робітник своєю працею дає Радянській Республіці.

Тому заробітна плата, як грошева, так і натуральна, повинна як найбільше відповідати продуктивності індивідуальної праці. За капіталізму поштучна й акордова система оплати, вживання методи Тайлора, то-що, мали на меті піднести експлоатацію робітників висмоктуванням надприбутку. За усупільненої продукції поштучна плата, премії, то-що, мають своїм завданням піднести кількість суспільного продукту, а значить — і загальний добробут. Ті робітники, що більше за інших сприяють загальній справі, одержують право на більшу частину суспільного продукту, ніж ледарі, нехлюї, дезорганізатори.

Нарешті, даючи премії одним, робітнича держава не може не карати інших, себ-то тих, хто одверто порушує трудову солідарність, розхитує загальну працю, завдає тяжкої шкоди соціалістичній відбудові країни. Репресія

для досягнення господарських мет є необхідним знаряддям соціалістичної диктатури.

Всі згадані засоби — а поруч з ними ще й низка інших — повинні забезпечити розвиток співзмагання в царині продукції. Без цього ми не піднесемося понад середній, надзвичайно низький рівень. В основі співзмагання лежить життєвий інстинкт — боротьба за існування, що в буржуазнім ладі набирає характеру конкуренції. Співзмагання не зникне й у розвиненім соціалістичнім суспільстві, але разом зі зростом забезпечення потрібними життєвими добрими співзмагання набуватиме чим раз безкориснішого, чисто ідейного характеру. Воно виявлятиметься в змаганню зробити як найбільшу прислугу своєму селу, повітові, місту або всьому суспільству і набути замість цього собі славу, вдячність, симпатії, або, нарешті, просто внутрішнє задоволення від свідомости добре виконаної роботи. Але в тяжку переходину добу, в умовах надзвичайної нестачі матеріяльних дібр і надто ще малого розвитку почуття суспільної солідарности, співзмагання в тій чи іншій мірі неминуче мусить сполучатися зі змаганням забезпечити себе продуктами особистого споживання.

Оце, товариші, сукупність засобів, що їх має до послуг робітнича держава для піднесення продуктивности праці. Готового розв'язання, як бачимо, тут нема. Ні в якій книзі його не написано. Та такої книги й не могло бути. Ми кажемо: робітники, робітничі, ви вступили на шлях нормованої праці. Лише на цім шляхові ви збудуєте соціалістичне суспільство. Перед вами стоїть завдання, що його ніхто за вас не розв'яже: завдання піднести продуктивність праці на нових суспільних основах. Не розв'язавши цього завдання, ви загинете. Розв'язавши його, ви піднесете людство на цілу голову.

Трудові армії.

До питання про вживання армії для трудових завдань, що набуло у нас величезного принципіального значіння, ми дійшли емпіричним шляхом, ніяк не на основі теоретичних міркувань. В де-яких краях Радянської Росії обставини склалися так, що значні військові сили лишилися на неозначений час вільними від боїв. Перекинути їх на інші дієві фронти, особливо взимку, було тяжко через занепад залізничного транспорту. В такім стані, наприклад, опинилася 3-я армія, що стояла на Уралі й Приураллю. Провідні працівники цієї армії зрозумівши, що демобілізувати армію ми поки що не можемо, самі поставили питання про переведення її на трудовий стан. Вони прислали до центру менш більш опрацьований проект статуту трудової армії.

Завдання було нове й нелегке. Чи будуть червоноармійці працювати? Чи буде їхня праця досить продуктивна? Чи вона оплатиться? Про це були сумніви навіть у нашім власнім оточенню. Нема що й згадувати, що меншовики вдарили в опозиційні таламбаси. Той же Абрамович на З'їзді Рад Народнього Господарства, здається в січні чи на початку лютого, себ-то коли вся справа була ще проектом, пророчив, що ми зазнаємо неминучої невдачі, бо все підприємство є безглуздя, аракчеївською утопією. Ми інакше дивилися на справу. Певно, що труднощі були великі, але принципіально вони не рїжнилися від усіх взагалі труднощей радянського будівництва.

Дійсно, розгляньмо, що являв собою організм 3-ої армії? В цій армії лишалося мало військових частин: одним одна стрілецька дивізія та одна кавалерійська дивізія—всього разом 15 полків—та ще технічні частини. Інші військові частини вже давніше переслано до інших ар-

мій і фронтів. Але апарат армійського управління був іще непорушений, і ми вважали за можливе, що о-весні доведеться перекинути його Волгою на Кавказький фронт проти Деникіна, коли б на той час його ще не було б погромлено остаточно. Загально беручи, в 3 армії, в управліннях, в установах, військових частинах, шпиталях то-що лишалося біля 120 тисяч червоноармійців. Серед усієї цієї маси, що складалася переважно з селян, було біля 16 тисяч комуністів і членів організації наших прихильників — в значнім числі уральських робітників. Таким чином, своїм складом і будовою 3 армія являла собою масу селянства, об'єднаного в військову організацію під проводом поступових робітників. В армії працювало значне число військових фахівців, що виконували значні військові функції і стояли під загальною політичною контролею комуністів. Як що на 3 армію дивитися з цього загального погляду, то вона представить собою відсвіт усієї Радянської Росії. Чи візьмемо армію як цілість, організацію Радянської влади в повіті, в губерні чи в усій Республіці, включаючи й господарчі органи, ми скрізь знайдемо ту саму організаційну схему: мільони селян втягається в нові форми політичного, господарського й суспільного життя організованими робітниками, що в усіх царинах радянського будівництва мають провідне місце. На посади, що вимагають фахового знання, закликається фахівців буржуазної школи, їм дається потрібна самостійність, але контролю над їхньою працею лишається в руках робітничої класи, в особі її комуністичної партії. Переведення трудової повинності ми можемо уявити собі знов таки тільки шляхом мобілізації переважно селянської робітної сили під проводом поступових робітників. Таким чином, не було й не могло бути ніяких принципіальних перешкод для трудового вжитку армії. Іншими словами, принципіальні

закиди проти трудових армій з боку тих же меншовиків були по суті справи закидами проти «примусової» праці взагалі, отже, проти трудової повинності і проти радянських метод господарського будівництва в цілості. Через ці закиди ми без мороки переступили.

Розуміється, військовий апарат, як такий,—не пристосований до керування процесом праці. Але ми й не змагалися до того. Керівництво повинно було лишатися в руках відповідних господарських органів; армія постачала потрібну робітну силу в формі організованих компактних одиниць, придатних у масі своїй для виконання найпростіших однородних робіт: чистка залізниць од снігу, заготовлення дров, будівельні роботи, організація кінного транспорту, то-що.

Тепер ми вже маємо значний досвід у справі трудового використання армії і можемо давати не тільки приближну оцінку навздогад. Які ж висновки з цього досвіду? Меншовики вихопилися їх зробити. Все той же Абрамович заявив на з'їзді гірників, що ми збанкрутували, що трудові армії — то паразитичні утворення, де на 10 працівників припадає 100 обслуговувачів. Чи вірно це? Ні. Це легковажна й злісна критика від людей, що стоять осторонь, не знають фактів, збирають лише уламки та сміття і скрізь та всюди або констатують наше банкрутство або пророчать його. На ділі ж трудові армії не тільки не збанкрутували, але навпаки — осягли великого успіху, довели свою життєздатність, розвиваються та де-далі міцніють. Збанкрутували як раз ті пророки, що віщували, ніби з усієї цієї витівки нічого не вийде, що ніхто, мовляв, працювати не стане, червоноармійці ж не перейдуть на трудовий фронт, а просто порозбігаються по хатах.

Такі закиди походили з міщанського скептицизму, недовір'я до маси, недовір'я до зважливої організаційної

ініціативи. Але хиба не ті самі по суті закиди чули ми, коли приступали до широких мобілізацій для воєнних мет? Нас і тоді лякали загальним дезертирством, ніби неминучим після імперіялістичної війни. Дезертирство, розуміється, було, але досвід довів, що воно не було таким масовим, як нас лякали; армії воно не розвалило: духовні та організаційні зв'язки, комуністичне добровільництво і державний примус у сукупності своїй забезпечили мільйони мобілізації, численні формування й переведення найтрудніших бойових завдань. Кінець-кінцем армія перемогла. Що до трудових завдань, то на основі трудового досвіду ми сподівалися тих самих наслідків. І ми не помилилися. Червоноармійці зовсім не розбіглися при переході з військового стану на трудовий, як це пророчили скептики. Завдяки добре поставленій агітації сам перехід відбувався навіть з великим моральним піднесенням. Правда, якась частина салдат спробувала покинути армію, але це буває завжди, коли велике військове об'єднання переходить з одного фронту на другий або з тилу йде на фронт, взагалі зазнає трусу, і коли потенційне дезертирство перетворюється в активне. Але тут зараз же вступили в свої права політичні відділи, преса, органи боротьби проти дезертирства і т. д. і тепер процент дезертирів у трудових арміях ані скільки не вищий, ніж у бойових арміях.

Твердження про те, що армії, силою своєї внутрішньої будови, можуть вилучати з себе лишень невеличкий процент робітників, вірне лише почасти. Відносно 3 армії я вже згадував, що вона зберегла повний апарат управління при дуже незначному числі військових частин. Доки ми — з воєнних, а не з господарських міркувань — не порушали штабу армії та її управління, процент вилучених армією робітників був дуже незначним.

З загального числа 110 000 червоноармійців 21% мали адміністративно-господарчі посади; число людей добового наряду (вартових, то що), при великій кількості армійських установ і складів, було біля 16%; число хворих (найбільше на тиф) разом з медичним і санітарним службовим персоналом — біля 13%; неprisутніх з різних причин (відпустки, службові поїздки, незаконні відлучки) — до 25%. Таким чином, для праці лишалося тільки 23% — це максимум того, що можна було тоді добути для праці з цієї армії. На ділі ж перший час працювало лишень біля 14%, переважно з тих двох дивізій, стрілецької й кінної, що ще лишалися в армії.

Але ледви лишень вияснилося, що Деникина розбито і що нам не доведеться о-весні спускати 3 армію Волгою на поміч Кавказькому фронтові, ми негайно приступили до росформовання важких армійських апаратів і до кращого пристосовання армійських установ до трудових завдань. Хоч ця праця ще не закінчена, але вона вже встигла дати дуже значні наслідки. Тепер (березень 1920) третя армія дає робітників коло 38% всього свого складу. Військові ж частини Уральської військової округи, що працюють поруч з нею, дають уже 49% робітників. Це не мало, як що порівняти з виходом робітників по фабрично-заводських підприємствах, де в багатьох випадках ще дуже недавно, а по де-яких навіть ще тепер, невихід на працю з законних і незаконних причин досягає 50 й більше процентів¹⁾. До цього треба додати, що робітників обслуговують дорослі члени родини, тим часом як червоноармійці обслуговують себе самі.

Коли взяти змобілізованих на Уралі за допомогою військового апарату дев'ятнадцятилітніх, переважно

¹⁾ Від того часу цей процент надзвичайно поменшав (червень 1920 р.).

для лісозаготовчих робіт, то виявиться, що з загального числа їх (понад 30 000) на працю виходило поперх 75% Це вже дуже великий поступ. Він свідчить, що використовуючи військовий апарат для мобілізації й формування, ми можемо в будову чисто-трудоуих частин вносити такі зміни, що забезпечують величезне піднесення проценту безпосередніх учасників у матеріяльнім процесі продукції.

Нарешті, ми можемо тепер на підставі досвіду судити і про продуктивність воєнної праці. На початку продуктивність праці в основних галузях роботи, не зважаючи на велике моральне піднесення, дійсно була дуже низька, і при читанню перших трудових справоздань могла видатись цілком безнадійною. Так, на заготовлення одного кубового сажня дров припадало перший час 13—15 робітних днів, тоді як за норму, тепер майже недосягну, вважається 3 дні. Треба ще додати, що майстрі цього діла за сприятливих умов здатні заготовлювати кубовий сажень денно на кожного робітника. Що ж було причиною малої продуктивності? Військові частини перебували дуже далеко від лісових діляниць. Не раз їм доводилося на роботу й з роботи йти 6—8 кілометрів, що забирало значну частину робітної днини. На місцях не ставало пил і сокир. Чимало червоноармійців, степовиків родом, не знали ліса, ніколи не рубали дерев і не різали їх. Губернські й повітові лісові комітети далеко не зразу навчилися використовувати військові частини, слати їх куди треба, і виражати як слід. Не дивниця, що наслідком цього був дуже низький рівень продуктивності праці. Але після усунення найбільших організаційних дефектів результати осягнуто значно більш сприятливі. Так, в останніх справозданнях на один кубовий сажень дров припадає в тій же першій трудовій армії 4,5 робітного дня, що не так уже й далеке

від теперішньої норми. Найцікавішим же є те, що продуктивність праці систематично зростає в міру поліпшення її умов.

А чого в цім напрямі можна досягнути, про це свідчить короткий, але дуже багатий досвід московського інженірного полку. Головне воєнно-інженірне управління, здобувавши цей досвід, почало від встановлення норми виробу — три робітні дні на один кубовий сажень дров. Цю норму незабаром було перейдено. В січні на один кубовий сажень припадало $2\frac{1}{3}$ дня; в люті — 2,1, в березні — 1,5 робітного дня, що є надзвичайно високою продуктивністю. Цей успіх досягнуто духовним впливом, старанням цінованням індивідуальної роботи кожного, пробудженням трудового честолюбства, видаванням премій робітникам, що дають продуктивність вищу середньої, або, кажучи мовою професійних спілок, гнучким тарифом, пристосованим до всіх індивідуальних змін продуктивності праці. Ця майже лабораторна спроба ясно позначає шляхи, що ними нам треба йти далі.

У нас тепер працює вже кілька трудових армій: Перша, Петербурзька, Українська, Кавказька, Південно-заволзька, Запасна. Остання спричинилася, як відомо, до значного піднесення провозодатности Казансько-Катеринбурзької залізниці. І скрізь, де хоч трохи розумно роблено спробу використати військові частини для трудових завдань, наслідки виявили, що ця метода безумовно життєва й вірна.

Забобон відносно неминучої паразитичности військової організації — за всіх і всяких умов — знищено. Радянська армія відбиває в собі тенденції радянського суспільного ладу. Треба мислити не застиглими поняттями минулої доби: «мілітаризм», «військова організація», «непродуктивність примусової праці», а без упе-

редження, з отвертими очима підступати до явищ нової доби і пам'ятати, що субота для людини, а не навпаки; що всі форми організації, втім числі й військова, є лише знаряддям робітничої класи, що здобула владу і має тепер право й змогу це знаряддя пристосовувати, змінювати, перебудовувати, поки не досягне належного результату.

Єдиний господарський план.

Широке переведення трудової повинності, як і заходи до мілітаризації праці, можуть грати розв'язкову роль тільки тоді, коли їх використовувати на ґрунті єдиного господарського плану, що обіймає всю країну і всі галузі промислової діяльності. Цей план повинен бути розрахованим на низку років, на всю найближчу добу. Він цілком природньо складався б з окремих періодів, з черг, відповідно до неминучих етапів господарського відродження країни. Нам доводиться починати з найпростіших і одночасно основних завдань.

Посамперед треба забезпечити саму змогу жити — хоча б і в найтяжчих умовах — робітничій класі, а тим самим зберегти промислові осередки, врятувати міста. Це вихідна точка. Коли не хочемо ростибити місто в селі, промисловість у хліборобстві, оселянити всю країну, ми мусимо підтримати хоча б у мінімальних розмірах наш транспорт і забезпечити хліб для міста, паливо й сировину для промисловости, фураж для худоби. Без цього ми не зробимо ані кроку вперед. Отже, перша частина плану — поліпшити стан транспорту, принаймні, запобігти дальшому занепадові його; заготовити найнеобхідніші запаси харчів, сировини й палива. Весь найближчий період буде цілком заповнений зосереджен-

ням і напруженням робітної сили для розв'язання цих основних завдань, чим тільки й буде створено передумову для всього дальшого. Ці завдання поставили ми зокрема й нашим трудовим арміям. Чи буде перший період, як і дальші, тривати місяці чи роки, тепер нема чого пророкувати — це залежить від багатьох причин, починаючи від міжнароднього становища і кінчаючи ступнем однотайности й витривалости робітничої класи.

Другий період — це машинобудування в інтересах транспорту, добування сировини й харчів. Тут в осередку всього стоїть паровик.

Нині ремонт паровиків іде занадто хатнім способом, зуживаючи недомірно багато сил і засобів. Ремонт рухомого складу неодмінно треба перевести на ґрунт масового виробу запасних частин. Тепер, коли вся залізнична сітка і всі заводи перебувають у руках одного хазяїна, робітничої держави, ми можемо й повинні встановити однаковий для всієї країни тип паровиків і вагонів, нормалізувати їхні складові частини, поставити всі належні заводи на масовий виріб запасних частин, наблизити ремонт до простої заміни зужитих частин новими і тим самим забезпечити масову продукцію нових паровиків з запасних частин. Тепер, коли знову у нас є доступ до джерел палива й сировини, ми повинні на будівництву паровиків скупчити виключну увагу.

Третій період — будівництво машин для виробу предметів широкого масового споживання.

Нарешті, останній період, що зіпреться на здобутки трьох перших, дозволить перейти до виробу предметів особистого споживання в найширшій масштабі.

Цей план має значіння не лише як загальна директива для практичної праці наших господарських органів, але й як провідна лінія для пропаганди серед робітничих мас наших господарських завдань. Наші трудові

мобілізації не ввійдуть в життя, не вкоріняться, коли ми не зачепимо за душу всіх чесних, свідомих, одушевлених елементів робітничої класи. Ми повинні вияснити масам усю правду про наше становище і про наші розрахунки на будуччину, сказати їм одверто, що наш господарський план при найбільшій напруженню трудящих не дасть нам ні завтра, ні післязавтра кисільних берегів і молошних рік, бо в найближчу добу ми звернемо найбільшу нашу увагу на те, щоб підготувати умови для виробу засобів продукції. Лише після того, як ми забезпечимо собі, хоча б у мінімальних розмірах, змогу відбудови засобів транспорту й продукції, лише тоді ми перейдемо до виробу предметів споживання. Таким чином безпосередній, наочний для трудящих результат праці, в формі предметів особистого споживання, з'явиться аж в останній, четвертій стадії господарського плану, і лише тоді помітно полегшає жити. Маса, що ще довгий час нестимуть на своїх плечах тягар праці й самообмеження, повинні в усім охопленню зрозуміти необхідну внутрішню логіку цього господарського плану, щоб бути здатними винести його на своїх плечах.

Чергування зазначених вище чотирьох господарських періодів не можна розуміти занадто абсолютно. Ми, розуміється, не наміряємося тепер зовсім спинити нашу текстильну промисловість: ми не можемо цього зробити вже з самих-одних воєнних міркувань. Але для того, щоб увага й сили не розпорошувалися під нагнітом негайних потреб і нестатків зі всіх боків, треба, керуючися господарським планом як основним критерієм, вилучати істотне й основне з підсобного й другорядного. Не варто й говорити, що ми зовсім не змагаємося до замкненого «національного» комунізму: знесення блокади, а тим більше європейська революція повинні були б внести найістотніші зміни в наш господарський план,

скоротивши стадії його розвитку, наблизивши їх одну до одної. Але коли ці події настануть, ми не знаємо. І ми повинні поводитися так, щоб утриматися й зміцніти за найбільш несприятливого, себ-то найповільнішого темпу розвитку європейської й світової революції. В разі справжнього встановлення торговельних зносин з капіталістичними державами ми керуватимемося знов таки охарактеризованим вище господарським планом. Ми віддамо частину нашої сировини за паровики або інші необхідні машини, а зовсім не за вбрання, обуву чи колоніяльні товари: у нас на черзі стоять не предмети споживання, а знаряддя транспорту й виробу.

Ми були б короткозорими скептиками або крихтоборами міщанського типу, коли б уявляли собі, що відродження господарства буде повільним переходом від нинішнього повного господарського розкладу до попередніх його форм, себ-то, що ми тими самими щаблями, які завели нас на дно, підніматимемося вгору і лише через якийсь досить довгий час доведемо наше соціалістичне господарство до того рівня, на яким воно було напередодні імперіялістичної війни. Така уява була б не тільки не втішною, але й безумовно невірною. Руїна, що знищила й розбила на своїм шляхові безліч цінностей, знищила в господарстві чимало чого й рутинного, цвілого, безглузлого, і тим самим прочистила шлях для нового будівництва в згоді з технічним рівнем сучасного світового господарства.

Коли й російський капіталізм розвивався не піднімаючися зі щабля на щабель, а перескакуючи через цілу низку щаблів, і на первісних етапах закладав американські заводи, то такий форсований шлях тим більше можливий соціалістичному господарству. Перемігши злидні, зібравши невеличкі запаси сировини й харчів, підлагодивши транспорт, ми зможемо перескакувати

через цілу низку посередніх щаблів, користуючися тим, що ми не скуті кайданами приватної власності і тому маємо змогу всі підприємства і всі елементи господарства підпорядковувати єдиному державному планові.

Так, наприклад, ми без розмов можемо перейти до електрифікації в усіх основних галузях промисловости і в особистім споживанню, не переходячи знову «віку пари». Програму електрифікації у нас вироблено для низки чергових стадій, відповідно до основних етапів загального господарського плану.

Нова війна може загальмувати здійснення наших господарських намірів; наші енергія й завзяття можуть і повинні прискорити процес господарського відродження. Але яким би темпом ні розгорталися події далі, ясно, що в основу всієї нашої роботи — трудових мобілізацій, мілітаризації праці, суботників і інших родів трудового комуністичного добровільництва треба покласти *єдиний господарський план*, при чому найближчий період вимагатиме від нас повного скупчення всієї енергії на перших, елементарних завданнях: на харчах, паливі, сировині, транспорті. *Не розпорошувати уваги, не дробити сил, не розкидатися.* Це єдиний шлях до порятунку.

Колегіальність і одноособовість.

Меншовики змагаються поставити на гру ще одне питання, що на їхню думку може сприяти їм знову споріднитися з робітничою класою. Це питання про форму управління промисловими підприємствами, про принцип колегіальности чи одноособовости. Нам кажуть, що передача управління заводом до рук однієї особи замість колегії є злочином проти робітничої класи і со-

ціялістичної революції. І знаменна річ: найревнішими оборонцями соціялістичної революції від одноособовости виступають ті самі меншовики, що ще так недавно саме гасло соціялістичної революції вважали за глум з історії та за злочин проти робітничої класи.

Перед соціялістичною революцією завинив, виходить, в першу чергу наш партійний З'їзд, що висловився за наближення до одноособовости в управлінню промисловістю і перш за все на нижчих щаблях, на заводах і фабриках. Було б, однак, найбільшою помилкою розглядати цю постанову як шкоду для самодіяльності робітничої класи. Самодіяльність трудящих зумовлюється й міряється не тим, скільки робітників поставлено на чолі заводу — троє чи один, а чинниками й явищами глибшого порядку: будовою господарських органів з активною участю профсоюзів, будовою всіх Радянських органів Радянськими З'їздами, що представляють десятки мільонів працівників, втягуванням в управління або в контролю над управлінням самих тих, ким управляють, — ось у чім виявляється самодіяльність робітничої класи. І коли робітнича класа, на підставі свого досвіду, приходить через свої з'їзди, партійні, радянські і професійні, до того висновку, що на чолі заводу краще ставити одну особу, а не колегію, то це постанова, продиктована самодіяльністю робітничої класи. Вона може бути вірною або помилковою з точки погляду, адміністративної техніки, але її не накинута пролетаріатові, а продиктовано його власним розумінням справи, його власною волею. Було б, отже, великою помилкою плутати питання про владу пролетаріята з питанням про робітничі колегії на чолі заводів. Диктатура пролетаріяту виявляється в скасуванні приватної власности на засоби продукції, в пануванні над усім радянським механізмом колективної волі трудящих, але ніяк не в фор-

мі управління окремими господарськими підприємствами.

Треба тут же збити ще один закид, що часто висюється проти одноособовости. Опоненти кажуть: «Це радянські мілітаристи пробують з військового діла перенести свій досвід у царину господарства. В армії може принцип одноособовости й добрий, але для господарства він непридатний». Такий закид невірний з усіх боків. То неправда, ніби в армії ми почали від одноособовости; навіть тепер ще ми зовсім не цілком перешли до неї. Невірно й те, ніби ми тільки на підставі військового досвіду почали заводити одноособову форму управління господарчими підприємствами, закликаючи до цього фахівців. На ділі ми в цьому питанні виходили й виходимо з чисто марксистського розуміння революційних завдань і творчих обов'язків пролетаріату, що взяв до своїх рук владу. Необхідність використання спадщини нагромадженого в минувшині технічного знання й звичок, необхідність покликання фахівців, їхнього широкого використання, щоб техніка не підупадала, а йшла вперед, — все це ми розуміли й визнавали не лише від початку революції, але й за довгий час перед листопадом. Я думаю, що як би горожанська війна не пограбувала наших господарських органів, забравши звідти все більш міцне, ініціативне, самостійне, то нема сумніву, що на шлях одноособовости в царині господарського управління ми вступили б раніше і значно легше.

Де-які товариші ставляться до апарату управління господарством перше всього як до школи. Це, розуміється, корінна помилка. Завдання органів управління — управляти. Хто хоче і здатний вчитися управляти, хай іде до школи, до спеціальних інструкторських курсів, хай іде помічником, приглядається, нагромад-

жує досвід; але кого призначено в правління заводу, той іде не в школу, а на відповідальну адміністративно-господарську роботу. Та коли навіть дивитися на це питання з обмеженої, а тому й невірної точки погляду «школи», то я скажу, що при одноособовості школа буде в десять разів кращою; бо ви і не замініте одного доброго працівника трьома недосвідченими і, поставивши колегію з трьох недосвідчених на відповідальну роботу в управлінні, позбавите їх змоги здати собі справу з того, чого їм бракує. Кожний оглядається на інших при ухвалі і в разі невдачі винуватить інших.

Що це не є питанням принципу, найкраще доводять противники одноособовости тим, що не жадають колегіальности для робітень, цехів і окремих копалень. Вони навіть з обуренням кажуть, що лишень божевільні можуть вимагати, щоб робітнею завідувала трійка чи п'ятка: повинен бути один завідаватель цеху і тільки. Чому саме? Раз колегіальне управління є «школа», то чому нам не потрібна школа нижчого типу? Чому і в робітнях не завести колегії? Але коли колегіальність не є священним заповітом для робітень, то чому ж тоді обов'язкова вона для заводу?

Абрамович сказав тут: тому, що в нас мало фахівців — з вини більшовиків, співає він за Кавцьким — ми будемо замінити їх колегіями робітників. Це дурниця. Ніяка колегія з осіб, що не знають роботи, не може замінити одної особи, що знає цю роботу. Колегія правників не замінить одного стрілочника. Колегія хорих не замінить лікаря. Сама ідея є помилковою. Колегія сама по собі не дасть знання неуків. Вона може лише приховувати незнання неуків. Коли на відповідальну адміністративну посаду поставлено одну особу, то вона не перед усіма іншим, а й у себе самої перед

очима. І вона ясно бачить, що знає, а чого не знає. І вже нема нічого гіршого, ніж колегія неуків, кепсько підготованих працівників на чисто практичній посаді, що вимагає спеціального знання. Члени колегії перебувають у стані вічної нерішучості, взаємного невдоволення, і своєю безпорадністю вносять хаос та розхищують усю роботу. Робітнича класа глибоко зацікавлена тим, щоб підвищити свою здібність до управління, себ-то навчитися, але в промисловості це досягається тим, що управління заводу періодично складає справоздання перед цілим заводом, при чім обмірковується господарський план на рік або на біжучий місяць, — і всіх робітників, що виявляють жвавий інтерес до справи організації промисловости, керовники підприємства або особливі комісії беруть на око, проводять через відповідні курси, тісно звязані з практичною роботою самого заводу, а згодом призначається їх спочатку на менш відповідальні, а пізніше й на більш відповідальні посади. Таким способом ми захопимо чимало тисяч, а далі й десятки тисяч. Питання ж про трійки й п'ятки цікавить не робітничу масу, а більш відсталу, слабшу, менш придатну до самостійної праці частину радянської робітничої бюрократії. Поступовий, свідомий, твердий адміністратор природньо змагається взяти завод у свої руки цілком, показати і собі й іншим, що він здатний управляти. Коли ж це адміністратор слабкий, ще нетвердо стоїть на ногах, він бажає притулитися до іншого, бо в компанії з іншими його малу здатність не так буде видно. В такій колегіяльності міститься велика небезпека — нищення особистої відповідальности. Коли робітник здібний, але не досвідчений, він потребує керовника; під його проводом він вивчиться, і завтра ми призначимо його управителем на малий завод. Таким чином він ітиме вперед. А в випадковій колегії, де сила

і слабкість кожного неясні, почуття відповідальності неминуче завмирає.

Наша резолюція говорить про систематичне *наближення* до принципу одноособовости, розуміється, не за одним замахом. Тут можливі різні варіанти й комбінації. Де робітник може впоратися сам, там поставимо його керовником заводу, а фахівця дамо йому в помічники. Де фахівець є на місці, там ми поставимо керовником саме його і дамо йому одного, двох чи трьох помічників з робітників. Нарешті, де колегія ділом довела свою працездатність, лишимо її. Це єдино серйозне відношення до справи, і лише таким шляхом ми дійдемо до вірної організації продукції.

Є ще одно міркування суспільно-виховавчого характеру, що здається мені найістотнішим. Керовнича верства робітничої класи у нас надто тонка. Це верства, що знала підпілля, довго вела революційну боротьбу, була закордоном, багато читала по в'язницях і на заслання, має політичний досвід і широкий обрій, — це найцінніша частина робітничої класи. Потім іде молодше покоління, що свідомо приймало участь у нашій революції від 1917 року. Це дуже цінна частина робітничої класи. Куди ні кинути оком, — на радянське будівництво, на професійні союзи, на партійну роботу, на фронт горожанської війни, — скрізь і всюди провідну роль грає ця горішня верства пролетаріяту. Істотною працею радянської влади за ці півтретя року було те, що ми маневрували, перекидаючи поступову верству робітників з одного фронту на другий. Глибші верстви робітничої класи, що походять з селянської гущавини, хоч і настроєні революційно, але ще занадто бідні ініціативою. Наш руський селянин хорує на стадність, відсутність особистости, себ-то на те, що так було вихвалено нашим реакційним народництвом, щб звеличив

Лев Толстой у постаті Платона Каратаєва: селянин роспливається в своїй громаді, він кориться землі. Цілом ясно, що соціялістичне господарство спирається не на Платона Каратаєва, а на свідомого, ініціативного, відповідального працівника. Цю особисту ініціативу повинно в робітникові виховати. Особистий ґрунт у буржуазії — це користололюбний індивідуалізм, кокуренція. Особисте в робітничій класі не суперечить ні солідарності, ні братерському співробітництву. Соціялістична солідарність не може спиратися на безособовість, на стадність. Тим часом саме безособовість часто ховається за колегіяльність.

В робітничій класі багато сил, хисту, талантів. Треба, щоб їх було видно, щоб вони виявилися в співзмаганні. Принцип одноособовости в адміністративно-технічній царині сприяє цьому. Ось чому він вищий і плідніший, ніж принцип колегіяльності.

Останнє слово по докладі.

Товариші, аргументи меншовицьких промовців, особливо Абрамовича, свідчать собою посамперед про цілковиту відірваність од життя та його завдань. Стоїть собі спостерігач на березі річки, що її неодмінно треба переплисти, і метикує про властивості води й силу течії. Завдання в тім, щоб переплисти! А наш кавцькіянець переступає з ноги на ногу. «Ми не заперечуємо — каже він — необхідности переплисти, але разом з тим, як реалісти, бачимо небезпеку, і не одну, а кілька: течія прудка, є підводне каміння, люде втомилися і т. д., і т. д. Але, коли вам кажуть, що ми заперечуємо необхідність переплисти, то це не так, — це зовсім не-

правда. Вже перед 23 роками ми не заперечували необхідності переписи. . .»

На цьому збудовано все, — від початку до кінця. По-перше, меншовики кажуть: ми не заперечуємо і ніколи не заперечували конечности оборони, значить, не заперечуємо й армії. По-друге, ми в принципі не заперечуємо й трудової повинности. Дозвольте, де ж загалом, крім хиба дрібних релігійних сект, є на світі люде, що заперечували б оборону «взагалі»? Однак, від вашого абстрактного визнання справа не посувається ні на крок. Коли дійшло до реальної боротьби й до створення реальної армії проти реальних ворогів робітничої класи, що ви тоді робили? — Протичинили, саботували, не заперечуючи оборони взагалі. Ви говорили й писали в своїх газетах «геть з горожанською війною!» в той час, коли на нас натискали білогвардійці, приставляючи нам ніж до горла. Тепер ви, хвалячи заднім числом нашу переможну оборону, звертаєте ваш критичний зір на нові завдання та вчите нас: «Взагалі ми не заперечуємо трудової повинности — кажете ви, — але . . . без юридичного силування». Та ж у цих словах лежить нечувана внутрішня суперечність! Поняття «повинности» саме містить у собі елемент силування. Людина повинна, зобов'язана щось зробити. Коли не зробить, то, очевидно, зазнає силування, кари. Тут ми приступаємо до питання про те, яким має бути це силування, цей примус. Абрамович каже: «економічний нагніт — так, але не юридичний примус». Представник союзу металістів, тов. Гольцман, влучно показав усю схоластичність токої будови. Вже за капіталізму, себ-то за режиму «вільної» праці, економічного нагніту не відділити від юридичного примусу. Тим більше тепер!

В своїм докладі я змагався вияснити, що привчання трудящих на нових суспільних основах до нових форм

праці і осягнення вищої продуктивності можливі лише шляхом одночасного вживання різних метод і економічного зацікавлення, і юридичного зобов'язування, і впливу внутрішньо-налагодженої господарської організації, і сили репресій і посамперед та після всього, — ідейного впливу, агітації, пропаганди, нарешті, загального піднесення культурного рівня; лише комбінацією всіх цих засобів можна досягнути високого рівня соціалістичного господарства.

Коли вже й за капіталізму господарська зацікавленість неодмінно сполучається з юридичним примусом, за яким стоїть матеріальна сила держави, то в Радянській державі, як у переходовій до соціалізму, взагалі не можна провести вододілу між економічним і юридичним примусом. У нас усі значніші підприємства перебувають у руках держави. Коли ми говоримо токареві Іванову: «Ти повинен тепер працювати на Сормовському заводі», — що це таке: економічний нагніт чи юридичний примус? На інший завод він не може перейти, бо всі заводи в руках держави, що цього переходу не дозволить. Отже, господарський нагніт спливається тут з нагнітом державної репресії. Абрамович хоче, очевидно, щоб ми, як регулятором розподілу робітничої сили, користалися лише підвищенням заробітної плати, преміями, то-що, для приваблювання бажаних робітників до найзначніших підприємств. Очевидячки, тут уся його думка. Але коли так поставити питання, то кожний серйозний працівник професійного руху зрозуміє, що це найчистіша утопія. Сподіватися на вільний приплив робітної сили з ринку ми не можемо, бо на це в руках держави треба б було мати досить широкі запасні ресурси харчового, мешкального й транспортного характеру, себ-то як раз ті саме умови, що їх іще тільки доводиться створювати. Без планового організованого державою масового пере-

кидування робітної сили в згоді з ордерами господарських органів нічого не вдіємо. Тут перед нами чинник силування виступає в своїй господарській необхідності. Я вам читав телеграму з Катеринбургу про ходу роботи Першої Армії Праці, — там сказано, що через Уральський комітет трудової повинности перейшло понад 40 000 кваліфікованих робітників. Звідки вони взялися? Найбільше з колишньої третьої армії. Їх не пускали додому, а посилали на місце їхнього призначення. З армії їх передано комітетові трудової повинности, а цей поділив їх по категоріях і порозсилав по заводах. Це — з ліберального погляду — є «наси́льство» над свободою особи. Переважна більшість робітників, однак, радо йшла на трудовий фронт, як раніше на бойовий, розуміючи, що цього вимагають вищі інтереси. Частина йшла проти волі. Таких присилувано.

Держава повинна — це, розуміється, ясно — кращих робітників системою премій поставити в кращі життєві умови. Але це не виключає, навпаки — передбачає, що держава й професійні союзи — без котрих Радянська держава не збудує своєї промисловости, — набувають на робітника де-які нові права. Робітник не просто торгується з державою, — ні, він має обов'язки перед державою, всебічно підпорядкований їй, бо це його держава.

«Як би нам просто заявили» — каже Абрамович, — «що мова йде про професійну дисципліну, ні зза чого було б і списи ламати; але при чому тут мілітаризація?» Розуміється, мова йде в значній мірі про дисципліну професійних союзів, але про нову дисципліну нових *продукційних* професійних союзів. Ми живемо в радянській країні, де панує робітнича класа, чого не розуміють наші кавцьк'янці. Коли меншовик Рубцов говорив, що в моїм докладі від професійних союзів лишилися тільки

ріжки та ніжки, то тут є зеренце правди. Від професійних союзів, як він їх розуміє, себ-то від союзів тред-юнійного типу, дійсно лишилося мало, але професійно-продукційна організація робітничої класи в умовах Радянської Росії має як найбільші завдання. Які? Розуміється, не завдання боротьби проти держави за інтереси праці, а завдання будови соціалістичного господарства плече в плече з державою. Такого роду союз є принципіально нова організація, що різниться не лише від тред-юній, але й від революційних професійних союзів у буржуазнім суспільстві, як пролетарська влада різниться від буржуазної. Продукційний союз переможного робітництва має не ті завдання, не ті методи, не ту дисципліну, як союз боротьби пригнобленої класи. У нас усіх робітників *зобов'язано* належати до професійних організацій. Меншовики проти цього. Це зовсім зрозуміло, бо вони фактично проти *диктатури пролетаріату*. До цього кінець-кінцем і зводиться все питання. Кавцькіянці проти диктатури пролетаріату і тим самим проти всіх її наслідків. Економічне силювання, як і політичне, є лише форма виявлення диктатури робітництва в двох тісно сполучених царинах. Правда, Абрамович нам глибокодумно пояснював, що за соціалізму не буде примусу, що принцип силювання суперечить соціалізмові, що за соціалізму пануватиме почуття обов'язку, звичка до роботи, привабливість праці і т. д., і т. д. Це правда. Але цю незаперечну правду треба поширити. Річ в тім, що за соціалізму не буде самого апарату силювання, держави,— вона цілковито роспливеться в продукційно-споживчій комуні. Однак, шлях до соціалізму лежить крізь найвище напруження державности. І ми з вами переходимо як раз цю добу. Як лампа, вгасаючи, спалахує яскравим полум'ям, так і держава, поки зникне, приймає форму

диктатури пролетаріату, себ-то найсуворішої держави, що могутньо охоплює життя громадян з усіх боків. От цієї дрібниці, цього малесенького історичного щабля — державної диктатури — Абрамович, а в його особі й весь меншовизм, не спостеріг і поточився через неї.

Ніяка інша організація, крім армії, не охоплювала в минувшині людини з такою суворою примусовістю, як державна організація робітничої класи в цю найтяжчу переходову добу. Саме тому ми й говоримо про *мілітаризацію* праці. Доля меншовиків — плентатися в хвості подій і визнавати ті частини революційної програми, що вже встигли втратити своє практичне значіння. Меншовизм тепер — хоч і з застереженнями — не заперечує законности розправи з білогвардійцями й дезертирами Червоної армії, — його змусив признати це його власний сумний досвід з «демократією». Він немов би зрозумів — заднім числом, — що віч-на-віч перед контрреволюційними бандами не можна відпекуватися фразами про те, що соціалізові червоний терор не буде потрібний. Але в царині господарства меншовики все ще силкуються відіслати нас до наших синів, а особливо внуків. Однак же господарство доводиться будувати зараз, негайно, в умовах тяжкої спадщини буржуазного суспільства і ще не закінченої горожанської війни.

Меншовизм, як і все взагалі кавцькіянство, топиться в демократичних банальностях і соціалістичних абстракціях. Що раз знову виявляється, що для нього нема завдань переходової доби, себ-то пролетарської революції. Звідси нежиттєвість його критики, його вказівок, планів і рецептів. Річ не в тім, що буде через 20—30 років — тоді, розуміється, буде значно краще, — а в тім, як сьогодні вибитися з руїни, як зараз розподілити робітну силу, як сьогодні піднести продуктив-

ність праці, як, зокрема, дати собі раду з чотирма тисячами кваліфікованих робітників, що їх ми дістали від армії на Уралі. Пустити їх на всі чотирі боки: «Шукайте, товариші, де краще?» Ні, цього ми не могли зробити. Ми посадили їх у військові ешелони і розіслали по фабриках і заводах.

«Чим же різниться» — галасує Абрамович — «ваш соціалізм від єгипетського рабства? Майже так само фараони будували свої піраміди, силуючи маси до праці.» Чудова аналогія для «соціаліста»! Тут знову недобачається тої самої дрібнички: класової природи влади! Абрамович не бачить ніякої різниці між єгипетським режимом і нашим. Він забув, що в Єгипті були фараони, були рабовласники й раби. Не селяне єгипетські в своїх Радах ухвалювали будувати піраміди, ні, — там був ієрархічно-кастовий суспільний лад і трудящих силувала працювати ворожа їм класа. У нас силує робітниче-селянська влада в інтересах трудящих мас. Ось чого Абрамович не спостеріг. Ми в школі соціалізму вчилися, що весь суспільний розвиток збудовано на класах та на їхній боротьбі, що вся хода життя зумовлюється тим, яка класа має владу і в інтересі чієїх завдань переводить вона свою політику. Ось чого не розуміє Абрамович. Може він добре знає Старий Заповіт, але соціалізм для нього книжка за сіма печатками.

Йдучи шляхом ліберально-поверховних аналогій, що не рахуються з класовою природою держави, Абрамович міг би (і в минувшині меншовики не раз це робили) ототожнити червону й білу армії. І тут і там ішли мобілізації переважно селянських мас. І тут і там був примус. І тут і там є чимало офіцерів, що перейшли через ту саму школу царату. Ті самі рушниці, ті самі набой в обох таборах, — яка ж різниця? Різниця є, панове, і її встановляє основна ознака: хто має владу? Робіт-

нича класа чи дворянство, фараони чи селяне, білогвардійці чи петербурзький пролетаріят. Ріжниця є, і про неї свідчить доля Юденича, Колчака й Деникіна. У нас селян мобілізували робітники; у Колчака білогвардійська офіцерна. Наша армія зросла й зміцніла, біла розлетілася немов дим. Ні, ріжниця між Радянським режимом і режимом фараонів є, — і не дурно петербурзькі пролетарі почали свою революцію тим, що підстрілювали на петербурзьких дзвіницях «фараонів»¹⁾.

Один з меншовицьких промовців спробував мимохідь представити мене оборонцем мілітаризму взагалі. З його відомостей випливає, бачите, що я обороняю ні більше ні менше як німецький мілітаризм. Я доводив, мовляв, що німецький унтер-офіцер, це — диво природи, і все, що він робить — вище від наслідування. . . А що я справді казав? Лише те, що мілітаризм, у яким риси суспільного розвитку знаходять собі найбільш чітке, закінчене й гостре виявлення, можна розглядати з двох боків: по-перше, з політичного або соціалістичного — і тут усе залежить від того, яка класа має владу; а по-друге, з боку організаційного, як систему суворого розподілу обов'язків, добре сформульованих взаємовідносин, безумовної відповідальності, суворого послуху. Буржуазна армія є апарат звірячого гноблення й подавлення трудящих; соціалістична армія є знаряддя визволення й оборони трудящих. Але безумовне підпорядкування частин цілому є риса, *спільна всякій* армії. Суворий внутрішній режим є невідлучний від військової організації. На війні всяка неохайність, несовісність і навіть проста неточність часто-густо спричинюються до найтяжчих жертв. Звідси змагання військової організації

¹⁾ Царських поліцаїв, розставлених за міністра внутрішніх справ Протопопова, наприкінці лютого 1917 року на дахах та дзвіницях.

піднести формулованість, точність відносин і відповідальности до найвищої межі. Такого роду «військові» властивості цінуються в усіх царинах. В цім значінні я й сказав, що кожна класа цінить у себе на службі тих своїх членів, що за інших однакових умов перейшли військову муштру. Німецький — скажім — глитай, що вийшов з казарми унтер-офіцером, був для німецької монархії і лишається для республіки Еберта дорогшим, ціннішим, ніж такий же глитай, що не перейшов військової муштри. Апарат німецьких залізниць значно піднісся найбільше завдяки вживанню офіцерів і унтер-офіцерів на адміністративних посадах у міністерстві шляхів. В цім значінню і нам є чого вчитися в мілітаризму. Тов. Циперович, один з визначніших наших професійних працівників, посвідчив нам тут, що професійний робітник, перейшовши військову муштру, пробувши, скажім, протягом року на відповідальній посаді полкового комісара, зовсім не став через це гіршим для професійної праці. Він вернувся в союз тим же пролетарем від голови до п'ят, бо він боровся за справу пролетаріату; але він вернувся загартованим, мужнішим, самостійнішим, рішучішим, бо він не раз бував у дуже відповідальних становищах. Йому доводилося керувати кількома тисячами червоноармійців різного рівня свідомости, — переважно селян. Він з ними пережив і перемоги й поразки, наступи й відступи. Були випадки зради командного складу, глитайських бунтів, паніки, — він стояв на своїм місці, стримуючи менш свідому масу, керуючи нею, підбадьорюючи її своїм прикладом, караючи зрадників і шкурників. Цей досвід — великий і цінний досвід. І коли такий комісар полку вертає до профсоюзу, він стає не аби-яким організатором.

В питанню *колегіальности* аргументи Абрамовича так само нежиттєві, як і в усіх інших питаннях; це

— аргументи стороннього спостерігача, що стоїть на березі річки.

Абрамович нам пояснював, що гарна колегія ліпша за кепську одноособовість і що до гарної колегії повинен належати гарний фахівець. Це все дуже гарно, — чому тільки меншовики не запропонують нам кілька сот таких колегій? Я думаю, що Всеросійська Рада Народнього Господарства знайде для них досить роботи. Але ми не спостерігачі, а працівники, ми повинні будувати з того матеріялу, що маємо його під руками. У нас є фахівці, з котрих, скажім, одна третина має совість і знання, друга має їх на половину, а третя нездатна ні до чого. Серед робітництва є багато обдарованих, саможертвоних і енергійних людей. У одних, на жаль небагатьох, є вже потрібні знання й досвід. У других є характер і здібності, але нема досвіду й знання. У третіх нема ні того, ні другого. З цього матеріялу треба творити заводські й інші правління і тут не можна обмежуватися загальниками. Посамперед треба повибирати всіх робітників, що на досвіді вже довели, що можуть керувати підприємством, і таким дати змогу стояти на своїх ногах, — такі люде самі хочуть одноособовости, бо заводоуправління — це не школа для відсталих. Твердий робітник, знавець справи, хоче *управляти*. Коли він ухвалив і наказав, то його постанову повинно виконати. Можна його змінити, це інша річ, але поки він хазяїн, — радянський, пролетарський хазяїн, — він керує підприємством вповні і цілковито. Коли його включити в колегію слабших, що втручаються в управління, пуття не вийде. Такому робітникові-адміністраторові треба додати спеціаліста-помічника, одного чи двох, залежно від підприємства. Коли відповідного робітника-адміністратора нема, а є совісний знавець-фахівець, ми поставимо його на чолі підприємства,

приставимо до нього 2—3 визначних робітників, помічників, так щоб усяку ухвалу фахівця вони були знали, але касувати його наказів права не мали. Вони будуть крок за кроком переробляти з фахівцем його роботу і де-чого навчатися, а через півроку — рік зможуть стати й на самостійну роботу.

Абрамович, з моїх же слів, наводив приклад голяра, що командував дивізією й армією. Вірно! Однак, Абрамович не знає от чого: коли в нас товариші-комуністи почали командувати полками, дивізіями й арміями, то це тому, що вони давніше були комісарами при командирах-фахівцях. Відповідальність ніс фахівець; він знав, що, помилившись, відповідатиме за все, не зможе сказати, що він лише «дорадник» чи «член колегії». Тепер у нас в армії більшість відповідальних посад, особливо на нижчих, себ-то політично найповажніших ступінях, мають робітники і поступові селяне. А з чого ми почали? Ми ставили на команді посади офіцерів, а робітників ставили комісарами, і вони вчилися, вчилися з успіхом, та й навчилися бити ворога.

Товариші, ми стоїмо перед тяжким періодом, може й найтяжчим. Тяжким добам в життю народів і клас відповідають суворі заходи. Що далі, то ставатиме легше, вільніше почуватиме себе кожний громадянин, менш помітною ставатиме примусова сила пролетарської держави. Може ми тоді меншовикам і газети дозволимо, як що тільки меншовики до того часу збережуться. Але тепер ми живемо в добу диктатури, — політичної й економічної. А меншовики й далі підкопують її. Коли ми б'ємося на горожанським фронті, обороняючи революцію від ворогів, а орган меншовиків пише: «Геть горожанську війну», — цього ми не можемо допустити. Диктатура є диктатура, війна є війна. І тепер, коли ми перейшли до найвищого скупчення сил на полі госпо-

дарської відбудови країни, російські кавцькіянці, меншовики, лишаються вірні своєму революційному сповіданню: їхній голос брентить на старий лад, як голос сумніву й розкладання, розхитування й підточування, недовір'я й розвалювання.

Хиба ж це не потворно й не смішно, коли на цьому з'їзді, де зібрано півтори тисячі робітників, втілення російської робітничої класи, де меншовиків менше 5%, а комуністів біля 90%, Абрамович каже нам: «Не захоплюйтеся такими методами, коли окрема купка заміняє народ». «Все через народ» — каже представник меншовиків, — «ніяких опікунів над трудящими масами! Все через трудящі маси, через їхню самодіяльність!» І далі: «Класу аргументами не переконати!» Та ви погляньте на цю залю: ось вона класа! Робітнича класа тут перед нами і з нами, а як раз ви, нікчемна купка меншовиків, змагаєтеся переконати її міщанськими аргументами! Ви хочете бути опікунами цієї класи. А тим часом вона має свою високу самодіяльність і цю самодіяльність вона виявила, між иншим, і тим, що скинула вас і пішла вперед власним шляхом!

ІХ. КАРЛ КАВЦЬКИЙ, ЙОГО ШКОЛА ТА ЙОГО КНИЖКА.

Австрійську марксистську школу (Бауера, Реннера, Гільфердінга, Макса Адлера, Фрідріха Адлера) за минувшини не раз протиставлялося школі Кавцького, як критичний опортунізм справжньому марксизмові. Це було найчистіше історичне непорозуміння, що морочило одних довше, других коротше, але кінець-кінцем виявилося в повній яскравості: Кавцький є будівник і найдосконаліший представник австрійського підроблення марксизму. Тим часом як справжня Марксова наука є теоретичною формулою чинення, наступу, розвитку революційної енергії, доведення класового удару до кінця, — австрійська школа перетворилася в академію пасивності й ухильчivosti, стала вульгарно-історичною й консервативною, себ-то звела свої завдання на те, щоб пояснювати й виправдувати, а не спонукати до чинення й скидання; вона знизилася до ролі наймички біжучих потреб парламентського й професійного опортунізму, замінила діалектику крутійською софістикою і нарешті, не зважаючи на галас риторико-революційної фразеології, перетворилася в найпевнішу підпору капіталістичної держави разом з піднесеними над нею вітварем і престолом. Як що останній і полетів у прірву, то тут немає жадної вини з боку австрійсько-марксистської школи.

Що найбільше характеризує австро-марксизм, так це огида до революційного чинення і жах перед ним. Австро-марксист здібний розвинути велику силу глибокодумности в пояснюванні вчорашнього дня і велику відвагу в пророкуванні завтрашнього, але для нинішнього дня в нього ніколи нема великої думки, передумови для великого чинення. Нинішній день завжди гине для нього під нагнітом дрібних опортуністичних турбот, що згодом набувають у його товмаченні значіння найнеобхіднішого члена між минулим і майбутнім.

Австро-марксист сипле як з рукава, коли доводиться вишукувати причини, що заваджають ініціативі та утруднюють революційне чинення. Австро-марксизм є вчена й чванлива теорія пасивности й капітуляції. Це, розуміється, не випадок, що псевдо-марксистська філософія неможливости революційного чинення повстала й зміцнилася саме в Австрії, в цьому Вавилоні, розшарпанім безплідними національними противенствами, в цій державі, що була втіленням неможливости існування й розвитку.

Найвизначніші австро-марксистичні являють собою, кожен по-своєму, де-яку «індивідуальність». В різних питаннях вони не раз розходилися. Між ними існували навіть політичні різниці. Але загалом це — пучки одної руки.

Карл Реннер являє собою найбуїнішого, повноквітнього, найбільше в себе самого закоханого представника цього типу. Має великий дар до літературної імітації або, краще, до стилістичних підроблень. Його парадні першо-травневі статті були розкішно стилізованим підбором найреволюційніших слів. А що слова та їхні сполучення в певних межах ведуть своє власне самостійне життя, то Реннерові статті викликали в серцях бага-

тєох робітників революційний огонь, якого їхній автор, здається, не знав ніколи.

Мишурність австро-віденської культури, гонитва за зовнішністю, за званням, за титулом, властива була Реннерові в вищій мірі, ніж його іншим товаришам. По суті він завжди був цісарсько-королівським урядовцем, що найдосконаліше тямив орудувати марксистською фразеологією.

Перетворення автора відомої своїм революційним патосом ювілейної статті про Карла Маркса в опереткового канцлера, що викладає скандинавським монархам свої почуття високої пошани й подяки, являє собою один з найбільш закономірних парадоксів історії.

Отто Бауер більш вчений, більш прозаїчний, більш серйозний і нудніший за Реннера. Не можна заперечити його здатність читати книжки, збирати факти й робити висновки відповідно до завдань, що їх йому ставить практична політика інших. У Бауера нема політичної волі. Суть його мистецтва полягає в тім, щоб у найгостріших практичних питаннях відпекуватися загальниками. Його думка — політична думка завжди живе поруч з волею — позбавлена відваги. Його праці — це завжди лишень учені компіляції талановитого учня університетського семінара. Найганебніші вчинки австрійського опортунізму, підле прислужництво німецько-австрійської соціалдемократії можновладцям — знаходили в Бауері свого глибокодумного товмача, що інколи ввічливо висловлювався проти форми, але завжди погоджувався що до суті. Коли Бауерові й траплялося виявляти щось подібне до темпераменту й політичної енергії, то лишень у боротьбі проти революційного крила, назбируванням доказів, фактів, цитат *проти* революційного чинення. Найвищою хвилиєю його була та доба (після 1907 р.), коли він, ще замолодий, щоб бути депу-

татом, грав ролю секретаря німецько-австрійської соціалдемократичної фракції, постачав матеріали, числа, ніби-ідеї, інструкції, конспекти і здавався сам собі джерелом натхнення на великі діла, а в дійсності був лише постачальником сурогатів і фальсифікатів для парламентських опортуністів.

Макс Адлер являє собою досить складну відміну австро-марксистського типу. Це — лірик, філософ, містик, — філософський лірик пасивности, як Реннер її публіцист і юрист, як Гільфердінг її економіст, як — Бауер її соціолог. Максowi Адлеровi затісно в світі трьох обмірів, хоч він і дуже комфортабельно вміщався в рамках віденського міщанського соціалізму і габсбурзької державности. Сполучення дрібної адвокатської діловитости і політичної принижености з безплідними філософськими натугами та дешевими паперами квітками ідеалізму надавало представлюваній Максом Адлером відміні особливо прісного й відтрутного характеру.

Рудольф Гільфердінг, віденець як і інші, вступив у німецьку соціалдемократію бунтівником, але бунтівником австрійського «гарту», себ-то вічно готовим капітулювати без бою. Зовнішню рухливість і клопотливість своєї виховательки австрійської політики Гільфердінг уважав за революційну ініціативу і протягом кільканадцяти місяців вимагав, правда, цілком ввічливо, ініціативної політики від ватажків німецької соціалдемократії. Але австро-віденська клопотливість злізла з нього дуже скоро. Він скоро піддався під механічний ритм Берліну і під автоматизм духовного життя німецької соціалдемократії. Свою духовну енергію він звільнив для чисто теоретичної царини, де він не сказав, правда, великого слова, — ані один австро-марксист не сказав великого слова ні в якій царині, — але все ж на-

писав серйозну книжку. З цією книжкою на спині, немов носій з важкою вантагою, він вступив у революційну епоху. Але й найбільш учена книжка не може замінити браку волі, ініціативи, революційного чуття, політичної рішучості, без чого не можна собі уявити чинення... Медик освітою, Гільфердінг має нахил до тверезості і, не зважаючи на свою теоретичну підготовку, є найпримітивнішим емпіриком у царині політичних питань. Для нього основне завдання нинішнього дня полягає в тім, щоб не вискочити з колії, заповіданої йому вчорашнім днем, щоб знайти вчено-економічне виправдання для цього консерватизму і міщанської млявості.

Фрідріх Адлер — найменше урівноважений представник австро-марксистського типу. Він добув у спадок від батька політичний темперамент. В дрібній виснажливій боротьбі з неадаптивністю австрійських відносин Фрідріх Адлер дозволив своєму іронічному скептицизмові остаточно знищити революційні підвалини свого світогляду. Батьківський темперамент не раз штовхав його в опозицію проти школи, створеної його батьком. Подеколи Фрідріх Адлер міг здаватися просто-таки революційним запереченням австрійської школи. На ділі ж він був і лишається її необхідним завершенням. Його вибухлива революційність означала собою гострі переходи роспуки австрійського опортунізму, що іноді лаявся своєї власної нікчемності.

Фрідріх Адлер — скептик до мозку кісток: він не вірить у масу, в її дієздатність. В той самий час, коли Карл Лібкнехт, за найвищої перемоги німецької воєнщини, вийшов на Потсдамський майдан кликати пригноблені маси до одвертого бою, Фрідріх Адлер пішов до буржуазного ресторану вбивати там австрійського міністра-президента. Своім самітним пострілом Фрідріх Адлер безуспішно змагався вбити свій власний скепти-

цізм. Після цього істеричного напруження він потопився в іще більшій прострації.

Чорно-жовта згряя соціяпатріотизму (Австерліц, Ляйтнер, то-що) обливала Адлера-терориста всіми поміями свого патосу боягузів. Але коли гостра доба минула і блудний син повернув із каторжної в'язниці до батьківського даху з сяйвом мученика, він став подвійно й потрійно цінним для австрійської соціялдемократії. Досвідчені партійні фальшивомонетники перекарбували золоте сяйво терориста в дзвінку монету демагогії. Фрідріх Адлер став присяжним ручителем за вчинки Австерліців і Реннерів перед масами. На щастя, австрійські робітники чим раз менше відріжнюють сентиментально-ліричну прострацію Фрідріха Адлера від високомовного паскудства Реннера, високоталмудичної безплідности Макса Адлера чи аналітичного самозадоволення Отто Бауера.

Боягузство думки теоретиків австро-марксистської школи цілком і наскрізь вийшло на чисту воду перед лицем великих завдань революційної доби. Своєю безсмертною спробою включити систему Рад у конституцію Еберта-Носке Гільфердінг дав вислів не лише свому власному духові, але й духові всієї австро-марксистської школи, що з початком революційної доби спробувала стати рівно стільки ж ліворуч од Кавцького, скільки перед революцією була праворуч од нього.

Як на це, то дуже знаменним є погляд на систему Рад Макса Адлера.

Віденський філософ-еклектик визнає значіння Рад. Його відвага сягає так далеко, що він їх усиновляє. Він просто проголошує їх знярядям соціальної революції. Макс Адлер, розуміється, за соціальну революцію. Але не за бурхливу, барикадну, терористичну, криваву, а за

розумну, ощадну, врівноважену, юридично-канонізовану, в філософській частковій ухвалено.

Макс Адлер не лякається навіть того, що Ради порушують принцип конституційного поділу влад (в австрійській соціалдемократії є чимало йолопів, що в такому порушенні бачать велику хибу Радянської системи!), — навпаки, адвокат професійних союзів і юрисконсульт соціальної революції, Макс Адлер в об'єднанні влад бачить навіть ту користь, що воно забезпечує безпосередній вислів волі пролетаріату. Макс Адлер за безпосередній вислів волі пролетаріату, але тільки не шляхом безпосереднього захоплення влади Радами. Він пропонує методу більш надійну. В конституційнім місті, районі, кварталі робітничі Ради повинні «контролювати» поліційних та інших урядовців, накидаючи їм «волю пролетаріату». Яким же, однак, буде державно-правне становище Рад у республіці Зайца, Реннера і К-о? На це наш філософ відповідає: «Робітничі ради кінець-кінцем одержать стільки державно-правної влади, скільки забезпечать її собі своєю діяльністю». («Arbeiter-Zeitung», № 179, 1-го липня 1919 р.).

Пролетарські Ради повинні повільно *вростати* в політичну владу пролетаріату, як давніше, в згоді з теорією реформізму, всі пролетарські організації повинні були вростати в соціалізм, чому, однак, трошечки зашкодило непередбачене чотирьохлітнє непорозуміння між середньо-європейськими державами й Антантою і все, що після того пішло. Ощадної програми планомірного вrostання в соціалізм без соціальної революції довелося зректися. Так зате знайшлася перспектива планомірного вrostання Рад у соціальну революцію без збройного повстання і захоплення влади.

А щоб Ради не загрузли в районних і квартальних завданнях, відважний юрисконсульт пропонує — про-

паганду соціалдемократичних ідей! Політична влада лишається, як і давніше, в руках буржуазії та її підпомічників. Але зате в районах і кварталах Ради контролюють приставів і околоточних. Для втіхи ж робітничій класі, а одночасно й для централізації її думки й волі Макс Адлер по неділях викладатиме реферати про державно-правне становище Рад, як у минувшині він викладав реферати про державно-правне становище професійних союзів.

«Таким шляхом, — запевнює Макс Адлер, — можна забезпечити порядок державно-правної регуляції становища робітничих Рад, їхню вагу та їхнє значіння на всій лінії державно-суспільного життя і — без диктатури Рад — Радянська система набула б такого впливу, що більшого вона не могла б мати і в Радянській Республіці; а тим часом за цей вплив не треба б було платити політичними заверюхами й економічними поруйнуваннями» (там же). Як бачимо, до всього іншого Макс Адлер тримається ще австрійської традиції: зробити революцію, не посварившись з паном прокурором.

* * *

Прабатьком і найвищим авторитетом цієї школи є Кавцький. Старанно оберігаючи, особливо після Дрезденського партійного з'їзду і Першої російської революції, свою репутацію охоронця марксистської ортодоксії, Кавцький від часу до часу докірливо похитував головою сприводу занадто вже компромітаційних вибриків своєї австрійської школи. За прикладом небіжчика Віктора Адлера, Бауер, Реннер, Гільфердінг — всі разом і кожний зокрема — вважали Кавцького надто педантом, вайлом, але дуже шановним і дуже корисним батьком і вчителем церкви квієтизму.

Кавцький почав викликати серйозні побоювання в своїй власній школі за доби своєї найвищої революційности, за Першої російської революції, коли він визнав необхідним захоплення влади російською соціал-демократією і змагався прищепити німецькому робітництву теоретичні висновки з досвіду загального страйку в Росії. Погром Першої російської революції зразу перебив розвиток Кавцького в напрямі радикалізму. Що більш безпосередньо розвиток подій у самій Німеччині висовував питання масового чинення, то більш ухильчивим ставало відношення до них з боку Кавцького. Він тупцював на місці, ступав назад, тратив упевненість, а педантично-схоластичні риси його думання виступали чим раз більше наперед. Імперіялістична війна, що вбила всяку неозначеність і поставила всі основні питання руба, оголила цілковите політичне банкрутство Кавцького. Все його писання від цієї хвилини — це варіант однієї теми: «Я й моя плутанина». Російська революція остаточно добила Кавцького. Весь попередній розвиток штовхнув його на вороже становище до листопадової перемоги пролетаріату. Це неминуче відкидало його в табор контрреволюції. Він втратив останні залишки історичного чуття. Його дальша писанина що раз більше оберталася в жовту літературу буржуазного ринку.

Розглянута нами книжка Кавцького має всі зовніші ознаки так званого об'єктивного наукового твору. Щоб дослідити питання про червоний терор, Кавцький поводиться з усією властивою йому докладністю. Він починає від досліду суспільних відносин, що підготували Велику Французьку Революцію, а також фізіологічних і соціальних причин, що сприяють розвиткові жорстокости й гуманности на всім протязі історії людства. В книжці, присвяченій більшовизму, де питання обгово-

рюється на 154 сторінках, Кавцький статечно оповідає, чим годувався наш найдавший людиноподібний предок, і висловлює припущення, що, годуючися переважно рослинною їжею, він жер подеколи ще й комашню і, може бути, де-яких пташок (див. стор. 85). Словом, ніщо не силувало сподіватися, що від такого цілком респектабельного й одверто прихильного до вегетаріанства предка можуть піти такі кровожерні нащадки, як більшовики. Ось на яку солідну наукову базу поставив це питання Кавцький! . .

Але, як не раз трапляється з творами такого роду, за академічно-схоластичними шатами ховається злісний політичний памфлет. Це одна з найбільш брехливих і безсовісних книжок. Хиба ж можна повірити одразу, що Кавцький підбирає свої паскудні пльотки про більшовиків з багатого стола Гаваса, Райтера й Вольфа, вистромляючи таким чином спід свого вченого ковпака вуха сикофанта? Але ці неохайні подробиці суть лишень мозаїчні оздоби на основнім тлі солідної вченої брехні на Радянську Республіку та її керовничу партію.

Кавцький найчорнішими фарбами вимальовує нашу жорстокість у відношенні до буржуазії, котра, мовляв, «не виявляла схильности до опору».

Кавцький таврує нашу нещадність у відношенні до есерів і меншовиків, що суть, мовляв, «відтінками соціалізму».

Кавцький малює радянське господарство, як хаос розвалу.

Кавцький представляє всіх радянських працівників, та й усю російську робітничу класу загалом, як ораву егоїстів, ледарів і шкурників.

Він ні однісіньким слівцем не згадує про нечувану в історії — що до розмаху підлоти — поведінку російської буржуазії, про її національну зраду: про здачу Риги

німцям з «педагогічними» намірами, про підготовку такої ж самої задачі Петербургу; він мовчить про її прохання допомоги в чужоземних арміях, чехословацької, німецької, румунської, англійської, японської, французької, арабської і негрської — проти російських робітників і селян; про змови та вбивства на гроші Антанти; про блокаду не лише для смертельного виснаження наших дітей, але й для систематичного, невтомного, взятого поширення по цілім світі нечуваних наклепів і брехні.

Він ані однісіньким словом не згадує про найпідліші знущання й насильства, що їх зазнала наша партія від уряду есерів і меншовиків перед листопадним переворотом; про карне переслідування кількох тисяч відповідальних партійних працівників по закону проти шпіонажу на користь гогенцолернівської Німеччини; про участь меншовиків і есерів у всіх змовах буржуазії; про їхнє співробітництво з царськими генералами й адміралами — Колчаком, Деникином і Юденичем; про терористичні акти есерів з доручення Антанти; про повстання, організовані есерами за гроші чужинецьких посольств у нашій армії, що проливали кров свою в боротьбі проти монархічних банд імперіялізму.

Кавцький ані словом не згадує про те, що ми не лише не раз заявляли, але й ділом доводили нашу готовість забезпечити країні мир, хоча б і ціною попусків та жертв; що, не зважаючи на це, ми повинні вести напружену війну на всіх фронтах, щоб зберегти існування нашої країни та запобігти перетворенню її в колонію англо-французького імперіялізму.

Кавцький ні слова не говорить про те, що на цю героїську боротьбу, де ми обороняємо будучину світового соціалізму, російський пролетаріят змушений витрачати надлюдську енергію, найкращі й найцінніші свої сили,

однимаючи їх від економічного й культурного будівництва.

В усій своїй брошюрі Кавцький навіть не згадує про те, що спершу німецький мілітаризм, при допомозі своїх Шайдеманів і потуранні своїх Кавцьких, а згодом мілітаризм країн Згоди, при допомозі Реноделів та потуранні Лонге, оточив нас залізною блокадою, захопив у нас усі порти, відтяв нас від усього світу, окупував за допомогою найманих білогвардійських банд величезні території, багаті на сировину, позбавив нас на довгий час бакінської нафти, донецького вугілля, донського й сибірського хліба та туркестанської бавовни.

Кавцький ні слова не згадує про те, що за таких нечуваних умов російська робітничка класа протягом майже трьох років вела й веде боротьбу проти своїх ворогів на фронті в 8000 кілометрів, що російська робітничка класа зуміла замінити молот на меч і створила найпотужнішу армію, що для цієї армії вона змобілізувала свою виснажену промисловість, і, не зважаючи на озлидніння країни, катами всього світу засудженої на блокаду й горожанську війну, кілька літ власними силами й засобами одягає, годує, озброює й перевозить свою мільонову армію, що навчилася перемагати.

Про всі ці умови мовчить Кавцький у книжці про російський комунізм. І його мовчанка є основна, капітальна, фундаментальна брехня, правда — пасивна, але злочинніша й паскудніша, ніж активна брехня всіх шахраїв міжнародньої буржуазної преси вкупі взятих.

Брешучи на політику комуністичної партії, Кавцький ніде не каже, чого він власне хоче і що пропонує. Більшовики працювали на арені російської революції не самі. Ми бачили й бачимо на ній — чи коло керми, чи в опозиції — есерів (понад п'ять груп і течій), меншовиків (понад три течії), плеханівців, максималістів, анар-

хистів... Рішуче всі «відтінки соціалізму» (кажучи мовою Кавцького) випробували свої сили і показали, чого вони хочуть і що вони можуть. Цих «відтінків» так багато, що між сусідніми важко вже простромити вістря ножа. Саме походження цих «відтінків» не випадкове: вони являють собою, так би мовити, різні одміни пристосовування передреволюційних соціалістичних партій і груп до умов найвеличнішої революційної доби. Здавалося б, перед Кавцьким лежить досить повна політична клявіатура, щоб указати ту косточку, що дає вірний марксистський тон у російській революції. Але Кавцький мовчить. Він цурається більшовицької мелодії, бо вона ріже йому вухо, але він не шукає іншої. Розгадка проста: *старий найманий музика взагалі зрікається грати на інструменті революції.*

ЗАМІСЦЬ ПІСЛЯСЛОВА.

Ця книжка виходить з друку напередодні II Конгресу Комуністичного Інтернаціоналу. Революційний рух пролетаріату за час від першого Конгресу зробив великий крок вперед. Позиції офіційних, одвертих соціалпатріотів підкопано всюди. Ідеї комунізму поширюються чим раз більше. Офіційне, догматизоване кавцькіянство нещадно скомпромітовано. Сам Кавцький є тепер мало авторитетна й доволі смішна фігура серед утвореної ним самим «незалежною» партією.

Однак, духовна боротьба в лавах міжнародного робітництва ще тільки насправжки розпалюється. Коли, як ми тільки що сказали, догматизоване кавцькіянство дише на ладан, і провідники проміжних соціалістичних партій поспішають відпекатися від нього, то кавцькіянство як міщанський настрій, як традиція пасивності, як політичне боягузство, грає ще величезну роль на верхах робітничих організацій цілого світу, не виключаючи навіть партій, що тяжіють до III Інтернаціоналу та навіть формально приєдналися до нього.

Незалежна партія Німеччини, що написала на своїм стягові диктатуру пролетаріату, терпить у своїх лавах групу Кавцького, що всі свої сили звертає на те, щоб скомпромітувати й зганити диктатуру пролетаріату, в особі її живого виявлення — Радянської вади. В умо-

вах горожанської війни співжиття такого сорту можна уявити тільки стільки й доти, скільки й поки диктатура пролетаріату є для керовничих кол «незалежних» соціалдемократів побожним бажанням, безформним протестом проти одвертої й ганебної зради Носке, Еберта, Шайдемана та інших і — не в останній мірі — знярядям виборчої й парламентської демагогії.

Життєздатність безформного кавцькіянства найяскравіше видно на прикладі французьких лонгетистів. Жан Лонге як найщиріше переконав себе самого і довго пробував переконати інших, що він іде з нами плече в плече, і тільки цензура Клемансо та наклепи наших французьких друзів — Лоріо, Моната, Росмера й інших заваджають нашому побратимству. Тим часом досить обізнатися з будь-яким парламентським виступом Лонге, щоб переконатися, що нас тепер розділяє мабуть ще глибша прірва, ніж за першої доби імперіялістичної війни. Революційні завдання, що стоять нині перед міжнароднім пролетаріатом, стали поважніші, безпосередніші, величніші, простіші й виразніші, ніж перед 5—6 роками. Політична реакційність лонгетистів, парламентських представників вічної пасивності, стала вразливішою, ніж будь-коли, хоч формально вони й повернули в лоно парламентської опозиції.

Італійська партія, що належить до III Інтернаціоналу, ані трохи не вільна від кавцькіянства. Що ж до її ватажків, то дуже значна частина їх носить інтернаціоналістичні шати лише з чиновницького обов'язку та з примусу низів. В 1914—1915 роках італійській соціалістичній партії було далеко легше, ніж іншим європейським партіям, зберегти своє опозиційне відношення до війни, як тому, що Італія вступила в війну на 9 місяців пізніше від інших країн, так і особливо тому, що міжнародне становище Італії створило в цій країні навіть

могутнє буржуазне угруповання (джіолітіянців у широком значінню слова), котре до останнього моменту повставало проти втручання Італії в війну. Ці умови дозволяли італійській соціалістичній партії без дуже глибокої внутрішньої кризи відмовляти урядові військові кредити і взагалі лишатися поза інтервенціоністським блоком. Та це безумовно затримало процес внутрішньої очистки партії. Належачи до III Інтернаціоналу, італійська соціалістична партія і до цього дня терпить у своїх лавах Тураті та його прихильників. Це дуже широке угруповання — на жаль нам тяжко скільки-будь точно означити його кількісне значіння в парламентській фракції, в пресі, в партійних та професійних організаціях — являє собою менш педантичний, не так догматизований, більш декламаторський і ліричний, але по-при все те найгірший опортунізм, романізоване кавцькіянство.

Миролюбне відношення до кавцькіянських, лонгетистських, туратистських угруповань прикривається звичайно тим міркуванням, що в цих країнах не надійшов іще час революційного чинення. Але така постановка питання цілком фальшива. Ніхто не вимагає від прихильних до комунізму соціалістів, щоб вони призначили революційний переворот на найближчі тижні чи місяці. Але чого III Інтернаціонал вимагає від своїх прихильників, так це визнання не на словах, а на ділі того, що цивілізоване людство вступило в революційну добу, що всі капіталістичні країни йдуть назустріч найбільшим струсам та одвертій класовій війні, і що завдання революційних представників пролетаріату полягає в тім, щоб підготовляти для цієї неминучої й близької війни потрібну ідейну зброю та організаційні пункти підпори. Ті інтернаціоналісти, що вважають за можливе нині співробітничати з Кавцьким, Лонге і Тураті, виступати з ними плече в плече перед робітничими масами, — тим са-

мим на ділі зрікаються ідейної й організаційної підготовки революційного повстання пролетаріату, незалежно від того, чи станеться воно на місяць чи на рік пізніше. Щоб одверте повстання пролетарських мас не роспорошилося в запізненних шуканнях шляху й керівництва, треба, щоб широкі пролетарські кола вже тепер навчилися охоплювати весь обсяг майбутніх завдань і пізнали всю непримиренність їх зі всіма ріжнотами одмін кавцькіянства. Дійсно революційне, себто комуністичне крило повинно протиставити себе на очах маси всім нерішучим і половинчастим групам доктринерів, адвокатів і тенорів пасивності, зміцнюючи свої позиції, посамперед ідейні, потім організаційні, одверті, напіводверті і цілковито конспіративні. Момент формального розколу з одвертими і замаскованими кавцькіянцями або час вигнання їх із лав робітничої партії встановляють, звичайно, міркування доцільності залежно від обставин, але ж уся політика дійсних комуністів повинна йти в цьому напрямкові.

... Ось чому мені здається, що ця книжка все ще не запізнилась — на превеликий жаль для мене, коли не як для автора, то як для комуніста.

17 червня 1920 р.

ЗМІСТ.

	стор.
Передмова автора до українського видання	5
Передмова	7
I. Відношення сил	15
II. Диктатура пролетаріату	24
III. Демократія	34
IV. Тероризм	57
V. Паризька Комуна і Радянська Росія	81
VI. Маркс і ... Кавцький	107
VII. Робітництво і його радянська політика . .	115
VIII. Питання організації праці	148
IX. Карл Кавцький, його школа та його книжка	203
Замість післяслова	216

Матеріальну силу можна подолати тільки матеріальною силою, але й теорія обертається в матеріальну силу, коли опановує маси.

К. Маркс

КОСМОС

Книги — морська глибина;
Хто їх пізнав аж до дна,
Той хоч і труду мав досить,
— Дивнії перла виносить.

І. Франко

УКРАЇНО-АМЕРИКАНСЬКЕ ВИДВІНИЧЕ ТОВАРИСТВО з ОБМЕЖЕНОЮ ПОРУКОЮ.

Вийшло з друку:

1. Ю. СТЕКЛОВ. Карл Маркс, його життя й діяльність. 1922, 16^о, 112 стор.
2. А. БОГДАНОВ. Червона Зоря (Утопія). Друге, переглянуте видання. Переклад Ост. Нитки, ілюстр. Ів. Бабія. 1922, 16^о, 160 стор.
3. Проф. О. СИНЯВСЬКИЙ. Порадник української мови. 1922, 16^о, I—IX + 150 стор.
4. Б. ГОРЕВ. Матеріалізм-філософія пролетаріату. Переклад П. Де-ка за ред. Евг. Ка с я н е н к а. 1923, 16^о, 112 стор.
5. К. МАРКС. Заробітна плата, ціна й зиск. Пер. О. Б о н д а р е н к а за редакцією Г. Петренка. 1923, 16^о, 70 стор.
6. Н. БУХАРИН. Теорія історичного матеріалізму. Авторизований переклад М. Ільтичної. 1923, 8^о, 326 стор.
7. А. РІЧИЦЬКИЙ. Тарас Шевченко в світлі епохи. Публіцистична розвідка. 1923, 8^о, 200 стор.
8. Е. МЮЗАМ. Юда. Робітнича драма на 5 дій. Переклад М. Йогансена за ред. О. Нитки. 1923, 8^о, 128 стор.
9. К. МАРКС. Злидні філософії. Переклад С. Вікула. 1923, 8^о, I—XLV + 136 стор.
10. Л. ТРОЦЬКИЙ. Тероризм і комунізм. Авторизований переклад. 1923, 8^о, 224 стор.

В д р у к у:

11. К. МАРКС. До критики політичної економії.
12. С. ПИЛИПЕНКО. Євангелія часу.
13. Ф. ЕНГЕЛЬС. Анти-Дюрінг.
14. О. АВСЕМ. Комунізм. Історія. Ч. I.
15. ДЖ. ЛОНДОН. Залізна п'ята.

Г о т о в и т ь с я д о д р у к у:

16. Е. ТОЛЛЕР. Машиноборці. Драма.
17. В. ШОПІНСЬКИЙ. Коли бунтуються раби. Драма.
18. Ф. ЕНГЕЛЬС. Людвік Фоербах.
19. Ф. ЕНГЕЛЬС. Революція і контрреволюція в Німеччині.
20. К. МАРКС. Горожанська війна в Франції.
21. Е. ГЕКЕЛЬ. Світові загадки.
22. А. БОГДАНОВ. Інженер Менні.
23. А. СІНКЛЕР. Джімі Гігінс.
24. А. СІНКЛЕР. 100%.
25. А. СІНКЛЕР. Мене зовуть теслею.

УКРАЇНО - АМЕРИКАНСЬКЕ ВИДАВНИЧЕ ТОВАРИСТВО

з обмеженою порукою

»КОСМОС«

BERLIN N 4, WÖHLERTSTR. 3.

„КОСМОС“ видає літературу з поля: 1. соціальних наук, 2. красного письменства, 3. школи й самоосвіти, 4. індустріальної техніки, 5. сільського господарства.

„КОСМОС“ є одним в Європі українським видавництвом, організованим без допомоги рідних і чужих капіталістів пролетарями України, Галичини, Сполучених Держав Америки, Канади і Далекого Сходу.

„КОСМОС“ має розвинути у потужну зброю визволення українського пролетаріату спід влади світової буржуазії.

„КОСМОС“ виконає своє завдання тільки тоді, коли свідоме українське робітництво подасть йому масову допомогу.

Кожен свідомий український пролетар повинен набути одну облігацію „Космоса“
ціна 10 доларів,

а також прислати якусь пожертву на один з видавничих фондів відповідно до зазначених вгорі п'яти відділів видавництва.

ЧИТАЙТЕ Й ПІДДЕРЖУЙТЕ РОБІТНИЧУ ПРЕСУ!

„**УКРАЇНСЬКІ ЩОДЕННІ ВІСТІ**“, виходять кожного дня крім державних свят і неділь. Передплата вносить дол. 7.00 на рік, дол. 3.75 на півр. дол. 2.00 на 3 місяці. Поодиноке число 3 ц. Адреса: **UKRAINIAN DAILY NEWS, 502 East 11th St. NEW YORK, N. Y.**

„**РОБІТНИЦЯ**“, місячник, присвячен інтересам українських жінок-робітниць. Передплата вносить дол. 1.00 на рік, 55 ц. на півроку. Поодиноке число 10 ц. Адреса: **ROBITNYCIA, 30 St. Marks Place, NEW YORK, N. Y.**

„**МОЛОТ**“ сатирично-гумористична часопись. Виходить два рази на місяць. Передплата: дол. 2.00 на рік, дол. 1.00 на півроку. Поодиноке число 10 ц. Адреса: **MOLOT, 414 East 9th St. NEW YORK, N. Y.**

„**УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ ВІСТІ**“, виходять два рази на тиждень. Передпл. дол. 4.00 на рік, дол. 2.00 на півроку. Адреса: **UKRAINIAN LABOR NEWS, cor. Pritchard & Mc Gregor Sts. WINNIPEG, MANITOBA, CANADA.**

„**ГОЛОС ПРАЦІ**“, місячник для працюючого люду. Передплата: дол. 1.50 на рік, 80 ц. на півроку. Поод. число 15 ц. Адреса: **VOICE OF LABOR, cor. Pritchard & Mc Gregor Sts. WINNIPEG, MAN., CANADA.**

„**НАША ПРАВДА**“, орган Комуністичної Партії Західної України. Виходить раз у місяць. Передплата для Америки і Канади дол. 2.00 на рік. Адреса: **NASCHA PRAWDA, BERLIN-CHARLOTTENBURG, Postamt 2, GERMANY.**

„**ЗЕМЛЯ І ВОЛЯ**“, орган укр. соц. дем. партії Східної Галичини. Виходить що тижня. Передплата для Америки і Канади дол. 2.00 на рік. Адреса: **ZEMLA I WOLA, ul. Ruska 3, LWIW, (LEMBERG), Eastern Galicia, Europe.**

„**НОВА КУЛЬТУРА**“, місячник культурного, суспільного і політичного життя. Передплата для Америки і Канади: 2 дол. Адресувати: **NOWA KULTURA, Ossolinskich 8, LWIW, (LEMBERG) Eastern Galicia.**

Читайте!

Читайте!

Український літературно - науковий,
громадсько - політичний місячник

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

Редагує Г. Ф. Гриньно.

Червоний Шлях має на меті дати широкому читачеві все нове, що з'являється на полі художнього, літературно - наукового та політичного життя України, Союзу Радянських Республік та закордону.

Червоний Шлях містить кращі твори художні, літературно-критичні розвідки, наукові праці та статті на сучасні політичні теми. До участі запрошено видатніші сили літератури, економіки та політики.

Червоний Шлях має постійні відділи: а) красного письменства, б) науковий, в) громадсько-політичний, д) критико-бібліографічний і е) хроніки — міжнародної та внутрішньої.

Червоний Шлях має власних кореспондентів в Берліні, Відні, Нью-Йорку, Вініпегу, Копенгазі, Празі, Варшаві, Львові, Москві, Петербурзі та по всіх губерніяльних містах України. Журнал виходить розміром 10—15 аркушів.

При журналі засновано видавництво

Адреса редакції та контори:

Харків, вул. К. Лібкнехта (був. Сумська), Ч. 11.

Передплату за кордоном приймають:

в Німеччині: Kosmos Verlag, Wöhlertstrasse 3, Berlin.

в Сполучених Державах Америки: Ukr. Daily News,
502 East 11th St. New York N. Y.

в Канаді: Ukr. Labor News, cor. Pritchard and Mc Gregor
Sts Winnipeg Man.

